

Du Birayên Bedirxanî: Celadet û Kamiran BEDIRXAN

(Ji aliyê xebata sîyasî û çapemenîyê ve)

1913 -1923

Seîd VEROJ

Dara: 11 | Lêkolîn-Dîrok: 02

**Du Birayên Bedirxanî:
Celadet û Kamiran BEDIRXAN
Seîd Verroj**

Gerînendeyê Giştî: Bawer Berşev

Redeksiyon: Memê Mala Hine

Mîzanpaj: juji tasarım

Berg: Sadık Hangül

©**Weşanên Dara**

Çapa Yekem: Sibat, 2018

Sertifika: 35415

ISBN: 978-605-67943-4-6

Çap:

Enes Basın Yayın ve Matbaacılık Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi

No: 12 / 210 Topkapı - İstanbul

Tel: (0212) 501 47 63 Faks: (0212) 501 08 40

DAVUTPAŞA V.D.: 335 007 4923

Sertifika: 12469

Mirza Grup

Kooperatifler Mah. Akkoyunlu 4. Sok.

Hukukçular Apt. No:1 Yenişehir/Diyarbakır

Tel: (0533) 377 57 17

www.pirtukakurdi.com

www.darayayinlari.com

facebook.com/darayayinlari

twitter.com/darayayinlari

instagram.com/darayayinlari

mail: darayayinlari@gmail.com

Ji xeynî danasînê, bêyî destûra nivîskêr û weşanxaneyê bi tu awayî
nayê kopîkirin

Du Birayên Bedirxanî:

Celadet û Kamiran BEDIRXAN

(Ji aliyê xebata sîyasî û çapemenîyê ve)

1913 -1923

Seîd VEROJ

Lêkolîn - Dîrok

Seîd VEROJ

Sala 1966ê li gundekî Pîrana bi ser Diyarbekirê ve ji dayik bû. Dibistana navendî, lîse û unîversîte li Dîyarbekir xwend.

Xebatên wî yê li ser kurdan, di salên xwendina unîversîteyê de dest pê kirine. Di sala 1997an de bi tevî hinek hevalên xwe dest bi weşandina kovara *Warê* kir û hetanî sala 2004ê editorîya weşanê û kovara *Warê* domand. Di Newroza sala 2005an de weşanxaneyê *Bîr* damezirand û dest bi weşandina kovara *Bîrê* kir. Ji Çiriya Pêşîn a sala 2011yê vir ve kovara *Bîr*, bi awayekî dijîtal li ser navnîşana www.kovarabir.com weşana xwe berdewam dike û ew jî sernivîskar û edîtorê vê malperê ye. Di sala 2011yê de li Unîversîteya Artuklu ya Mardînê dest bi xwendina masterê kir û di destpêka sala 2014yê de bi pêşkêşkirina têza xwe ya bi navê “*Veracêkerdena Gramerê Zazakî û Kurmancî/ Hevberkirina Gramera Zazakî û Kurmancî*” xwendina masterê xelas kir.

Berhemên wî yê çapkirî:

- *Rêzepirtûkên Zarokan* (li ser hev 6 pirtûk, Weşanên War, Stenbol, 2001)
- *Ferheng-Vajname: Kurmancî - Hewremanî - Dimilî - Senendajî* (Seîd Veroj- Abdurehman Uçaman, Weşanên War, Stenbol, 2002)
- *Ferhengê: Kurmancî - Dimilî - Tirkî û Tirkî- Dimilî Kurmancî* (weşanên War, Stenbol, 2002)
- *Di Dîroka Me ya Nêzîk de Bûyereke Girîng: Kuştina Seîd Elçî û Dr. Şivan* (Weşanên Bîr, Dîyarbekir, 2005)
- *Dadgehkirina Pêşewa Qazî Mihemed* (Weşanên Bîr, Dîyarbekir, 2007)
- *Geşepêdanên Rojhelatanavîn, Sûriye û Kurdîstana Rojava* (Weşanên Doz, Tîrmeh 2012, Stenbol)
- *Veracêkerdena Gramerê Zazakî û Kurmancî/ Hevberkirina Gramera Zazakî û Kurmancî: Dîyalekt, Alfabe û Fonetîk, Morfolojî* (weşanên Ava, Dîyarbekir, Gulana 2014)
- *Mehmed Mîhrî Hîlav û kovara Kurdistan* (Weşanên Weqfa Îsmail Beşîkçî, Stenbol, Tebaxa 2015)
- *Abdurehman Nacîm: Edîb, Şair, Perwerdekar, Hiqûqnas* (Weşanên Weqfa Îsmail Beşîkçî, Stenbol, Hezîrana 2017)
- *Mewlânzade Rifat û Rojnameya Serbestî* (Weşanên Weqfa Îsmail Beşîkçî, Stenbol, Hezîrana 2017)

Têdeyî

Pêşgotin	9
Pêşgotin	11
Kurteya Bêjeyan	14

Beşa Yekem

1. Emîn Alî Bedirxan (1851-1926)	15
1. 1. Destpêk.....	15
1. 2. Dara malbata Emîn Alî Bedirxan	17
1. 3. Lorîya Bedirxanê biçûk	21
1. 4. Hewldana serhildanên piştî Mîr Bedirxan	23
1. 5. Xebata rêxistinî û sîyasî.....	27
2. Celadet Bedirxan (1893-1951)	37
2. 1. Zarokatî û perwerdeyî.....	38
2. 2. Destpêka nivîskarîyê	40
2. 3. Beşdarîya di Şerê Giştî yê Cihanê de.....	42
2. 4. Bîranînên Şerê Giştî yê Cihanê di cebbeya Iraqê de	45
2. 5. Celadet Bedirxan û rojnameya Serbestî	50
2. 6. Di nav hejmarên berdest ên Serbestîyê de nivîsên Celadet Bedirxan	53
2. 7. Nivîsên di rojnameya Türkçe İstanbul de	54
2. 8. Kurd û sîyaseta Cemîyeta Îttihad û Terakkî (CIT).....	55
2. 9. "Îttifaq di nav kurdan de"	59
2. 10. Krîtîkek li ser çapa nû ya Mem û Zîna Ehmedê Xanî....	63
2. 11. Gera Major Noel û bûyera Meletîyê.....	70
2. 12. Xebatên li ser ziman û berhemên nivîsandî yên kurdî û rabihûrîya bikaranîna alfabeya latînî	80
2. 13. Dawîya dewrek.....	88
3. Kamiran Bedirxan (1895-1978)	91
3. 1. Destpêka nivîskarî û berhemên sereke	95
3. 2. Nivîsên di nav Serbestîyê de	98
3. 3. Nivîsên di nav Türkçe İstanbul û Îttihadê de	99
3. 4. "Meseleya millîyetê"	100
3. 5. "Mîlîtarîzm berdewam e"	104
3. 6. "We la tektumuş-şehade [Şahidîyê neveşêrin!-Ayet]"	108
3. 7. Ermenistan û Kurdistan	113
3. 8. Rewşa bîr û raya di Kurdistanê de	119

3. 9. Reformekirina zimanê kurdî.....	121
3. 10. Naveroka hinek nivîsên ciyawaz	124
3. 10. 1. Li ser perwerdehî.....	124
3. 10. 2. Tendirûstiya malê û meseleya îmarê.....	125
3. 10. 3. Qedexkirina alkolê (meşrûbê).....	126
3. 11. Dawî	127

Beşa Duyem

1. Nivîsên Celadet Bedirhan.....	133
1. 1. Serbestî gazetesine	133
1. 2. Kürdler ve İttihat [İTC] Siyaseti	133
1. 3. Zabitanın Terfihi	137
1. 4. Develer/	140
1. 5. Geçit	143
1. 6. Kürdler ve Kürdistan:	146
1. 7. Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'a Doğru-II	148
1. 8. Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'a Doğru-III	150
1. 9. Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerde İttifak	152
1. 10. Kürdler ve Kürdistan: Kürd Edebiyatı	155
1. 11. Kürdler ve Kürdistan: Kürd Edebiyatı	157
1. 12. Borazanın Kurşunu	160
2. Nivîsên Kamiran Bedirxan	165
2. 1. Kürdler: Tarihi ve İctimai Tetkikat	165
2. 2. Kürdistan'ın Hazine-i Tabiisi	168
2. 3. Kürdler Hakkında	174
2. 4. Kürd Timsaline	176
2. 5. Kürdistan -I.....	177
2. 6. Kürdistan-II	180
2. 7. Kürdistan-III.....	182
2. 8. Kürdistan-IV.....	185
2. 9. Anadolu'ya Doğru	188
2. 10. Tahsil-i Tali ve Şekl-i Lazımı	191
2. 11. Kürdistan	194
2. 12. Milliyet Meselesi	196
2. 13. Ev Sağlığı ve İmar Meselesi	199
2. 14. "We la Tektumuş-Şehade"	202
2. 15. Hala Militarizm	204

2. 16. Kürdistan Hakkında Yetkili Olmayanlar	207
2. 17. Kuholun Memnuiyet-i Resmîyesi	210
2. 18. Kürdler ve Kürdistan	213
2. 19. Kürdler ve Kürdistan	214
2. 20. Kürdler ve Kürdistan	216
2. 21. Kürdler ve Kürdistan	218
2. 22. Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerin Emelleri.....	220
2. 23. Kürdler ve Kürdistan	222
2. 24. Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerin Hissiyatı	225
2. 25. Kürdler ve Kürdistan	227
2. 26. Kürdistan ve Ermenistan Mefhumları	228
Wêne û Kopî	233
Jêder	241
a) Weşanên peryodîk.....	241
b) Pirtûk.....	243
c) Malperên Înternetê.....	246

Pêşgotin

Şaristanî, civak û welat li ser mêrên mezin û gernas ava dibin. Wan bi berxwedana xwe paşerojêke baştir ji milletên xwe re peyda kiriye. Gandî Hindistan serbixwe kir, Mandêla Başûrê Afrîka ji nû ve saz kir û bavê min Celadet Bedirxan nasnameya kurdan da wan ko zimanê me pêşkêşî me kir. Herdem digot; zimanê me nasnameya me ye û wê her û her me biparêze.

Dema bavê min çû ber dilovaniya Xwedê, ez 13 salî bûm. Lê tiştê min dît û ez li ser amade bûm, bi min re ma, bû handan û sirûstek ji hemû jiyana min re; welatperwerî, dilsozî, rastgoyî û dilpaqijiyaya wî hişt ko bibe ev dastan. Herûher baweriya wî bi doza kurdan hebû û tu carî dest ji mafê kurdan neberda û her daxwaza wî ko bi wekhevî û dadmendî bijîn weke her milletekî din. Baweriya wî ya mezin ji bo vê dozê, rê dayê ko alfebaya kurdî pêşkêş bike, ev alfebaya ko bû bingeha zimanê kurdî yê nû.

Dilovan bû ji malbata xwe re, bavekî dilbirehim bû, em li ser şanazîya kesêtiya kurdayetîya xwe hîn kirin û digot herdem şanaz bin. Ez gelek bextewer bûm ko ez di malbata xwe de bi du kesên gelek hêja re xwedî bûm; mamê min Kamiran Bedirxan herweha karekterek mezin bû di jiyana min de, wî çiraya doza kurdan piştî bavê min berdewam kir, ko ev doz gihande astên navnetewî, her bi wan baweriyên mezin û bi wê daxwaza xurt weke bavê min.

Berdewam bû bi parastina mafên me, bê ko sist bibe û jîyana xwe hemî ji bo kurd û Kurdistanê qurban kir. Li cîhanê geriya ji bo mafê kurdan bide xwiyakirin û piştrast be ji berdewamiya vê nameyê û paşerojêke baştir ji kurdan re bi dest bixe.

Wê dîrok cihê du lûtikên bilind ji çiyayên Kurdistana me ya şêrîn bide van herdû dastanan.

Ez bi hêvî me ko ev nîfşê nû doza wan berdewam bike û nameya wan bigihîne nîfşên pey wan, ji bo xewna bavê min û mamê min Kurdistaneke bihêz û yekgirtî bi cî bikin.

31.10.2016

Sînemxan Celadet Bedirxan

Pêşgotin

*“Sed qaîme û qesîde kes naykîrrê be pûlê
Rozname û cerîde kewtote qîmet û şan.”*

Hecî Qadirê Koyî

Bedirxanî bibin mewzûya xebatekê, divê dem û dewreye-ke berfireh a dîroka Kurdistanê bête lêkolandin. Ev xebata li ber destê we, neketîye bin barekî wisa giran, li ser dem û dewreye-ke kurt hatîye kirin. Armanca lêkolîna li ber destê we, hinek ronîkirina xebata civakî û sîyasî ya Emîn Alî Bedirxan û bi taybetî jî herdu lawên wî; Celadet û Kamiran Bedirxan e, di deh salên dawî yên Dewleta Osmanî de.

Her du birayên Bedirxanî, bi rizamendîya xwe tevî Şerê Balkanê û Şerê Yekemîn ê Cîhanê bûne. Di pêvajoya Şerê Yekemîn de Celadet Bedirxan, bi wezîfeya zabitê îhtîyatê li Iraqê, başûrê Kurdistanê, Qafqasyayê (Bakû) û ciyên din de karê leşkerîyê kiriye. Di nav rûpelên vê xebatê de, hûn dê hinek bîranîn û nirixandinên wî yên li ser tevger û bûyerên wê demê bixwînin.

Eger em nameya C. Bedirxan a ji bo rojnameya *Serbestîyê* nejmêrin, kar û jîyana nivîskarîya her du birayan, di salên 1913yan de dest pê kirîye. Em karin vê demê, wek dewreya yekemîn a nivîskarîya wan binavînin. Pirranîya nivîs û pirtûkên wan ên wê demê di terzê bîranîn, çîrok û helbestan de hatine nivîsandin. Ew di naveroka helbestên xwe de, cesaret û moralê didin orduyê û pesnê Îslam, Xîlafet û Osmanîparêzîyê didin. Dema em bala xwe bidin naveroka nivîs û nêrînên wan, wisa dîyar dibe ku wê demê, her du birayên Bedirxanî jî di bin bandora fikra Îslamîparêzî û Osmanîparêzî de bûne. Kamiran Bedirxan bi xwe jî li ser rewşa fikrî ya wê demê wisa dibêje; “Ez merivek bawermend bûm, min wisa pê bawer dikir ku divê berîya her tiştî dîn bête parastin.”

Piştî Peymana Mondrosê, ji bo tevgera civakî û neteweyî ya kurd rewşeke nû hate meydane û di vê rewşa nû de rêxistinên wekî Partîya Radîkala Gel, Cemîyeta Tealîya Kurdistanê, Cemîyeta Teşkilatê Îçtîmaîyye ya Kurd, Partîya Milleta Kurd

û Partîya Demokrata Kurd û rêxistinên wd. hatin dameziran-
din. Bi xebat û armanca sîyasî ya van rêxistinan ve girêdayî,
kovar û rojnameyên wekî *Jîn, Kurdistan û Serbestî* hatin we-
şandin. Hecî Qadirê Koyî sî-çil sal berîya weşandina kovar û
rojnameyên navborî, heta berîya weşandina cerîdeya *Kurdis-
tanê jî*, pêdivî û girîngîya weşanên bi vî rengî anîbû ziman û
gotibû: “*Sed qaîme û qesîde kes naykîrrê be pûlê/ Rozname û
cerîde kewtote qîmet û şan.*” (*Sed qaîme û qesîde kes nakîrrê bi
pûlek/ Rojname û kovar bûne bi qîmet û şan.*)

Emîn Alî Bedirxan wek damezirêner û rêvebir, di piranî-
ya van rêxistinan de cî digire. Celadet û Kamiran Bedirxan
jî, dibin endamên çalak ên van rêxistinan û bi giranî di warê
çapemenîyê de kar dikin. Xebata di rojnameya *Serbestîyê* de,
dibe destpêka karê rojnamevanîya profesyonel a birayên Be-
dirxanî. Celadet Bedirxan dibe redaktorê alîkar ê rojname-
ya *Serbestîyê* û Kamiran jî wek nivîskarê herdemî kar dike.
Nivîsên wan ne tenê di nav rûpelên *Serbestîyê* de, di rojna-
meyên wekî *Türkçe İstanbul* û *Îctîhada* Abdullah Cevdet û wd.
de jî hatine weşandin. Di weşanên navborî de; zimanê nivî-
sandina her du birayan jî ne bi kurdî ye, bi turkî ye.

Di nav vê pirtûkê de 35 meqaleyên birayên Bêdirxanî
hene û bawer dikim piştî çapa yekemîn, cara pêşîn e ku li ser
hev têne çapkirin. Naveroka van meqaleyên wan ên di nav vê
pirtûkê de, ji bo ronîkirin û rastxwendina tevgera neteweyî
û sîyasî ya kurd a navbera salên 1918-1922yan pîrr girîng e.

Ji nivîs û meqaleyên wan dîyar dibe ku hetanî salên 1918yê
jî, têgehîştina wan a sîyasî di bin tesîra fehma Osmanîparêzî
ya panîslamîst de bûye. Bidestxistina mafên neteweyî yên
kurdan, di nav yekîti û parastina Dewleta Osmanî de dibînin.
Kamiran Alî Bedirxan di nivîseke xwe ya sala 1918yê de di-
bêje: “Qenaetêke giştî heye ku parastina kurdan, parastina
menfeatên turkan û Dewleta Osmanî ye.”

Piştî pêkhatina Peymana Mondrosê, ji alîyê fehma sîyasî
û rewşenbîrî ve, şexsîyetên ku pîrr zêde tesîr li ser her du bi-
rayên Bedirxanî kirine, Abdullah Cevdet û Mewlanzade Rifat
in. Ji alîyê gihîştina fikra sîyasî û rêxistinî ve, em dikarin vê

demê wek dewreya duyemîn a guhartinê binavînin. Ev guhartin, di çarçoveya nirixandina rewşa çapemenîyê de, ji alîyê Kamiran Bedirxan ve weha hatîye nivîsandin: “Me wisa pê bawer dikir û vê bawerîyê jî tesellî [dilaramî] dida me; ku li neyeke me ya çapemenîyê heye, bi rastî jî muqtedîr e û muqtedîrê jihevkirina heq û heqîqetê ye, tiştê kêrhatî û nekêrhatî ye. Lê hezar şerm û mixabin, em têgehîştin ku em bi awayekî pirr dilşewat hatine xapandin.” Ji vê têgehîştin û guhartinê şûn ve, êdî birayên Bedirxanî bi awayekî çalak ji bo pêşxistina tevgera sîyasî-neteweyî û çapemenîya kurd kar dikin.

Wekî gelek sîyasetmedar û rewşenbîrên Kurdistanê, di dawîya salên 1922an de, ji alîyê rêvebirên komarê ve “Ji bo Emîn Alî Bedirxan û sê lawên wî; Sureyya, Celadet û Kamiran jî cezaya darvekirinê hate birrîn. Vê biryarê, wan bêgav kir ku terka Stenbolê bikin. Pêşiyê Emîn Alî Beg, paşê jî her du birayên Bedirxanî; Celadet û Kamiran, di 27 Îlona 1922an de cara dawîyê bi keştîyekê bendera Stenbolê terk kirin.

Di peydabûna vê berhemê de keda gelek merivên hêja heye; Sînemxan Celadet Bedirxan, bi piştgirîya wêne û dokumentên arşîva xwe ya taybet, ev xebat dewlemendtir kirîye û her weha bi nivîsandina pêşgotinek, bîranîna bavê xwe Celadet Beg û mamê xwe yê Kamiran Beg zindî kirîye. Mamoste Cemîl Amedî, bi wergera metnên osmanî, bûye yek ji kedkarên peydabûna vê berhemê, Mesûd Serfiraz di temînkirina orjînalên metnan, pêşniyar û balkişandina li ser hinek xalan de, A. Meretowar û M. E. Hêvîdar bi hesasiyeteke zimanewîniyê di rastnivîsînê de nûra çavan rijandine. Destxweşiyê li hemû kesên kedkarên vê xebatê dikim û dibêjim mala wan ava be.

Di vê xebata li ber destê we de, sî û pênc meqeleyên birayên Celadet û Kamiran Bedirxan, piştî esrekê, ji nû ve li ser hev dertên pêşberê xwendevan û lêkolîneran. Ger vê xebatê hinekî din ronahî dabe rewşa sîyasî, komelayetî û rewşenbîrîya wê demê ya civaka kurd, bi kêmanî be jî gehiştîye armanca xwe. 15.02.2017

Seîd VEROJ

Kurteya Bêjeyan

CTK	: Cemîyeta Tealîya Kurdistanê
CTÎK	: Cemîyeta Teşkilatê Îctîmaiyye ya Kurd
CÎT	: Cemîyeta Îttihad û Terakkî
CTÎ	: Cemîyeta Teşkilatê Îctîmaiyye
CTTK	: Cemîyeta Teavûn û Teraqî ya Kurdan
CNMK	: Cemîyeta Neşrê Mearif a Kurd
h.	: Hejmar
KÎK	: Komîteya Îstîqlala Kurdistanê
KMF	: Kürd Millet Fırkası
PMK	: Partîya Milletê Kurd
KPK	: Komeleya Pêşxistina Kurdistanê
KNMC	: Kurd Neşr-i Mearif Cemiyeti
KKBN	: Komeleya Kurd a Belavkirina Neşrîyatê
PDK	: Partîya Demokrat a Kurd
PRG	: Partîya Radîkal a Gel
Tİ	: Türkçe İstanbul (gazetesi)

Beşa Yekem

1. Emîn Alî Bedirxan (1851-1926)

1. 1. Destpêk

Dema Mîrnişnîya Botan û malbata Bedirxanîyan bibe mewzûya lêgerîn û lêkolînekê, bi kêmanî pêwîst e demek berfireh a dîroka nêzîk a Kurdistanê bête lêkolandin. Ger em vê demê, ji serhildana Mîr Bedirxan (1846) bidin destpêkirin û hetanî belavbûna Xoybûnê (1947) hesab bikin, serdemek yanî sed sal derdikeve pêşîya me. Di dîrokê de lêkolîna sed salan, îdeyek mezin e û ji bo wê, xebatek pirr berfireh divê. Ji ber vê yekê, ez neketime bin barekî weha giran.

Tenê lêkolînek li ser dem û dewreya ber bi dawîya serdema 19an û destpêka serdema 20an bête kirin jî, navê gelek kesayetîyên Bedirxanîyan derdikevin pêşîya me. Kesayetîyên wekî Emîn Alî Bedirxan, Abdurehman Bedirxan, Mîdhed Mîqdad Bedirxan, Abdurezaq Bedirxan, Kamîl Bedirxan, M. Salih Bedirxan, Şamîl Bedirxan, Xelîl Rehmî Bedirxan, Necîp Paşayê Bedirxanî, Sureyya Bedirxan, Celadet Bedirxan û Kamiran Bedirxan navdarên xebata sîyasî, rêxistinî, kulturî û dîplomatîk a wê demê ne.

Mexseda vê xebatê; bi awayeke giştî bîrxistina rola Emîn Alî Bedirxan û zarokên wî di nav tevgera sîyasî û civakî ya

Kurdistanê de, bi taybetî jî xebata Celadet û Kamiran Bedirxan a di navbera salên 1913-1923yan de ye. Di navbera vê demê de, bi giranî li ser xebata wan a piştî salên 1918an û nivîsên wan ên di nav rûpelên rojnameya *Serbestî, Türkçe İstanbul* û *Îctîhadê* de hatîye rawestandî.

Du xusûsîyetên girîng ên vî dewreya nû hene: Ji alîyekî ve rêxistinên civakî û neteweyî yên dema modern têne damezîrandin; ji alîyê din ve jî girîngîya xebata çapemenî û nivîsandinê derdikeve pêş. Pêdivîya vê yekê, di gengeşe û nivîsarên salên piştî ragehandina Meşrûtiyeta Duyemîn de, hîn bi zêlalî xuya dibe. M. Salih Bedirxan, di nivîseke xwe de lawazîya çapemenîya kurd, wek kêmasîya tewr mezin dibîne û li ser têkilîya çapemenî û rêxistinbûnê weha dibêje: "Milletên ku girîngîya pêdivî nedin çapemenîya xwe û milletên ku rayagiştî ya wan xwedîyê rêyek durist û metanetê nebe, hêza wan jî wekî hêza sirûştî ya ava ku li zevîyeke berfireh belavbûyî, heder û wenda dibe. Lewra milletên wisa, ji ber vê xefletê, daîmî ji xeternakîya bêrêxistinmayin û têkçûnê xelas nabin."¹

Lêkolîna vê demê, ji alîyê tevgera nasyonalîzma kurd û çêbûna rêxistinên modern ên kurd ve, pirr girîng e. Ku em li pêvajoya geşbûna bûyerên civakî, sîyasî û neteweyî yên vê demê binêrin; li pey hev damezirandina cemiyetên kulturî û sîyasî, weşandina rojname û kovarên kurdî, li ser navê kurd û Kurdistanê çêbûna rêxistinên sîvil û sîyasî, çalakîyên rewşenbîrî û civakî yên cûre bi cûre, hemû xebatên destpêka dewreyeke nû didin nîşandan. Eger em li gor zimanê sîyasî yê demê ji vê dewra nû ya tevgera civakî û sîyasî ya kurd re li navekî kategorîk bigerin, em dikarin vê demê wek destpêka tevgera modernbûna kurdan jî bi nav bikin. Tevgera modernbûna kurdan, bi pêşengîya rewşenbîr, ûlema û arîstokratên xwendekar dest pê kirîye û li ser bingeheke kulturî û sîyasî geş bûye. Birayên Celadet û Kamiran Bedirxan jî bi xebatên xwe yên kulturî, sîyasî û çapemenîyê bûne du çalakvan û aktorên girîng ên vê dewreya nû.

¹ Salih Bedirhan, *Kılıçtan evvel kalem [Berîya şûr qelem], Rojî Kurd, h. 3, Weşanên War, Stenbol, 2002, r. 77*

1. 2. Dara malbata Emîn Alî Bedirxan

Mihemed Emîn Alî Bedirxan

Emîn Alî Bedirxan, kurê Mîr Bedirxan e. Mîr Bedirxan, mîrê dawîn ê Mîrnişîniya Botan bû û piştî têkçûna serhildana 1846an ji alîyê Dewleta Osmanî ve tête destgîrkerin û wî bi tevî hemû endamên malbatê, rêdikin Stenbolê. Mîr Bedirxan şeş meh li Stenbolê girtî dimîne, paşê biryara sirgûnkirina wî tête derxistin û wan bi tevî hemû endamên malbatê sirgûnê girava Girîdê dikin.

Dema ku ew bi malbatî li qeza Xaniyeya girava Girîdê di sirgûniyê de bûn, di sala 1856an de li hemberê Dewleta Osmanî serhildanek yunanîyan çê dibe. Mîr Bedirxan ji bo têk-birina serhildanê, bi çekdarên xwe ve alîkarîyeke girîng dide Dewleta Osmanî û ji ber vê alîkarîyê, destûra vegeza wî ya ji bo Stenbolê tête dayin.

Piştî ku Mîr Bedirxan ji Girîdê vegerandin Stenbolê, “Li vê derê heft salan dimîne.”² “Di sala 1866an de ji bo wezîfeyek fermî çûye Şamê û di sala 1870ê de, di 65 salîya xwe de çû ser dilovanîya xwe. Gora wî, li Şamê di taxa kurdan de ye û nêzîkê gora Seleheddînê Eyûbî ye.”³ Mehmed Uzun dibêje; “Gora wî, li goristana Hezretî Mewlana Xalid e û li ser kêla gorê tarîxa mirinê, 1868 hatîye lêkirin.”⁴

Mihemed Emîn Alî Bedirxan ê lawê Mîr Bedirxan, di sala 1851ê de li Girîdê ji dayik bûye. Dema zaroktîya wî, li giravên koçberîyê de derbas bûye. Perwerdeyîya hiquqê dîtîye û di wîlayetên cûr bi cûr ên dewleta Osmanî de dozgerî û dadgerî kirîye. Di destpêka salên 1880an de bi jinek çerkez re zewicîye. Piştî bûyina lawê wî yê Sureyya, dayika wî ya çerkez mirîye. Di helbesteke wî ya ku paşê bi navê “*Xîtabek ji bo Çerkesa min*” hatîya nivîsîn de, dîyar dibe ku gelek hez ji malxweya xwe kirîye û pîrr li ber mirina wê ketîye. Di helbestê de hestên xwe weha anîye ziman:

“Xîtabek ji bo Çerkesa min

Tîra qederê canê min diêşîne,
Pîrr dirêj bû veqetandina me êdî bes e,
Heyata min bêxem û bê te derbas nabe.
Ez xerîbek derbeder im, bêkes im,
Tu li ku yî zewqa heyata min, Çerkesa min.

² Lütîfî (Ahmed Ramîz), *Emir Bedirhan, 20. Yüzyıl Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek*, bgst Yayınları, İstanbul, 2007, r. 88

³ Edward William Charles Noel, *Kurdistan 1919*, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999, r. 93

⁴ Mehmed Uzun-Rewşen Bedirxan, *Defter-i Âmalım*, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, r. 23

**Mihemed Emîn Alî Bedirxan, Semîha Bedirxan (hevjîna wî) û
Mûzeyena keça wî**

Kî bû sebeb ecêb, webalê kî ye,
Agirê jihevûnê hîna jî nemirîye,
Ji van zehmetîyan bedena min bûye wek xeyalekî.

Ez xerîbek derbeder im, bêkes im,
 Tu li ku yî zewqa heyata min, Çerkesa min.
 Ji vê nexweşîya giran re dê mirin çi bike,
 Ez karim li hember her êş û elemê sebir bikim,
 Dema em bigehin hev, dê ji nû ve heyat dest pê bike.
 Ez xerîbek derbeder im, bêkes im,
 Tu li ku yî zewqa heyata min, Çerkesa min.

12yê Adara 1316 (M- 25ê Adara 1900)⁵

“Emîn Alî Beg ji mirina jina yekem şûn ve, zewaca duyem dike û vê carê jî bi navê Semîha careke din bi jineka çerkes re dizewice. Di zewaca diduyan de jî şeş zarokên wî çêdibin; pêncê wan lawîn û yek jî keçik e: Celadet, Kamiran, Tevfîk, Hîkmet, Safder û Mezîyet.”⁶ Lawekî wî yê bi navê Bedirxan, ji ber ku di biçûkayî de mirîye, ew bi giştî nayê jimartin.

Li gor agahdarîya hinek endamên malbatê, dara malbata Emîn Alî Beg weha hatîye nîşandan:

“Emîn Alî Bedirxan:

1. Sureyya
 - a- Qudret: Nafîhe, Nûzad, Huzeyme, Gazî, Sureyya
 - b- Heqî
2. Mezîyet
3. Celadet Alî
 - a- Dr. Cemşîd
 - b- Sînemxan
4. Kamiran Alî
5. Tevfîk Alî Çinar
 - a- Sefter
6. Hîkmet

⁵ *Sînemxan Celadet Bedîrxan, Arşîva taybet. Orjînalê destnivîsa helbestê bi zimanê osmanî ye, bi tevî transkrîpsiyaona wî di “beşa pêncem” de ye.*

⁶ *Prens Sureyya Bedirxan, Kürt Davası ve Xoybun, Med Yayınları, İstanbul, 1994, r. 8*

a) Bedirxan Çinar: Gûngor, Alî

b- Nerîman

7. Safder

8. Bedirxan”⁷

Ji zarokên Emîn Alî Beg ê bi navê Bedirxan, di hijdeh mehîya xwe de li menfaya keleha Ekayê diçe ser dilovaniya xwe û mirina Bedirxan gelek tesîr li Emîn Alî Beg dike. Celadet Beg li ser mirina birayê xwe dibêje: “Ev brayê ku xwedê di menfayê de da û di menfayê de standibû. Ev birayê biçûk û delal ko di nav sê-çar saetan de ser ejnûwên bavê min, di Keleha Ekayê de mir.”⁸

Ev lorîya jêrîn, di sala 1906an de li ser Bedirxanê lawê wî hatîye nivîsandin.

1. 3. Lorîya Bedirxanê biçûk

“Delalîya Zarowan

1

Binive xweşiya dil û du çavan
Dadê ji te re her rû nighban
De zû tu mezin bibî Bedir-Xan
Binive kezeba min binive lo! lo!

2

Hişyar mebe, niho ne qenc e
Mehdik ji te re bizane genc e
Bê xew mebe paşiya wê renc e
Binive kezeba min binive lo! lo!

3

Xweşhal î wekî kevok û berxan
Fekrandina te melek jî heyran
Pak e neseba te dadê qurban
Binive kezeba min binive lo! lo!

⁷ Malmîsanij, *Cizira Botanî Bedirhaniler*, Avesta Yayınları, 2. Baskı, 2000, İstanbul, r. 90

⁸ Celadet Alî Bedir-Xan, *Lorîya Bedir-Xan*, Hawar, no: 5, Şam, 20ê Tîrmeh 1932, Çapa hejmarên 1-9, Amedekar: Mihemed Bekir, Sweden, 1987

4

Dewra felekê li ser me kîn e
Bextê me reş e, kezeb birîn e
Mesken ji me re niho nivîn e
Binive kezeba min binive lo! lo!

5

Ne mal û ne saxî û ne rehet
Talan kirine hemî ji mihnet
Dişwar e gelek belayê xurbet
Binive kezeba min binive lo! lo!

6

Çerxa felekê wekî nesî e
Ho nabe Xwedê gelek rehîm e
Rûja xweşiyê dibit kerîm e
Binive kezeba min binive lo! lo!

7

Hewqas tu mebêje ev çî hal e
Bê sebr mebe welê menale
Ewn û kerema Xwedê heval e
Binive kezeba min binive lo! lo!

Emîn Alî Bedir-Xan, Sparte/1906⁹

Celadet Bedirxan dibêje dema ku rojnameya *Roja Nû* ji min nivîsarin xwest, dilê min hebû çavên xwe li borîyê bigerînim û bîrekî bav û mamekî xwe bi vê hencetê vejînim. Rojname kurdî a pêşîn berî 45 salan, yanî di sala 1898an de, li Misrê belav bûye: Di wê salê de mamekî min Mîdhet Beg, ji Stenbolê revî û çû bû Misrê. Mîdhet Beg di Qahîrê de bi zimanê kurdî rojnameyek derêxist: *Kurdistan*. *Kurdistan* rojname kurdî a pêşîn e.

Welê dixuye ku hingê, Mîdhet Beg, ji birayê xwe yê mezin, Emîn Alî Beg, yê ko hingê li Stenbolê bû, nivîsan xwesti bûn. Emîn Alî Beg, ji birayê xwe yê kiçik re, di nav nivîsarine din

⁹ *Emîn Âlî Bedir-Xan, Delalîya Zarowan, Hawar, h. 5, Çapxana Teraqî, Şam-1932, r. 4*

de, teqrîzek jî rêkiribû, lê ne bi navê xwe, ji ber ko nikarî bû, lê belê bi navê “**Lawê Şêx E. Fetah**”.

Ev e teqrîza bavê min:

Pêrûz ji te re hezar cara
Ev deng e niho li nav yara
Mizgînîya vê cerîdeya qenc
Şabaş dibîtin çîqa hebit genc
Ev şixlê mezin te kirye bid’et
Cara ewilî te kirye himmet
Ev rehbera qenc te danî binyad
Kirmanc hemî te kirne îrşad
Vê marîfetê tu ca nehîle
Daîm ji te re miîn resûl e.
Roja ko cerîde tête bajar
Her der dibitin mîsalê bazar
Çîqa hebîtin li şehîrî ekrad
Qewlê xweşîya te kirne mi’tad
Rûhanîya bab û kal û ecdad
Pê vê hinerê te kir niho şad
Beybûnîya dewleta te geş bit
Qasî tu hebî dilê te xweş bit.”¹⁰

1. 4. Hewldana serhildanên piştî Mîr Bedirxan

Piştî tevger û serhildana Mîr Bedirxan, çend carên din jî serhildanên Bedirxanîyan çêbûn. Ezdîn Şêrê ku di tevgera Mîr Bedirxan de derbasê alîyê Dewleta Osmanî bû, di sala 1853an de bi xwe li hemberê dewletê serî hilda û nêzîkê deh salan desthilatdariya wî ya li herêmê dewam kir û paşê têkçû.

Ji têkçûna tevger Mîr Bedirxan û nefikirina wan a ji bo girava Girîdê, çûyin û vegera Kurdistanê, ji endamên malbata Mîr Bedirxan re qedexe bû. Lêbelê dil û bala wan her li ser

¹⁰ C. A. Bedir Xan, *Roja Nû, h.3, Gulana 1943, Bêrût. Weşanên Jîna Nû, Sibata 1986, Uppsala*

Kurdistanê bû. Li gor agahdarîyên nameyek Bedirxanîyan, gelek caran hewldanên ji bo çûyina Kurdistanê û ji nû ve saz- kirina Mîrnişînîya Botan çêbûne.

Piştî bidawîhatina şerê Rus-Osmanî yê sala 1877an û berî- ya destpêkirina Tevgera bi serokatîya Şêx Ubeydullahê Nehrî (1880), rêxistinkirina tevgerê nû ji alîyê Osman û Husên Begê Bedirxanî ve di salên 1879an de têtê kirin. Di demeke kurt de bandora tevgerê li herêmên wekî Zaxo, Çolemêrg, Amêdî, Mêrdîn û Mîdyatê belav dibe. Navend û destpêka tev- gera birayên Bedirxanî, dîsa herêma Cizîra Botan û hawîr- dorê wê bûn. Bi tevdir û mudaxaleyeke dijwar a hikumeta Serayê, serokê tevgerê Husên Beg hate girtin û tevgera wan jî têkçû.¹¹ Lêkolîner Hasan Yıldız li ser vê tevgerê dibêje: “Di sala 1877an de ji malbata Bedirxanîyan Osman û Hisên Paşa, ji bo sazkirina Mîrnişînîya Botan diçin Cizîrê. Piştî ku Sultan Abdulhemîd pê dihese, Behrî Paşayê birayê wan rê dike pey wan da ku wan îqna bike û vegerîne Stenbolê. Her du bira, ji bona ku careke din xwîn neye rêtin vedigerin.

Hewldanên ji bo çûyina Kurdistanê û ji nû ve rêxistinkiri- na tevgera kurd, di sala 1892an de ji alîyê Xelîl û Ebdurezaq Bedirxan Beg ve jî têtê ceribandin lê bi ser nakeve.”¹²

Emîn Alî Beg, “Dema ku nefîkirîyê mecburî yê Stenbolê bû, du caran hewl da ku bireve, lakîn bi ser neket; carekê li Trabzonê û cara din jî li Beyazidê piştî berxwedanekê hate girtin.”¹³ Sureyya Bedirxan dibêje: “Piştî têkçûna Tevgera Şêx Ubeydullah, di sala 1889ê de, her du lawên Mîr Bedirxan; Emîn Alî û Mîdhet Beg ji bo rêxistinkirina tevgera kurd ji Sten- bolê bi keştiyekê çûn Trabzonê da ku bigîjin Kurdistanê. Kurd ji hatina wan agahdar bûn û mifrezeyeke kurd çûbû herêma “Cewîzlik”ê ji bo pêşwazîkirina her du Mîran. Her du alîyan bêtengasî hev dîtin û di bin serokatîya Mîrên xwe de ber bi Erzerumê ve ketin rê. Lêbelê di vê navberê de, Mistefa Nûrî

¹¹ Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Nûbihar Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012, r. 222- 223. Bn.Celîlê Celîl, 1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014, r. 54*

¹² Hasan Yıldız, *20. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyasası ve Modernizm, Doz Yayınları, Çapa 2., Stenbol, 2006, r. 98-100, Neqilkirina ji Dosya Kurdistanê, c. 12, r. 60*

¹³ Edward William Charles Noel, *Kürdistan 1919, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999, r. 94*

Efendî yê ku bi karê çûyina wan re mijûl bû û xeberguhêzîya wan dikir, ji ber tirsê xwe, alîyê Serayê jî bi dizîka ji vê bûyerê agahdar kiribû. Lakîn birayên Bedirxanî îhtîmala çêbûna îxanetek wisa hesab nekiribûn. Lewma li gor nexşeya dîyarkirî, di îstiqameta çûyina xwe de rêya xwe domandin hetanî Bayburdê. Lê di başûrê Bayburdê de ji alîyê du mifrezeyên leşkerî yên Erzerum û Ezirganê ve li pêşîya wan kemîn hatibû danîn û her du Mîr bi mifrezeya xwe ve dikevin nav kemînê. Bi pevçûnek dijwar xwe digehînin çiyayên qeza Madenê. Mixabin li vê derê ji alîyê leşkerên tirk ve têne berdestkirin.”¹⁴ Paşê “di sala 1910an de Bedrî û Mîthed Beg, di salên 1917-1916an de Hisên Paşa, Silêman û Hesên Began jî hewl dan biçin Kurdistanê, didoyên wan ji alîyê hikumeta tirk ve hatin kuştin.”¹⁵

Wekî li jorê jî hate gotin Emîn Alî Beg, perwerdeyîya hiquqê dîtibû û li wê demê li Edlîyeyê kar dikir. Salên 1903-1904an li Selanîkê, paşê li Anqere û Konyayê (1906)¹⁶ kar dike û dawîyê ji mifetîşîya Edlîyeya Edirneyê teqawît dibe. Nakdîmon dibêje: “Emîn Alîyê bavê Kamiran û nevîyê Mîr Bedirxan, di dewleta Osmanî de serokatîya Mahkemeyeke bilind kirîye û bi xwe jî abûqat bû.”¹⁷

Li jorê jî hate gotin, “çûyina malbata Bedirxanîyan a Kurdistanê, ji terefê Osmanîyan ve hatibû qedexekirin. Ji ber vê yekê, Emîn Alî Bedirxan ji bo ku zarokên xwe bi çand û zimanê Kurdî mezin bike, ji Kurdistanê dengbêj, mamoste, nivîskar û helbestvan dianî. Yek ji wan jî helbestvanê navdar ê kurd, Hecî Qadirê Koyî bû.”¹⁸

Di 23yê Adara 1906an de, ji ber bûyera kuştina şehremînî Ridvan Paşa, ku Abdurezaq Bedirxan û apê wî Alî Şamîl Bedirxan wek kiryarê vê bûyerê dihatin sûcdarkirin. Dîsa bi fermana Abdulhemîd biryara nefîkirina (koçberkirina) hemû

¹⁴ Dr. Bletch Chirguh, *Kürt Sorunu: Kökeni ve Nedenleri*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009, r.41-42

¹⁵ Hasan Yıldız, J. b., r. 99

¹⁶ Malmîsanîj, *Cizîra Botanli Bedirhaniler*, Avesta Yayınları, 2. Baskı, 2000, İstanbul, r. 130

¹⁷ Nakdîmon, *Şalom; Irak ve Ortadoğu'da Mosad*, Elips Yayınları, Ankara, 2004, r. 9

¹⁸ Mihemed Bekir, *Pêşgotina ji bo çapa hejmarên: 1-9ê kovara Hawarê*, Weşanxana Hawar, Sweden, 1987, r. 20

mêrên malbata Bedirxanîyan tête derxistin; pêşîyê ji Stenbol û gelek wîlayetên din ên wekî Hayfa, Yemen, Beyrûd, Rodos, Nablus, Kayserî, Isparta, Konya û Yozgatê ve ji bo wîlayet û welatên Afrîka û Rojhelata Navîn têne nefîkirin. Mustafa Turan dibêje: “Piştî jêbirina rutbe û apoletên Alî Şamîl Paşa, çiqas kurdên mensûbê Bedirxanîyan hebûn, hemû koçberê Trablusgarbê kirin.”¹⁹ Abdurrezaq Bedirxan li ser vê bûyerê dibêje: Hemû endamên malbata min yên li Konstantînopolê bûn, zêdeyê sê hezar mensûb û xizmên me, pêra jî merivên me yên dûr, yên ku li hemû aliyên Tirkîyeyê diman, hêdî hêdî hatin girtin û ew di girtîxane û kelayan de cîwar kirin, hinek jî sirgûn kirin.”²⁰

Di dema vê nefîkirinê de, bi tevî sêzdeh zarokên Bedirxanîyan Sureyya, Celadet û Kamiranê lawên Emîn Alî Beg, di klasên cihê cihê de xwendevanên Mekteba Sultanî ya ku îro bi navê Galatasaray tête bi navkirin bûn. Halîde Edîb Adıvar ku keça jina pêşîn a Alî Şamîl Bedirxan bû, dibêje: “Li ser kuştina Şehremînî Ridvan Paşa, zarokên duwanzdeh salî jî di nav de, li Stenbolê mêrek Bedirxanîyan nemabû. Pirranîya wan ji vê bûyerê jî neagahdar bûn.”²¹ Ahmed Ramîz jî vê bûyerê dişibîne muamele û kiryarên Abasîyan yên li bajarê Mekkeyê û dibêje: “Ew kiryar û tevgerên ku vê dawîyê ji bo Bedirxanîyan rewa hatine dîtin; darbeyeke namerd e û ji bo tunekirinê ye, di vir de dîn kirine wesîteya tehrîbkirina welat.”²²

Nefîkirina vê carê, wekî ya Girîdê demek dirêj najo, piştê îlankirina Meşrûtîyetê, Bedirxanî carekî din vedigerin Stenbolê.

¹⁹ Mustafa Turan, 31 Mart'ın Gizlenen Yüzü, Derin Tarih Kültür yayınları, İstanbul, 2015, r.32

²⁰ Prof Dr. Celîlê Celîl, Autobiyagrafiya Ebdurrezaq Bedirxan, Weşanên Pêrî, Stenbol, 2000, r. 16

²¹ Halîde Edîb Adıvar, Mor Salkımlı Ev, çapa 3, Can Yayınları, İstanbul, 2014, r. 168

²² Lütîfî (Ahmed Ramîz), Emir Bedirhan, 20. Yüzyıl Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek, bgst Yayınları, İstanbul, 2007, r. 70

1. 5. Xebata rêxistinî û sîyasî

Piştî îlankirina Meşrûtiyeta Duyemîn (24ê Tîrmeha 1908), efû hate îlankirin û Bedirxanî dîsa vegeŕîyan Stenbolê. Emîn Alî Bedirxan jî piştî ragehandina Meşrûtiyetê, vedigere Stenbolê. Di nav xebata Cemîyeta Teavûn û Teraqî ya Kurdan (CTTK) de cî digire û dibe damezirênerê vê cemîyetê.²³ Herweha dibe damezirênerê Cemîyeta Neşrê Mearîf a Kurd (1908).²⁴ Piştî Şerê Yekem ê Cîhanê jî, di nav xebata gelek rêxistinên kurd û yên mixalîfên Îtîhad û Terakkî de cî digire. Digel Seyîd Abdulqadir di nav xebata Cemîyeta Tealîya Kurdistanê (CTK) de cî digre û herweha dibe damezirêner û serokê duyemîn ê CTKê.

Di sala 1918an de Emîn Beg, Mewlanzade Rifat û hin hevalên wan “di 22yê Teşrîna Ewela 1918yê de Partîya Radîkal Avamê”²⁵ damezirandibûn ku serokê vê partîyê Mewlanzade Rifat bû û paşê bi hev re tevî rêxistina Cemîyeta Tealîya Kurdistanê (CTK) bûne. Her sê kurên Emîn Beg: Sureyya, Celadet û Kamiran Bedirxan jî endamê CTKê bûn. Di heman demê de li Qahîreyê jî, sala 1918 bi navê Komîteya Îstiqlala Kurdistanê rêxistinek nû ji aliyê Sureyya yê kurê Emîn Alî Beg ve hatibû damezirandin.

Emîn Alî Beg serkirdeyekî girîng ê CTKê bû û li ser navê cemîyetê beşdarê gelek hevdîtinên sîyasî û dîplomatîk bûye. Li gor raporta hejmar “FO 371/4192” ya Komîserê Bilind ê Îngiliz, di 10ê Tîrmeha 1919an de, di navbera heyeta Komîteya Kurd û Hikumeta Tirk de li ser vexwendina endamê koma wezîran Heyderî Zade civînek hatîye sazîkirin. Ji aliyê hikumetê ve Heyderîzade, Abuk Paşa yê wezîrê berê parastinê û Avnî Paşa yê wezîrê herbîyeyê; heyeta Komîteya Kurd jî pêk

²³ Dr. Bletch Chirguh, *Kürt Sorunu: Kökeni ve nedenleri*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009, r. 43

²⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler (1918-1922, Cilt: 2, İletişim Yayınları*, r. 224.

²⁵ J. b., r. 105. *Listeya damezirêner û rêvebiran: Reîs: Mewlanzade Rifat, Emîn Alî Beg (malnişin e ji mifetişîya malîyeya Edirneyê), Mazlûm Beg (rojnamevan), Mehmed Faîk Beg (Bazirgan), Ragîp Beg (xwedîyê rojnameya Mûdafaa), Babanzade Aziz Beg.*

hatibû ji Seyîd Abdulqadir, Emîn Alî Bedirxan, Mewlanzade Rifat, Yarbay Emîn Beg û Bînbaşî Awnî.

Di vê civînê de, bi kurtebirî li ser meseleya ermenan û dahatûya kurd-Kurdistanê gotûbêj çê dibin. Di pêdeçûna civînê de Emîn Alî Beg dibêje; “Gelo hikumeta we dikare ji vê civînê şûn ve hebûna Kurdistanê nas bike û hikumeteke otonom qebûl bike?” “Eger hûn dixwazin îmtiyaz bidin Kurdistanê, ya baştir ne ew e ku hûn ji nûha ve walîyekî kurd û wezîfedarên kurd rêkin Kurdistanê?

Avnî Paşa soz dide ku dê ji bo Kurdistanê walîyek kurd û wezîfedarên kurd bêne tayînkirin.”²⁶

Ev biryar, di nav çapemenî û milletê kurd de hêvî û bendewarîyekê peyda dike. Bi ihtimaleke mezin ji ber vê, Celadet Bedirxan di nivîsa xwe ya bi navê “*Memûrên kurd ji Kurdistanê re*” de, pêdivîya pêkanîna vê biryarê tîne ziman û dibêje:

“Ji berê ve bona wîlayetên Kurdistanê memurên kurd bihatana tayînkirin, gelo wê netîceyek cîyawaz peyda nebûya? Em bê tereddût dibêjin belê. Lewra memurê kurd, ji ber ku bi kurdî dizane, derdê milletê baştir têdigîje û baştir jî derman dike. Ku ev bibûya, dê berê jî û nûha jî kurdan, li hemberê memûran wisa xwe bîyanî û bêxwedî nedîta. Dema zordestî û neheqî li wan bihata kirin, ji ber ku zimanê wî têdigehîşt, karibû heqê xwe hîn baştir û hîn bi xurtî mûdefea bikira û pêşî li binpêkirina edaletê bigirta. Lewra ku memûr karibe wî têbigîje, dibe yê wî/wê. Pisporekî Rojavayî jî dibêje: Yê ku min têbigîje dibe yê min.”²⁷

Noel jî dibêje “Di sala 1919an de tirkên xwest Emîn Alî Beg wek walîyê Dîyarbekir tayîn bikin, lêbelê dizanîn ku ew tu wextekî dev ji xewna serxwebûna kurdan bernade, ji ber vê yekê pêşnîyar nehate tetbîqkirin.”²⁸

Li ser pêkanîna biryara navborî, ji alîyê îngilîz û tirkên ve çî eger û sebeb têne nîşandan bila bêne nîşandan, ev biryar û gotin, qethen nehatine tetbîqkirin.

²⁶ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan:1918-1958*, Doz Yayınları, İstanbul, 1992, r. 77

²⁷ Celadet Bedirhan, *Kürdistana Kürd Memurları, Serbestî*, no: 482, 1ê Gulana 1919

²⁸ Edward William Charles Noel, *Kürdistan 1919*, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999, r. 94

Piştî ku Mistefa Kemal û hevalên xwe kongreyên Erzerum û Sêwasê girêdan, heman demê roj bi roj nakokîyên nava CTKê jî zêdetir dibûn. Rewş ber bi tevlihevî ve diçû û bar garantir dibû. Di nav rêxistina CTKê de du grub çêbûbûn; beşek damezirêner û rêvebiran, di nav sînorên Dewleta Osmanî de pêkanîna muxtarîyetê (otonomî) dixwest û beşeke din jî serxwebûnê dixwest. Yanî êdî rêzên CTKê ne yekpare bûn. Li ser vê dubendîya nav CTKê, Seyîd Mihemedê kurê Seyîd Abdulqadir dibêje: “Di nav CTKê de, Emîn Alî Bedirxan, Xelîl Rehmî Bedirxan, Kamiran Bedirxan, Mewlanzade Rifat û Kemal Fewzî “îstiqlal” dixwest.”²⁹

Di atmosfereke sîyasî ya bi vî rengî de, di dawîya Sibata 1920ê de beyanatek Seyîd Abdulqadir di rojnameyan de tête belavkirin. Di beyanatê de gotibû “*Kurd daxwaza serxwebûnê nakin, ew, muxtariyetê ji bo Kurdistanê dixwazin.*”³⁰ Vê beyanata Seyîd Abdulqadirî, nakokîyên nav rêxistinê hîn bê-tir derxistin holê û ji ber vê yekê beşekî endamên rêvebir ji CTKê veqetîyan. “Ew ên ku ji CTKê veqetîyan, bi navê Cemîyeta Teşkilatê Îçtîmaîyye (CTÎ) û paşê jî Partîya Milletê Kurd (PMK) du rêxistinên nû damezirandin.”³¹ Lêbelê li ser dîroka damezirandin û bernameyên CTÎ û PMK, agahdarîyek berfirah li ber destê me nîne.

Li gor agahdarîyên Malmîsanij, piştê ku di nav CTKê parçebûn çêbû, Emîn Alî Beg, di rêza gruba serxwebûnxwazan de cî girt û digel hevalên xwe bi navê Cemîyeta Teşkilatê Îçtîmaîyye ya Kurd (CTÎK), rêxistineke nû damezirandin û ew jî bû serokê wê rêxistinê.³² Qedrî Cemîlpaşa (Zinar Silopî) navê damezirênerên vê rêxistinê weha rêz dike: Emîn Alî Bedirxan Beg, Ferîd Bedirxan, Şukrî Baban, Fuad Baban, Hîkmet Baban, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Şukrî Mehmed, Kemal Fewzîyê Bedlîsî, Ekrem Cemîlpaşa, Nejmedînê Kerkûkî, Mewlanzade

²⁹ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, cild: 3, 2001, Ankara, r. 951

³⁰ *Kurdistan Press*, no: 50, 1988, r. 8

³¹ Rohat Alakom, *Şerîf Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı yılları, weşanên Avesta*, 1998, İstanbul, r.102

³² Bn. Malmîsanij, *Cizîra Botanli Bedirhaniler, Weşanên Avesta*, çapa: 2., 2000, Stenbol, r. 131

Rifat û Memduh Selîm Begî.”³³ Emîn Alî Bedirxan wek nûner û serokê vê rêxistinê tête nasîn. Di hin rojnameyên wê demê de, navê Nejmedîn Huseynî jî wek serokê CTÎyê hatîye nivîsandin. Ugur Mumcu jî li ser nav û rêza damezirêneran dibêje: “Di rêvebirîya vê grubê de şexsîyetên wekî Emîn Alî Bedirxan Beg, Ferîd Bedirxan Beg, Babanzade Şukrî Beg, Babanzade Hîkmet Beg, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Şukrî Mehmed Beg, Kemal Fewzî yê Bedlîsî, Ekrem Cemîl Paşa, Necmedîn Huseynî yê Kerkûkî, Memduh Selîm Begî û Mewlanzade Rifat”³⁴ hebûn.

Gruba navborî dixwest prensîbên mafê çarenûsîyê ji bo milletê kurd jî bête tetbîqkirin. Lêbelê bernameyek wan a bi rêkûpêk a neteweyî jî tune bû.

Li gor hevpeyvîna Emîn Alî Bedirxan a di rojnameya *Bosfor* de: “Di nav kurdan de du daxwaz û nêrînên cûda hene; em hemû jî Sultan wek Xelîfe qebûl dikin, lêbelê terefek dixwaze ji alîyê polîtîk ve bi temamî ji Tirkiyeyê veqete û alîyê din jî, ji ber helwesta Awrupîyan û hîleyên tirkan, bi xweragirtinek oportinîst, dixwazin di bin sîwana Tirkiyeyê de otonomîyek çêbe. Lakin yên ku wisa dibêjin, beşek hindik in.”³⁵

Li gor agahdarîyên kovara *Jînê*, di nav gruba serxwebûnxwazan de kesayetîyên wekî: “Ferîd Beg, Şukrî Baban (Suleymaniye), Fuad Baban (Suleymaniye), Hîkmet Baban (Suleymaniye), Dr. Ebdullah Cewdet (Arapkîr), Dr. Şukrî Mihemed (Baqirmaden), Kemal Fewzî (Bedlîs), Ekrem Cemîlpaşa (Amed), Nejmedîn Huseynî (Kerkûk), Memduh Selîm (Wan) û Mewlanzade Rifat” hebûn.”³⁶ Ev grub di heman demê de bi navê “Demokratên Kurd” jî tête nasîn û di dameziranîna “Partîya Milletê Kurd” de jî cî digrin. Piştî ku ev partî ji alîyê hikumetê ve tête girtin, bi serokatiya Necmedîn Huseynî Partîya Demokrata Kurd (PDK) tête damezirandin

Ji çalakîyên wê dîyar dibe ku piştî parçebûnê CTÎKÊ, xebateke hîn aktîf meşandîye; rêxistinên nû yên legal û îlegal

³³ Qedrî Cemîl Paşa, *Doza Kurdistan, Weşanên Bîr, Çapa Sêyem, 2007, Diyarbekir, r. 55*

³⁴ Uğur Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması (1919-1925), Tekin Yayınevi, 1991, Ankara, r. 186*

³⁵ Dr. Bletch, *Chirguh, Kürt Sorunu, Avesta Yayınları, 2009, İstanbul, r. 66*

³⁶ *Jîn (Kovara Kurdî-Tirkî, 1918-1919), Cild: I, Werger û amedekar: M. Emin Bozarslan, Weşanxana Deng-Sweden-1985, r. 101*

damezirandine. Lêbelê nikarîye navenda rêxistinê û potansîyela xebata wê bigehîne li ser erdê Kurdistanê, destkevtiyên girîng û mayinde bi dest bixe. Wekî ku hatîye gotin; her gîya li ser koka xwe şîn tê; xebat û çalakîyên ji dûrê Kurdistanê nikarî tesîra pêdivî li ser civata kurd bike û ji ber vê yekê jiyana wê jî dirêj neajotiye. Piştî ku Tevgera Kemalîst li Kurdistanê bandora xwe xurt kir û serhildana Qoçgirîyê jî têkçû, di dawîya sala 1921 û serê sala 1922an de êdî tevgera neteweyîya kurd mecbûrê xebata îllegal bû û ji nû ve têkilî û xebatên yekbûnê dest pê kir. Bi tevî damezirandina Komîteya Îstiqalala Kurdistanê (KÎK), êdî navenda tevgera netewîya kurd li Kurdistanê bi cî bû.

Piştî parçebûna CTKê, "Li ser pêşniyara Emîn Alî Beg, komek Bedirxanîyan di dawîya Gulana 1920an de biryara damezirandina komeleyek malbatî girtin. Qasê ku tê fêmkirin ev komele bi awayekî îllegal hatîye damezirandin. Reşnivîsa nîzamnemeya komeleyê ji alîyê Celadet Alî Beg ve tete nivîsîn û di encama gotûbêjên çend rêzeczivînan de tete qebûlkin. Ji bo serokatîya komelê jî Emîn Alî Beg tete hilibjartin.³⁷ Ji naveroka ewraqên komelê wisa diyar dibe ku li ser kurd û Kurdistanê, ji bo nûnerên dewletên gewre yên wekî Brîtanîya û Fransayê serlêdanên nivîskî û devkî hatine kirin. Karê amadekirin û wergera notayên ji bo nûnerên van dewletan, ji alîyê Abdurehman û Celadet Beg ve hatiye kirin.³⁸

Ji nameya ku di 6ê Hezîrana 1920an de ji Komîserîya Bilind a Fransayê re hatîye nivîsandin diyar dibe ku Emîn Beg, ji alîyê malbata Bedirxanîyan ve wek Mîrê dawî yê Mîrnişînîya Cizira Botan tete qebûlkin.³⁹

Xusûsiyeteke rêxistina CTKê jî, têkilîyên wan ên bi mixalefeta wê demê re bû; bi taybetî jî têkilîya CTKê, bi Partîya Hurrîyet û Îtilafê û Partîya Ahrar a Osmanî re hebû. Bêguman pêşîyê li hember tevgera Îtîhad û Terakkî û paşê jî li hember tevgera Kemalîst, bi rêxistinên mixalîf re têkilî û peymanên

³⁷ Malmîsanîj, *Cizira Botanî Bedirhanîler, Avesta Yayınları, 2. Baskı, 2000, İstanbul, r. 15*

³⁸ J. b. r. 98

³⁹ Hasan Yıldız, *20. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm, Doz Yayınları, Çapa 2., Stenbol, 2006, r. 98-100, Ji Dosya Kurdistanê, c. 12, r. 60*

kurdan çêbûne. Di vê çarçoveyê de “Emîn Alî Beg jî heman demê Endamê Merkezî yê Partîya Hûrîyet û Îtîlafê (14 Qanûna Ewel 1919) bû.”⁴⁰

Têkilîyên bi mixalefetê re di dema darizandina rêvebirên Tevera 1925an de têne rojevê û dibin yek ji sebebên sûcdar kirina kadro û rêberên kurd. Di dema darezandinê de dozger Ahmed Sureyya Ozgeveren ji Seyîd Abdulqadir dipirse û dibêje: “Li ser têkilîya we û Partîya Hûrîyet û Îtîlafê, di navbera ewraqên we de muqawelenameyek sîyasî hatîye dîtin, li ser vê babetê dibêjî çî? ... Belê, me bi Partîya Hurrîyet û Îtîlafê re muqawelenameyek çêkirîye. Li gorî vê muqaweleweyê, dê ji bo Kurdistanê muxtarîyetîyek bihata dayin... Ew ên ku îmzeyê wan di bin vê muqawelenameyê de hebûn: ji aliyê me ve yê Min, Mele Seîd û Emîn Alî Bedirxan; ji aliyê Partîya Hûrîyet û Îtîlafê ve yê Vafî, Zeynelabîdîn û Sebrî Xoce bûn.”⁴¹

Noel dema behsa xûsuyetên wî yê şexsî dike, dibêje: “Emîn Alî Bedirxan; giregir û kesayetîyek ber bi çav û nûnerê malbata Bedirxanîyan bû. Pîremêrekî bejindirêj, rîsipî û xweşmêr bû. Kesayetîyek bihêz, bi taybetî li ser kurdên Botan û bi giştî jî li ser hemû kurdan xwedî tesîreke giran bû.”⁴²

Piştî serkevtina tevgera Kemalîst, gelek rewşenbîr, welatparêz û xanedanên kurd ji bêgavîyê cî û warê xwe terk kirin. “Emîn Âlî Bedir-Xan û sê kurên wî; Sureyya, Celadet û Kamirana jî bûn mehkûmê îdamê. Bab û Sureyya revîne Misrê. Celadet û Kamirana paşê çûne Almaniyayê ji bo xwendina bilind.”⁴³

Emîn Alî Bedirxan di Gulana 1923yan de li Misrê nexweş dikeve û sala 1926ê ji ber nexweşîya dil, di 75 salîya xwe de diçe ser dilovanîya xwe.

* * *

⁴⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, cilt: 2, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 326

⁴¹ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, cild: 3, 2001, Ankara, r. 940-50

⁴² Edward William Charles Noel, *Kürdistan 1919*, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999, r. 94

⁴³ Aharon Cohen, *Entellektuelekî herî girîng ê Kurd: Mîr Dr. Kamirana A. Bedir-Xan, Wergêra ji Îngilizî: Yıldız Samer û Hazım Kılıç, Stêr, Danmark, 1992.*

Ahmed Sureyya Bedirxan: Lawê mezin ê Emîn Alî Bedirxan e. Sureyya Bedirxan, sala 1883ê li Mektela Sûriyê ji dayik bûye. Di Mekteba Sultanî ya Stenbolê de xwendîye û paşê di Unîversîteya Stenbolê de endazîyarîya Zîraetê xwendîye. Sala 1904ê bi tawanbarîya dirustkirina komploya li hemberê hikumetê, du sal hatîye zîndanîkirin û sala 1906ê ji ber bûyera kûştina Ridvan Paşa, careke din hatîye nefîkirin (sirgûnkirin).

Piştê ragehandina Meşrûtiyeta Duyem, Sureyya Bedirxan vedigere Stenbolê û li vê derê di navbera salên 1908-1909an de, bi zimanê kurdî-tirkî rojnameya *Kurdistanê* dide çapkirin. Piştê bûyera 31ê Adara 1909ê, ew jî dikeve ber pêlên terora hikumeta Îtîhad û Teraqîyê û bi egera mûrtecîtiyê (paşverûtiyê) tê girtin, bi cezaya mirinê tete mehkûmkirin û wî di Bolika Bekiraxa de hepis dikan. Ji ber vê yekê, dawî li çapkirina *Kurdistanê* jî tê. Paşê cezaya mirinê tete efûkirin û cezaya nefîkirinê didine wî. Ew, di sala 1912yê de dîsa vedigere Stenbolê, dest bi xebateke veşartî ya şoreşgerî dika û ji ber vê yekê dîsa tete zîndanîkirin û di dawîya sala 1913yê de ji zîndanê direve û terka sînorên Împeratorîya Osmanî dika.

Di navbera salên 1917-1918yan de li Qahîreyê bi navê mustear ê Azîz Ahmed cardin rojnameya *Kurdistanê* dide çapkirinê. Tê zanîn ku li vê derê bi kêmanî 11 hejmar hatine çapkirin. Piştî îmze kirina Peymana Mondrosê, li Qahîreyê bi navê Komîteya Îstîqlala *Kurdistanê* rêxistinek damezirandîye û bi xwe jî bûye sekreterê wê yê giştî. Li ser navê rêxistina xwe, dixwaze bi dewleta Brîtanyayê re têkilî deyne û bi piştgirîya wan, têkoşîna serxwebûna *Kurdistanê* bi ser bixe. Li gorî dîtina Nikîtin; Sureyya Alî Bedirxan, yekemîn welatparêzê kurd e ku xebatek hevaheng a bi bername û kampanyayeke nivîskî, gotarî û îsbatên modern ên polîtîk kirîye."⁴⁴

⁴⁴ Malmîsanij, *Cizira Botanlı Bedirhaniler, Avesta Yayınları, 2 Baskı, 2000, İstanbul, r. 99-100*

**Mihemed Emîn Beg û lawên wî:
Sureyya, Celadet û Kamiran Bedirxan**

Sureyya Bedirxan li ser vexwendin û daxwaza Memduh Selîm Beg, ji Misrê tê Sûriyê û tevlî xebata Xoybûnê dibe. Sureyya Bedirxan ji bo karê dîplomatîk ên Xoybûnê di Çirîya Pêşîn a sala 1928an de diçe Amerîkayê û nêzikê heft mehan li wê derê dimîne. Di dawîya salên 1929an de ji ber tevgera Agirîyê, rûniştina wî ya li Sûriyê, ji aliyê dewleta Fransîz ve tête qedexekirin û ew jî ji bêgavîyê berê xwe dide Parîsê û li wê derê nûnertîya Xoybûnê dike.

Bi zimanê Îngilîzî û Fransîzî gelek meqale, nivîs û pirtûk li ser kurd û Kurdistanê bi navên Dr. Bleç Şêrko, Azîz Ahmed û Ehmed Azîz nivîsandine. Du zarokên wî hebûne; navê lawê

wî Heqî û yê keçikê jî Qudret bûye. Sala 1938ê li Parîsê di 55 salîya xwe de ji ber nexweşîya dil çû ser dilovanîya xwe.

Safder Alî Bedirxan: Biçûkê lawên Emîn Alî Beg bû, ew jî ji bo xwendinê çûbû Almaniyayê û sala 1926ê li bajarê Mûnîhê ji ber nexweşînekê wefat dike. Di heman salê de mirina Emîn Alî Beg û lawê wî yê Safder; bextreşîyek felekê bû û li ser malbatê ve hatibû. Celadet Bedirxan pirr li ber mirina Safder dikeve û helbesta bi navê “*Alferd de Vigny [Mirina Gurî]*”⁴⁵ werdigerîne kurdî û dîyarîyê giyanê Safder dike.

Tevfîk Alî Bedirxan: Li Stenbolê ji dayik bûye û ew jî bi tevî birayên din perwerdeyîya xwe li Almaniyayê temam dike û di sala 1925an de vedigere Tirkiyeyê. Piştê derketina qanûna paşnavan, ew paşnavê “Çınar” digire û berûvajî xeta sîyasî ya bav û birayên xwe, bi rejîma Kemalîst re di nav ahengê de dimeşe.

⁴⁵ Hawar, no: 31, *Mirina Gurî*, werger: Celadet Bedirxan, çapxana Sebatê, Şam, 1ê Tebaxa 1941

2. Celadet Bedirxan (1893-1951)

Celadet Bedirxan

Celadet Bedirxan û birayê wî Kamiran Bedirxan, bêtir bi xebatên xwe yên li ser ziman û kultura kurdî têne nasîn. Ev îmajê wan, ji ber xebatên dîplomatîk û kulturî yên piştî rawestandin û cûdabûna ji Xoybûnê ye. Salên sereke yên ciwanîyê ne têde, ji salên 1918an bigire hetanî 1932an, giranîya xebat û pirranîya mesayîya wan li ser sîyaset û rêxistinbûnê bûye.

Di vê xebatê de, bi giranî li ser deh salên sereke yên wê têkoşînê; dema navbera salên 1913-1923an hatîye lêkolîn

û di vê navberê de jî bêtir li ser nivîsên wan ên di nav rûpelên rojnameya *Serbestî, Türkçe İstanbul* û *İctihadê* de hatîye rawestandî. Agahdarîyên din, bi awayekî kronolojîk di çarçoveya temamkirina bîyografîya wan de bi kurtebirî hatine nivîsandî.

2. 1. Zarokatî û perwerdeyî

Celadet Alî Bedirxan, di 26ê Nîsana 1893ê de li Stenbolê ji dayik bûye.⁴⁶ Ji ber ku bavê wî li bajarên cûr bi cûr yên wekî Akka, Selanîk, Konya, Anqera, Isparta û Edirneyê kar kirîye, li van bajaran mezin bû û beşekî perwerdeyîya xwe ya sere-tayî û navendî li van deran temam kir û paşê bû xwendevanê Mekteba Sultanî ya Stenbolê û sala 1906ê ji ber dubare fermana sirgûnkirina Bedirxanîyan, ji mektebê hate derxistin. Endamên malbatê rêkirin wîlayet û bajarên wekî Şam, Hama, Rodos, Trablusgarp, Nablûs, Yemen, Îsparta, Mekke, Qeyserî, Îzmîr û Adanayê. Emîn Alî Bedirxan û zarokên wî jî rêkirin bajarê Ispartayê. "Paşê ji vê derê jî sirgûnê keleha Akkayê kirin û li wê derê sê sal man."⁴⁷

Celadet piştî xwendina îdadî, dixwaze li Stenbolê Mekteba Herbîyê bixwîne, lê ji ber ku dayika wî pê razî nabe, dev ji vê daxwazê berdide. Ew bi xwe, sala 1932yê mesela daxwaza xwendina Herbîyê, bi vî awayê tîne ziman: "Gava ez hejdeh, niwazdeh salî bûm û min dil kir ez bikevim mekteba Herbîyê. Dêya min ji min re got: Ma ji te re ne namûs e? Tu çawan bikevî mekteba Herbîyê û bibî zabîtê tirko. Ev tirko ko welatê te xistine xulamîyê, bapîrê te dîl û malbata te perîşan kirine û hon avêtine zîvarêyê."⁴⁸ Li ser van gotin û hişyarîya dayikê, ew, dev ji daxwaza xwendina Herbîyê berdide.

⁴⁶ Mihemed Bekir, *Pêşgotina* ji bo çapa hejmarên: 1-9ê kovara *Hawarê*, Weşanxana Hawar, Sweden, 1987, r. 10

⁴⁷ Celadet Alî Bedir-Xan, *Loriya Bedir-Xan*, *Hawar*, no: 5, Şam, 20ê Tîrmeh 1932, Çapa hejmarên 1-9, Amedekar: Mihemed Bekir, Sweden, 1987

⁴⁸ J. b.

Celadet Bedirxan (Zarokatî)

“Bi tevî xwendina dibistanê, bavê wî mamosteyên xisûsî yên zimanê yûnanî, farisî, frensî û rûsî jê re tanîn malê. Ew zimanê erbî û turkî jî di dibistanan de hîn bûne.”⁴⁹ Kemal Mezhâr Ahmed dibêje: “Celadetî ji xeynî zimanê dayika xwe, bi zimanê erebî, turkî, farisî, almanî, fransizî, rusî û hinek jî yûnanî zanibû.”⁵⁰ Herweha ji ber ku “karbidestên osmanî rê nedidan Bedirxanîyan ku biçine Kurdistanê, Emîn Alî, mamoste, mitrib, çirokbêj û hd. ji Cizîra Botan tanîn Stenbolê, da ku danûsendina wan digel welêt, ziman û adetên kurdî her geş bimîne.”⁵¹ Ji agahdarîyên Celadet Bedirxan xuya dibe ku “lîska Setrencê” jî, kultur û çalakîyek berdewamî ya navmalê bûye.

⁴⁹ Mihemed Bekir, *J. b.*, r. 20

⁵⁰ Ahmed, Dr. Kemal Mazhar; *Tarihin Tarihi, Kürtlerde Tarih Tarihte Kadın, Pêri Yayınları, İstanbul, 1997, r. 89*

⁵¹ Mihemed Bekir, *J.b..r. 20*

Emîn Alî Beg, zarokên xwe ne tenê ji alîyê kulturî ve, ji alîyê fikra sîyasî, neteweyî û akademîk ve jî baş perwerde kirine. Ji ber vê yekê Celadet Bedirxan dibêje: “Ew bavê ko ji min re ne tenê xwîna xwe ya pak daye,.. Ez bi dil û hişê kurdanî bi xwedî kirim û xistim wê rêya ko ew bi xwe û bavê wî tê de mirin.”⁵²

Piştê ku Meşrûtîyeta Duyem hate îlankirin, hemû neffîkirîyên rejîma îstibdada Abdulhemîd hatin bexiştandin û efûyek giştî hate derêxistin. Li ser vê efûyê, wekî gelek sîyasetmedar, rewşenbîr û malmezinên kurd, endamên malbata Bedirxanîyan jî dîsa vegefiyan Stenbolê.

2. 2. Destpêka nivîskarîyê

Eger di quncikên arşîvxane û pirtûkxaneyan de nivîs û berhemên nû dernekevin ber ronahîyê, yekemîn nivîsa Celadet Bedirxan, nameya wî ya ji bo rojnameya *Serbestî* ye. Ev nameya Celadet Bedirxan, bi îhtimaleke mezin nivîsa wî ya sereke ye. Lewra name, di 20ê Sermaweza sala 1908ê de, di hejmara 5. a rojnameya *Serbestîyê* de hatiye neşîrkirin. Gava em dîroka jidayikbûna Celadet bînin ber çavan, di vê demê de ew xortekî 15 salî ye. Di vê nameyê de, navnîşan û mixatab weha hatiye nivîsandin: “*Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa Hazretlerine*” [ji Alî Rıza Paşa yê Wezîrê Herbîyeyê re]. Mewzûya nivîsa wî: Nûçeyek rojnameya *Servet-î Fûnun* e, ku di vê nûçeyê de behsa zêdeyîya personel û karmendên “Firka Duyemîn” û îsrafa wê hatiye kirin. Di naveroka nameyê de, daxwaz dike ku rêvebirên Meşrûtîyetê, di vê dema teng û qrîza aborî de, dawî bi vî halê ku ji dewra îstibdatê mayî bîne.”⁵³

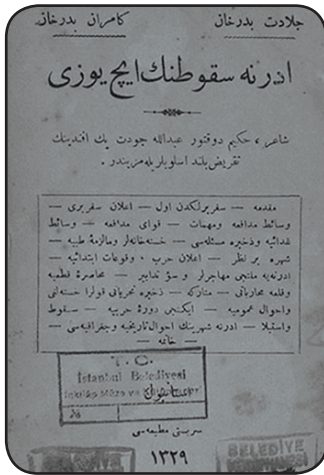
Ji xeynî vê nameyê ku berhemên nû dernekevin ronahîyê, pirtûka *Edirne Sukûtûnunun İcyüzü* [*Rastîya Sûkuta Edirneyê*], yekemîn berhema hevpar a birayên Caladet û Kamiran Bedirxan e. “Ji pirtûka *Edirne Sukûtûnunun İcyüzü* xuya dibe ku her du birayên Bedirxanî, di tazeyîya ciwantîya xwe de dest bi ni-

⁵² *Celadet Alî Bedir-Xan, Lorîya Bedir-Xan, Hawar, no: 5*

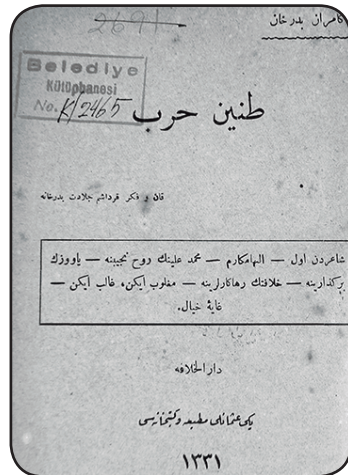
⁵³ *Bedirhanzade Celadet, Serbesti Gazetesine, no: 5, s. 4, 7 Teşrîni Sani 1324 (20ê Sermaweza 1908)*

vîsandinê kirine. Dema ev pirtûk hatîye nivîsandin (1913), Celadet Bedirxan bîst salî ye û Kamiran Bedirxan jî hijdeh salî ye.”⁵⁴

Meriv dikare bêje, gelo pirtûkek wisa çima hatîye nivîsandin û çi karê wan li wê derê hebûye? “Ji agadarîyên berfireh ên nava vê pirtûkê dîyar dibe ku Celadet û Kamiran Bedirxan di dema dorpêçkirina Edirneyê de, li wê derê kar û wezîfeya leşkerî kirine. Dema em bala xwe bidin nivîs û nêrînên wan ên wê demê, wisa dîyar dibe ku her du birayên Bedirxanî, wê demê di bin tesîra fikra Îslamîparêzî û Osmanîparêzî de bûne.

**Celadet Bedirhan &
Kamiran Bedirxan,
Edirne Sûkutunun İyüzü**

Kamiran Bedirxan, Tanin-i Harb

Çiroka Celadet a bi navê *Bobi'nin Hatası [Xeletîya Bobî]*⁵⁵ jî, di sala 1913an de tê nivîsandin, lêbelê di sala 1916an de ji alîyê Çapxaneyaya Mûdafaa ve tete çapkirin. Di heman salê de rîsaleya bi navê *Osmanlı Teyyâreciliğinin İlk Şehitleri İçin Hü-kümetten Rica [Tika ye ji bo Şehîdên Sereke yê Balafirvanîya Osmanî]*, ji alîyê Celadet û Kamiran ve hatîye nivîsandin.

⁵⁴ Malmîsanij, *Cızira Botanlı Bedirhaniler, Avesta Yayınları, çapa: 2., 2000, Stenbol, r. 235*

⁵⁵ *Celadet Alî Bedirxan & Kamiran Âlî Bedirxan, Bobi'nin Hatası, Weşanên Avesta, Îstebul, 2011, r. 35*

2. 3. Beşdarîya di Şerê Giştî yê Cîhanê de

Berî Şerê Giştî yê Cîhanê, dagirtina beşekî Kurdistanê ji aliyê artêşa Rusyayê ve û ji wê şûn ve jî di pêvajoya çar salên Şerê Giştî yê Cîhanê de, kurdan xusarek mezin dît, ji welatê xwe hatin koçberkirin, gelek ciwan û xwendevanên xwe yên hêja û welatperwer di mîhwerên şer de wenda kirin. Sureyya Bedirxan dibêje: “Li gor wesîqeyên rêvebirîya giştî ya koçberîya derve ya Stenbolê, 700.000 kurd hatine koçberkirin.”⁵⁶ Di vî şerî de Celadet Bedirxan, bi xwestina xwe tevî artêşa osmanî bûye û li cebheya Kafkas, Iraq û ciyên din bi pileya zabitê ihtîyatê kar kirîye. Di nivîseke xwe de rewşa şer û encamên wî yên li Kurdistanê weha tîne ziman:

“Dema ku ez wek zabitê ihtîyatê li Iraq, başûrê Kurdistanê, Kafkas û ciyên din de dixebitîm, min bi nalîn û girînê, gotar û kiryarên dilşewat û pêkhatî yên di derbarê tunekirina kurdan de guhdar kirin û dîtîm. Ev cînatyên ku ji bo milletekî fedekar û mezlum rewa hatibûn dîtîm, ji nav eserên şexsî yên hikumeta Îttihadê, şaheserekî tewr mezin bû. Walîyekî aktorê vê faciayê, ku bi hezaran mihacirên kurd di germşewata sehraya Mûsilê de terkî mirinê kiribû, li ser sendalîya postê daîreyeke fermî bi dilşadî gotibû: “Wekî yê ermenan, me kokbirîyeke wisa anîn serê kurdan ku...”⁵⁷

Meseleya koçberên kurd, di raport û tezkereyek Partîya Demokrat a Kurd de, ku di 31ê Tebaxa 1919an de ji bo hikumeta Brîtanyayê hatîye pêşkêşkirin weha hatîye nivîsandin:

“Bi hezaran malbatên kurd ji war û welatê xwe ber bi deverên cûda yên Anatolyayê ve hatine koçberkirin. Ev multecîyên perîşan, bûne qurbanê birçîtî, tunekirin û asîmîlasyona turkan. Hikumeta Osmanî, li miqabilê dubare serdan û ricayên me bersiv nedaye û xwe bêdeng

⁵⁶ Dr. Bletch Chirguh, *Kürt Sorunu, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009, r. 50*

⁵⁷ Celadet Alî Bedirhan, *Kürdler ve İttihad (ITC) siyaseti [Kurd û Sîyasete Îttihadê], Serbestî, no: 209, 22yê Sibata 1919*

kirîye. Em bi navê însanetî û şerefa “adilbûna” îngilizan dixwazîn ku hûn bi qudreta xwe ya bilind alîkarîya malbatên kurd û vegera wan bikin.”⁵⁸

“Xuya dibe ku mihacirên kurdan jî wekî yê ermenan rastî zulm û zordarîyeke mezin hatine, lê mixabin alîkarîyên ku bi desteka hikûmetê ji bo mihacirên rum û ermenan hatine kirin, ji bo mihacirên kurdan nehatine kirin.”⁵⁹

Celadet Bedirxan di nivîsa xwe ya navborî de, tehcîra li ser kurdan wek polîtîkayek plankirî ya Partîya Îtîhad û Terakkî dibîne û dibêje:

“Hikumeta bihûrî ya Îtîhad û Terakkî biryara tune kirina milletê kurd dabû; beşekê wan kuştin û beşek din jî bi sefalet û birçîtîyê tune kirin, çend sed hezar kurd jî koçberê Anqera, Konya û wîlayetên dewrûberê wan kirin, li van deran gund bi gund belav kirin.... Ev belgeya veşartî dide xuyakirin ku armanca vê siyasetê tune kirina milletê kurd e.”⁶⁰

Di sala 1916yê de bajarên Kurdistanê yên wekî Erzerum, Wan, Bedlîs û Mûş ji alîyê artêşa Rûsan ve hatibûn dagirtin. Di rewşeke wisa de, Enwer Paşa diçe serdana Cebheya Kafkasê ku Celadet Bedirxan jî wê demê komandarekî cebheya Kafkas bû û her du di seha cepheyê de rastî hev tîn û Enwer Paşa ji wî re dibêje: “Ji alîyê turkan ve tehlûkeya kurdan, ji tehlûkeya rusan mezintir e.”⁶¹

Celadet Bedirxan, rewşa rêvebirîya osmanî ya wê demê, seabebê tevlîbûna Şerê Giştî û bîlanço ya çar salên şer bi kurtebirrî weha tîne ziman:

“Ew şerê ku bi îhtirasê dest pê kir û bi bextreşîyê dewam kir, em ji wê bi felaket û xêrnedîtî derketin.

⁵⁸ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kurdistan [Kurd di Belgeyên Îngiliz de]* (1918-1958), Doz Yayınları, İstanbul, 1992, r. 96-97

⁵⁹ Celadet Alî Bedirhan, *Kürdler ve İttihad (İTC) Siyaseti [Kurd û siyasetê Îtîhadê]*, Serbestî, no: 209, 22yê Sibata 1919

⁶⁰ Celadet Alî Bedirhan, J. b.

⁶¹ Hasan Hışyar Serdî, *Görüş ve Anılarım [Dîtin û Bîranînên Min]*, Med Yayınları, İstanbul, 1994, r. 140

Di vî welatî de her rûpelekê dîrokê, bi bûyereke şer ve dagirtîye. Di şerê dawî yê Awrupayê de xwîna çar mîlyon mirovên Anatolyayê rijîya. Ev temarên ku bi îhtîrasek dijwar û bêfayde hatin jêkirin, çar salan bi berdewamî ji wan xwîn herikî. Ev şer, tenê bi kêrê Enwer Paşa û hevlabendên wî hatîye; îdareya hikûmetê bi malbatî xistîye bin destê xwe û ev yek ji wan re bûye jêderka temînkirina berjewendîyên ferdî û şexsî. Ji xeynî grubeke pir biçûk a bijarte, her ferdekî milletê cihê cihê xistiye bin zerarê, welat bi awayeke giştî xistîye bin barê mişkulatên pirr gewre û girdavên (gerînekên) pirr kûr.

Ew lawên hêja yên Anatolyayê ku ji sehayên Yemenê bi saxî vegeryabûn û bi hezaran xwendevanên Darûl Fûnunê ku hêvîya îstîqbalê me ya nêzîk bûn, di cehenema Çeneqelê, zinarên Qefqasan û sehayên Sûveyşê de bi unwanê zabîtên îhtîyatê, bê rijandina dilopek ron-dîkên çavan û bi vî awayê hatin îsrafkirin û binerdkirin. Belê divîya bihatana binerdkirin û hatin binerdkirin jî; lewra Enwer Paşa wisa dixwest, Paşa wisa ferman dikir. Piştê ku me bi sebir, tehamûl û tewekulê, çavên xwe ji ew qas zulm û cinayetan re girtin, vê carê jî heqîqeten û bi hemû rastîya xwe ve, em bi awayeke nexweş û birîndar ji şer derketin..."⁶²

2. 4. Bîranînên Şerê Giştî yê Cîhanê di cebheya Iraqê de

Celadet Bedirxan di pêvajoya Şerê Giştî yê Cîhanê de, di herêm û cepheyên cihê cihê de û li ser çîya, newal û sehreyan çar sal di nav gurr û germayîya şer de derbas dike. Bêguman bîranînên van çar salan dikarin rûpelên gelek pirtûkan jî tije bikin, lê mixabin tenê di ber destê me de çend nivîsên wî yên li ser wê demê hene ku bi sernivîsa "*Ruznameyê Herb*" di nav rûpelên rojnameya *Türkçe İstanbul*ê de hatine belavkirin.

⁶² Celadet Âlî, *Zabitanın Terfihî [Terfihirina Zabîtan]*, T. İstanbul, no: 126, 5 Nisan 1919

Li vê derê dixwazim bi hinek têbinîyan, aliyê balkêş ê van nivîsan bi we re parve bikim. Di nav rêzenivîsa bîranînên wî yên li ser Şerê Giştî yê Cîhanê de, nivîseke wî ya balkêş jî ya bi sernivîsa “*Develer*” (*Hêştir*) e. Malum e, wê demê wasîte û hacetên şer, wekî ya îro pêşkevtî nebûn. Di sehayê de wesîteyên tewr girîng ê guhestina bar û çekan, deve bûn. Bi gotina Celadet Bedirxan, ew heywanên mibarek “şemendîferên sehayê” bûn. Ew, di vê sefera xwe de cara pêşîn deveyan jî nêzîk ve nas dîke û dibe şahidê hêşbûna boşê (êxleyê) deveyan. Dibêje:

“Me di piçûkayîya xwe de bi heyret temaşa koma van heywanên wekî peyker dikir, lê belê di derheqê ruh û tabîata wan de agahdarîyên me yên mutlaq tune bûn. Me wan bi navê deve nas dikir û ji wan re digot deve.

Lê bi rastî deve, bi cuseyên xwe balkêş in û divê bi taybetîyên xwe ve baş bêne naskirin. Bi gelek vekirî dîyare ku bi wan re ruhîyeta qabîleyek heye, her qefleyê deveyan wekî qebîleyekê ye.

Di nav qefleyê de, ji deveyan ê herî gewre û qerase wek reîs tête qebûlkin. Hemû deveyên din, bêîtiraz îteatê nîşan û tevgerên reîsê xwe dikin. Ji reîsê qefleya deveyan re dibêjin “Şeyxûl Cemal” [Mîrê Deveyan] û tu deveyek bê fermana wî tevnagere. Kesê ku dibe selwanê boşa deveyan, bi taybetî pêşîyê bi reîsê wan re meşxûl dibe. Lewra ku reîs neye aşkirin û bidestxistin, hikumkirina li ser deveyên din nemimkun e. Dema ku selwanek karibe li ser reîsên deveyan hikum bike û bi xwe ve girê bide, bi serê xwe kare bi sedan deveyan îdare bike. Kelûpelê me yên leşkerî li ser piştta qefleyek deveyan bû, ji bo parastina wan hinek leşker û ajotkarên deveyan li pey me dihatin. Di nava wan de yekî, dixwaze henekên xwe bi wê reîsê vaqur û cidî bike. Reîs, pêşîyê dixwaze bi hinek deng û tevgeran bide zanîn ku ji henekên wî nerazî ye, lêbelê camêr ji vê yekê fêhm nake. Her ku pêde diçe mesele gurr dibe, reîs hêrs dibe û kef dekeve devî, lê ciwanmêr deng ji xwe naîne.

Dawîyê reîs, li ber çavê hemû mifrezeyê bi derbekî nerm li ciwanmêr xist û bi erdê ve dirêj kir, barê giran ê li ser piştê xwe avêt û bi dengê hêşînke balkêş qefleyê terk kir.

Ji ber vê tevgerê, herkes û bi taybetî jî selwan ketibûn teşxelaya endîşeyêk, ji ber vê yekê bi tirs û dengekî lertzok deng li serselwan an jî xerbenyê deveyan kir ku li pêşiya qefleyê bi siwarê kerê bûbû û diçû:

- Ya Ebûl Merzûk!

Ebûl Merzûk ji kerê peya bû û ber bi reîs ve baz da. Lêbelê gelek dereng mabû; lewra hemû deveyan di nav çend saniyeyan de bi nêrîn û çavşikandinê mesaja (hinareya) reîsê gewre girtibûn û biryar dabûn. Ebûl Merzûk berê xwe da reîs û bi dengekî dilşewat got: Teal ya ruhî teal (were ey ruhê min were)!

Ev deng û daxwaz dereng mabû. Hemû deveyan biryarê pêk anîn, di wê hengameyê de pêleke serhildanê ketibû nav wan.

Devê wan bi kef tije bû, hawidê xwe û barê li ser piştê xwe avêtin, ji aliyê rast û çepê ve bi feryadên dilşewat direviyan. Di nav deqîqeyêk de li derûdora reîsên xwe berhev bûn, wekî pehlewanên ku barê piştê xwe avêtîye.

Hemû deve li derûdora mîrê xwe berhev bûn, hîşehîşa wan bû û pîkolî dikirin.

Min ji bo hêmkirina deveyan û pêkanîna asayîşê pêşniyara alîkariyê ji Ebûl Merzûk re kir, wî, bi tûndî pêşniyara min red kir.

Wî got; bi qedrê Pêxember bikî, min navê zabîte min. Deve û selwanên wan bi karê xwe ve mijûl bûn û me jî bi dûr ve temaşa wan dikir.

Çawa ku hemû deve li dora mîrê xwe berhev bûbûn, herweha hemû selwanên deveyan jî li derûdora Ebûl Merzûk berhev bûbûn. Ebûl Merzûk ji dil, bi şêwe û meqamekî dilşewat ê ruhê sehayê û bi dengekî lertzok dest bi xwendina qesîdeyek hezindar kir. Ew deng û awazê wan ên nerm, di bin tava germ û şewitok a seh-

rayê de dilê me mist dida, sikûnetekî bexşê me hemû-
yan dikir û hênikayî dida me.

....

Ji xwendina qesîdeyê demeke kurt şûn ve, ew milê wan ê dirêj ê ku wek şûrê serhildanê bilind bûbû, peyderpey ber bi xwar ve bû û dawîyê danîn ber xwe. Herwekî li erdê pirlantayek wendabûyî bigerin, êdî pozê wan gihîşte erdê, perdeyê çavên wan hatin xwarê û çavên wan hatin girtin.”⁶³

Çîroka bihûrandina “Altinkoprî”yê jî xalekî balkêş a bî-ranên Şer e. Celadet Bedirxan sê sal piştî destpêka şer, yanî di sala 1917an de bi tevî mifrezeya xwe ji bo tehkîmkirina pira Altinkoprîyê tête wezîfedarkirin. Di vê rêvîtiyê de jî hinek têbinîyên balkêş hene ku dixwazim bi we re parve bikim.

“Dijminan Kerkûk dagirtibû û ber bi Altinkoprîyê ve dimeşyan.

Mifrezeya me bi awayekî teqez e ji bo tehkîmkirina serê pira Altinkoprîyê, bi topên sehra yên 5.7 hatibû wezîfedarkirin.

Ku dijminan Altinkoprî derbas bikira, ji bo dagirtina Mûsilê ji xeynî “Zapê Kebîr” tu astengekî li pêşîya wan nedima. Ji ber vê yekê, Altinkoprî îstiqameteke pir girîng bû, em bi mecburî ber bi wir ve ketibûn tevgerê. Ev hêza narîn û taze, berîya sê mehan ji Stenbolê veqet-yabû û ji berê ve ji ber du sedemên texrîbkar û xedar dinalîya, di her gavavêtina me de qurbanekî dida; tavê enî û mejî dişewitand û kolerayê jî made û rodîyan diqeland.

...

Dema pêşdarê me ji milê rastê ve gihîştin ber çem, tava gurr û bişewat a sehayê çûbû ava, rengê asoya asîman bûbû wekî rengê sorê îstisna yê lêvên jinan û şopa wê wek xetên neyekrêz hêdî hêdî ber bi semayê ve bilind dibû. Di qubbeyê de wek xeteke mirekeba sor belav dibû û dibû wek ewrên gulreng.

⁶³ Celadet Alî, *Develer [Hêştir]*, *Türkçe İstanbul*, no: 129, 8ê Nîsana 1919

Kela çem rabûbû, kef dikir, diqîrîya û dinalî wekî ferya-
deke bêdawî.

Hîn berîya em bigîjin ber çem, qumandarê mifrezeya
me emir kiribû ku di serî de pêşdar, piştî wan bater-
yayên topan û ji wan şûn ve jî dê leşker ji pirê derbas
bibûna.

Çav û nihêrîna hemû endamên mifrezeya me ku li ser
orduya gewre ya şeşemîn bûn, li pirê digerîyan, digerî-
yan lêbelê pirê xuya nedikir.

Di wê hengameyê de ji alîyê qeraxê çemê ve erebekî
nîvçîplaq bi qîrîn gote me:

“Exzel mau el cisre!”

Yanî wî dixwest bibêje: “Lehîyê pir xera kirîye!”

...

Mêrikê ereb ji dûr ve keleka ber çemê bi destê xwe nî-
şan da û got: “Şahtûr ya efendî şahtûr!”

Me hemûyan fêm kir ku ancax bi van kelekan em di-
karin derbasê alîyê din ê çemê bin. Piştê bînvedanekî
kêmdem, me dest bi bihûrîna çemê kir.

...

Belê xeternakîya li ser orduya şeşemîn di mesafeya ro-
jekî de bû û me jî dixwest bi vê tevgera leşkerî, bi van
wasîteyan û bi vê lezgîniyê pêşî li wan bigirta. ...”⁶⁴

Celadet Bedirxan di mudeta Şerê Giştî yê Cîhanê de rastî
gelek xeternakî û tengasîyan, bûyerên balkêş û xemgîn tê û
di gelek nivîsên xwe yên ciyawaz de behsa wan dike. Ew, Şerê
Giştî yê ku bi tesîra Almaniyayê û bi serkêşîya rêvebirên Îtî-
had û Terakkî, Dewleta Osmanî jî kişandîye nava xwe, wek
macerayekê dibîne û dibêje xwînrêtina “mirovên Anatolyayê”,
bedêleke bêmiqabil e. “Ev rê û îstiqameta ku ji alîyê pêxem-
berên Ocaxê ve li ser nexşeya ‘sewqûl ceşş’ê, bi qelesa sor
hatiye nîşandan: Turan e.”⁶⁵

Piştê bidawîhatina Şerê Giştî yê Cîhanê, ew jî wekî hemû
zabît û serbazên di cepheyê de, vedigere Stenbolê li nik mal-
bata xwe. Peymana Mondrosê (30ê Çirîya Pêşîn a 1918) ji

⁶⁴ Celadet Alî, *Geçit [Bihûr]*, *Türkçe İstanbul*, no: 147, 26ê Nîsana 1919

⁶⁵ Celadet Alî, *Borazanın Kurşunu [Guleyê Borîjen]*, no: 191, 9ê Hezîrana 1919

bo hemû Dewleta Osmanî û bi taybetî jî ji bo milletê kurd rewşeke nû peyda kiribû. Di vê rewşa nû de; li ser navê kurdan rêxistinên nû hatin damezirandin, kovar û rojnameyên nû hatin weşandin. Pêşîyê bi serokatîya Mewlazade Rifat, Partîya Radîkal Avam (Partîya Radîkal a Gel] hate damezirandin û Emîn Alî Beg jî damezirênerê vê partîyê bû.⁶⁶ Piştê ku CTK hate avakirin, Partîya Radîkal a Gel û rêvebirên wê jî tevî Cemîyetê bûn. Mewlanzade Rifat bû endamê navendî yê CTKê, Emîn Alî Beg jî bû cîgirê serokê rêxistinê.

“Bi tevî çêbûna mutarekeyê, Mewlanzade dest bi weşandina *Serbestîyê* kir. *Serbestî*, fikrên Cemîyeta Tealîya Kurd belav dikir.”⁶⁷ Her du lawên Emîn Alî Bedirxan jî di nav xebata Cemîyeta Tealîya Kurdistanê (CTK) de bûn. Di pêşxistina vê xebatê de Emîn Alî Bedirxan û zarokên wî; Sureyya, Celadet û Kamiran Bedirxan jî ciyê xwe digrin û dikevin bin barê mesûl-yetîyên girîng.

2. 5. Celadet Bedirxan û rojnameya *Serbestî*

Di vê xebata li ber destê we de, dema piştî Şerê Yekemîn û damezirandina CTKê şûn ve wek dewra duyemîn a xebat û nivîskarîya Celadet û Kamiran hatîye binavkirin. Birayên Bedirxanî, di vê dewreyê de bi tevî karê rêxistinî û sîyasî, karê nivîsandinê jî digehînin qonaxeke nû û di *Serbestîya* Mewlanzade Rifat de dest bi karê rojnamevanîyê dikin. Wê demê Celadet û Kamiran, jîyana xwe ya aborî jî bi karê rojnamevanîyê derbas kirine.

“Celadet Bedirxan, edîtorê alîkar ê rojnameya *Serbestîyê* bû”⁶⁸ û Kamiran jî nivîskarê berdewamî yê *Serbestîyê* bû. Xwedîyê îmtiyaz ê rojnameya *Serbestîyê* M. Rifat jî endamekî aktîf û navendî yê CTKê bû.⁶⁹ Neşrîyata rojnameya *Serbestîyê* jî, piştê Şerê Giştî geştiyê statuyeyeke nû. Ji vê demê şûn

⁶⁶ Tarık Zafer Tunaya, *J. b.*, r. 105

⁶⁷ Süleyman Tevfik (Öz zorluoğlu), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e: Elli Yıllık Hatıralarım, amd. Şaban Özdemir-Tahsin Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2011, r. 513-514.*

⁶⁸ Edward William Charles Noel, *Kurdistan 1919, Avesta Yayınları, 1999, r. 95*

⁶⁹ Mewlanzade Rifat, *Türkiye İnkılabının İcyüzü*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, r. 270

ve *Serbestî*, wek neşrîyateke Cemîyeta Tealî ya Kurdistanê (CTKê) weşana xwe domandîye. Abdurrehîm Rehmî yê Hekarî di nivîsa xwe ya bi navê "*Kurd û Kurdistan*" de, di derheqê vê têkilîyê de weha dibêje: "Rojnameya *Serbestî*, *Jîn û Kurdistanê* ji bo parastina hiqûqa me ya millî hatine texsîskirin. Divê mutleqe li her cîyê Kurdistanê bi berdewamî bêne belavkirin, temînkirin û bi dîqet bêne mutaleakirin... Û ji bo ku abonetîya van rojnameyan bêtir bibe, divê ehemîyetekî zêde bête nîşandan û bûhayê abonetîya rojnameya rojane ya *Serbestî* û kovarên heftane yên *Jîn û Kurdistanê* rasterast ji bo navenda cemîyeta me bêne şandin... Kurdistan, li bende ye ku her kes wezîfeya xwe bêkêmanî pêk bîne."⁷⁰ Ji van agahdarîyan jî têtê fêmkirin ku *Serbestî*, piştê damezirandina CTKê, wek weşaneke rojane ya cemîyetê hatîye neşirkirin.

Tiştê ku hetanî vê gavê me tesbît kirîye, wê demê ji xeynê *Serbestî*, her du birayan, di rojnameya Saîd Molla ya *Türkçe İstanbulê* de jî nivîsandine. Di vê xebata li ber destê we de, heft nivîsên Kamiran û çar nivîsên Celadet Bedirxan ên di vê rojnameyê de hatine wergerandin û pêşkêşkirin. Ji xeynî nivîsên van herdu rojnameyan, sê nivîsên Kamiran Bedirxan jî di *Îctihada* Abdullah Cevdet de hatine belavkirin.

⁷⁰ Hekkarîli Abdurrahîm Rahmî, *Kürdler ve Kurdistan* [*Kurd û Kurdistan*], *Serbestî*, no: 483, 2 Mayıs 1919, <http://www.kovarabir.com/hekkarili-abdurrahim-rahmi-kurdler-ve-kurdistan/>, 19 Şubat 2015

Bêguman di nav endamên CTKê de, gelek şexsîyetên namdar ên xwedî wesif û meslekên cûr bi cûr jî hebûn. Çawa ku paşê di damezirandina Cemîyeta Teşkilatê Îctimaîyye û hewldanên sîyasî yên din de jî dîyar dibe, têkilîya M. Rifat ê xwedîyê *Serbestîyê* û her du lawên M. Emîn Elî Bedirxan; Celadet û Kamiran bêtir nêzîkê hev bûye. Di nav rûpelên *Serbestîyê* de jî, ji mala Bedirxanîyan, bêtir nivîsên van her du birayan hatine neşîrkirin. Qasê ku min tesbît kirîye, bi navê "*Ormançılık*" nivîsek Safder jî di rojnameya *Serbestîyê* de hatîye belavkirin. Di nav "*Kadınlar Dünyası [Cîhana Jinan]*" a ku ji alîyê hevjinê M. Rifat ve di hate neşîrkirin de jî nivîsên hin jinên Bedirxanîyan hene; Mezîyet, Fahrîye û Mes'adet Bedirxan. Ji nava van jinên Bedirxanîyan Mezîyet Xanim, keça Emîn Alî Beg bû.

2. 6. Di nav hejmarên berdest ên *Serbestîyê* de nivîsên Celadet Bedirxan

Ji ber ku hemû hejmarên *Serbestîyê* li ber destê me nîn in, nayê zanîn ku ji serî heta dawîyê û bi taybetî jî ji hejmarên 500. şûn ve, çend nivîsên wan hatine belavkirin. Û herweha *Serbestî* li ser hev çend hejmar hatine çapkirin. Di nav rûpelên berdest ên *Serbestîyê* de, li ser navê Celadet Bedirxan nivîsên li jêrê hatine neşîrkirin.

- Celadet Alî Bedirhan, *Kürdler ve İttihat (İTC) Siyaseti [Kurd û sîyaseta Îtîhadê]*⁷²

- Celadet Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdistana Kürd Memurlar [Kurd û Kurdistan: Memurên Kurd ji Kurdistanê re]*⁷³

- Celadet Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdistana Doğru-2 [Kurd û Kurdistan: Ber bi Kurdistanê ve-2]*⁷⁴

- Celadet Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan-3 [Kurd û Kurdistan-3]*⁷⁵

⁷² *Serbestî*, no: 209, 22 Şubat 1919

⁷³ *Serbestî*, no: 482, 1 Mayıs 1919

⁷⁴ *Serbestî*, no: 484, 3 Mayıs 1919

⁷⁵ *Serbestî*, no: 487, s: 1-2, 6 Mayıs 1919

- Celadet Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerde İttifaq [Kurd û Kurdistan: İttifaq di nav Kurdan de]*⁷⁶

- Celadet Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürd Edebiyatı-Zîn û Mem-1 [Kurd û Kurdistan: Edebîyata Kurdî- Zîn û Mem-1]*⁷⁷

- Celadet Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürd Edebiyatı: Zin ve Mem-2*

*[Kurd û Kurdistan: Edebîyata Kurdî- Zîn û Mem-2]*⁷⁸

2. 7. Nivîsên di rojnameya *Türkçe İstanbulê de*

Wekî ku berîya nûha jî hate gotin, di weşanên cûr bi cûr ên wê demê de nivîsên herdu birayên Bedirxanî hatine weşandin û belavkirin. Bi taybetî jî nivîsên wan, di weşanên mixalîf ên îstibdad û rêxistina İttîhad û Terakkî de hatine weşandin. Bi zelalî nayê zanîn ku nivîskarîya wan a di rojnameya *Türkçe İstanbulê de* daîmî yan demkî bûye. Li ser vê têkiliyê, Mesûd Serfiraz ji Suleyman Tevfik neqil dike û dibêje: “Li gorî bîranînên Suleyman Tevfik, Celadet û Kamiran Bedirxan di rojnameya *Türkçe İstanbul* (1918, Stenbol) a Saîd Molla de nivîskarîya daîmî kirine. Û dîsa li gorî wî, Saîd Molla, Caladet û Kamiran “İngiliz Muhibler Cem’iyeti [Komeleya Hazkirîyên İngilizan] ava kiribûn û îdarexaneyê rojnameyê jî kiribûn navenda vê komeleyê.”⁷⁹

Wek karkirina rojnamevanên profesyonel, bi daîmî nivîsandina wan a di vê rojnameyê de mimkun e. Lêbelê agahdarîya li ser endametîya her du birayên Bedirxanî ji bo Komeleya Hazkirîyên İngilizan, nehatîye piştrastkirin. Li gorî lîsteya ku ji aliyê dîrokzan T. Z. Tunaya ve hatîye çapkirin, navê birayên Celadet û Kamiran Bedirxan têde nîne. Navê Saîd Molla (endamê berê yê Şûraya Dewletê) wek serokê duyem û rojnameya *Türkçe İstanbul* jî wek weşana fermî ya Komeleyê derbas dibe.⁸⁰

⁷⁶ *Serbestî*, no: 489, 8 Mayıs 1919

⁷⁷ *Serbestî*, no: 491, 10 Mayıs 1919

⁷⁸ *Serbestî*, no: 495, 14 Mayıs 1919

⁷⁹ Mesûd Serfiraz, *Kurd, Kitêb, Çapxane: Weşangerîya Kitêbên Kurdî di dewra Osmanîyan de (1844-1923)*, *Weşanên Peywend*, 2015, Stenbol, r. 70

⁸⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasal Partiler*, Cil: 2, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, r. 463, 467

Rojnameya *Türkçe İstanbul* (TI), yek ji wan weşanên mixalîf bû ku bi serpereştîya Saîd Molla hatiye belavkirin. Rêvebirên Îttîhad û Terakkî û paşî jî Mistefa Kemal û hevalên xwe, hevkarîya giştî ya mixalifan û ev cûre weşan û rêvebirên wan, bi hevkarîkirina digel tevgera neteweyî ya kurd sûcdar dikin. Di vê xebata berdest de, ji nav rûpelên rojnameya *T. İstanbul*, ev çar nivîsên Celadet Beg hatine wergerandin.

- Celadet Alî, *Zabitanın Terfihî [Terfîhkirina Zabîtan]*⁸¹

- Celadet Alî, *Develer [Hêştir]*⁸²

- Celadet Alî, *Geçit [Bihûr]*⁸³

- Celadet Alî, *Borazanin Kurşunu [Guleyê Borîjen]*⁸⁴

2. 8. Kurd û sîyaseta Cemîyeta Îttîhad û Terakkî (CIT)

Celadet Bedirxan di hengameya salên Şerê Yekemîn ê Cîhanê de li gelek cî û cebheyan bi rutbeya zabîtê îhtiyatê wezîfe kirîye, bûye şahidê gelek bûyerên girîng û trajîk. Bi taybetî jî encamên sîyaset û kirinên rêkxistina Îttîhad û Terakkî, bi giştî li hemû deverên Împeratorîyê û xusûsen jî di nav civata kurd û ermenan de birînên pîrr giran vekirine û rûxandinên pîrr mezin anîne meydanê. Bi gotina Sebrî Suleyman; “Piştî tehcîra ermenan, di 16yê Gulana 1916an de tehcîra kurdan jî dest pê kiribû.”⁸⁵ C. Bedirxan dibêje: “Ew pîlana ku ji aliyê komîteya merkezî ya Îttîhad û Terrakî ve ji bo ermen û kurdan hatibû tenzîmkirin, tetbîq bû. Di encama wê de qetlîama ermenan çêbû. Li gor pêdivîya pîlanê, kurd ji gelek ciyên Kurdistanê ve, qefle bi qefle ber bi wîlayetên rojava ve ku rûniştvanên wan turk bûn, hatin tehcîrkirin... Piştî ku Şerê Giştî xelas bû, ez gehîştim Stenbolê û min li ser ewraqên Mudirîyeta Mihaciran tetkîkek kir. Di encama vî tetkîkê de dîyar bû ku nifûseke qasê 650.000an ji Kurdistanê rêkirina ji bo wîlayetên rojava yê Anatolyayê.”⁸⁶ “Di dema Şerê Yekem de nêzîkî 700 hezar

⁸¹ *Türkçe İstanbul*, no: 126, 5 Nisan 1919

⁸² *Türkçe İstanbul*, no: 129, 8 Nisan 1919

⁸³ *Türkçe İstanbul*, no: 147, 26 Nisan 1919

⁸⁴ *Türkçe İstanbul*, no: 191, 9 Haziran 1919

⁸⁵ Sabri Süleyman, *Tarihten Bir Sayfa [Rûpelek ji Dîrokê]*, Kurdistan, no: 5, 3yê Nisana 1919

⁸⁶ Emir Celadet Alî Bedirxan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektûb, Doz Yayınları, Stenbol, 2010, r. 46-47*

kurd bi zorê ji welatê xwe hatin koçberkirin û ji nivî zêdetir di rêyan de mirin. Kurd jî bûn qurbanên polîtîkaya nijadkûjîya Şerrî.”⁸⁷

Bûyer û trajediyên ku di pêvajoya Şerê Yekmîn ê Cihanê de bi serê milletê kurd ve hatine, encamên sîyaseteke plankirî ya Îtihad û Terakkî bû. Armanca wî sîyasetê; bi rêbaza koçberî, kuştin û cînayetan milletê kurd ji cî û erdê wan der bixin, wan bê war û welat bihêlin. Ji ber vê, ev sîyaseta Îtihad û Terakkî, ji aliyê Celadet Bedirxan ve, wek “sîyaseta cinayetê” hatîye binavkirin.

“Dema ku ez wek zabitê îhtiyatê li Iraq, başûrê Kurdistanê, Kafqas û ciyên din de dixebitîm, min bi nalîn û girînê, eserên maddî û tirsnakên şayîyên (deng û basê belavbûyî) di derbarê tunekirina kurdan li Stenbol û ciyên din ên memleketê Osmanî de guhdar kirin û dîtin. Ev cîneyetên ku ji bo milletekî fedekar û mezlûm rewa hatibûn dîtin, ji nav eserên şexsî yê hikumeta Îtihadê, şaheserekî tewr mezin bû.

Walî û aktorekî bi ezamet û qudret ê vê karesatê ku bi hezaran mihacirên kurd di germşewata sehra Mûsilê de terkî mirinê kiribû, piştê îcreatê vegeyriyabû Stenbolê û li ser sendalîya postê daîreyek fermî bi dilşadî gotibû:

‘Wekî yê ermenan, me kokbirrekî wisa anî serê kurdên xayîn ên dewletê ku...’⁸⁸

“Di hejmara 5ê Gulana 1919an a rojnameya *Serbestîyê* de, encam û kirinên sîyaseta Îtihad û Terakkî bi devê memûrekî dewletê weha hatine neqilkirin: “Memûrê resmî yê ku di nava vê hefteyê de ji wê deverê ve hatîye, bi zimanekî dilşewat behsa rewşa kurdên wê derê kir. Li gorî gotina wî, her roj bi hezaran kurd ji ber birçîtî û sefaletê dimirin.”⁸⁹

⁸⁷ Sovyetler Birliğı Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Hareketi, Jına Nû Yayınları, 1991, Sweden, r. 109*

⁸⁸ *Celadet Âli Bedirhan, Kürdler ve İttihat Siyaseti, Serbestî, no: 209, 22 Şubat 1919*

⁸⁹ *Serbestî, Kürd muhacirleri, no: 486, 5 Mayıs 1919*

Celadet Bedirxan di berdewamîya nivîsa xwe de, kirinên bi vî rengî, bi sîyaseta nijadperest a Îtihad û Terakkî ve girê dide û dibêje:

“Bi dîtina me, sîyaseta hikûmeta berê, sîyaseta cînaletê bû û me nedixwest di demeke wisa bi buhran û êşên bêhejmar ên milletê de, wan bûyerên dilşewat bînin rojevê û tevbidin.

Piştî ku me wezîfeya xwe ya di cepheyê de tamam kir û em vejeriyên Stenbolê, em rastê parastinên xeternak ên hin welatîyan hatin -em bi nîyeteke baş ji wan re dibêjin dilsaf- ku dixwazin bi nêrîneke teng li hemberî heqîqetan çavên xwe bigrin. Hikûmet di derbarê vê xusûsiyetê de îhmalkar e û vê yekê me mecbûrê şopanî û nivîsîna hinek meqaleyan kir.

Çawa ku di sernivîsa meqaleyê de “Kurd û Sîyaseta Îtihadê” hatîye lêkirin, her kesê ku wekî min di herêmen navborî de xebitîne, vê sîyaseta Îtihadê ji nêzîk ve û bi temamî dizanin. Dema ku pêwistî hebe, bêyî ku em propaganda bikin, dikarin bi tevî şahidên namdar belgeyên rastîn pêşkêş bikin.

Vê gavê ez dê bi kurtebirrî behsa vê sîyaseta cînaletê bikim:

Xulesa, ew ên ku ji bakurê Kurdistanê hatine koçberkirin, wekî kulmekî qûmê li sehayên Mûsilê hatine belavkirin; nizanim bi hezaran kurd çawa ji vî birçîtî û sefaletê xelas bûne û muwafiqê îlticakirina bajarê Mûsilê bûne. Ew ên ku gihîştine Mûsilê, bi girîn û nalînan li ser rê û cadeyên bajar dirêj bûne, bi dengêkî nizm û gotinek kurt dibêjin “Ez bextê Xudayî, serî çiçâyê!” Ji alîyê hemû gelê Mûsilê û zabîtayên orduya şeşemîn ve baş tete zanîn ku van mirovan terkî heyat bûne.

Di derbarê vî babetê de murecatê qeydên şaredarîya Mûsilê bête kirin, îsbat û dîyar dibe ku bi erebeyên şaredarîyê her roj bi sedan cenaze hatine berhevkirin.

Kurd, di her terefê wîlayetên Şerqê de rastê zilm û zordarîyê hatine, lêbelê em dikarin bibêjin yên ku rastê

darbeyên pîrr dilşewat ên xwîndar hatiye xelkê Dêrsimê ye.

Li ber destê me belgeyên serbihûrîya sefaleta bi hezaran felaketzadeyên ku ji mal û welatê xwe ve hatine koçberkirin û şhadeta bi sedan kesên ku bêşûc hatine kuştin û darvekirin hene.

Xuya dibe ku mihacirên kurdan jî wekî yê ermenan rastî zulm û zordarîyeke mezin hatine, lê mixabin alîkarîyên ku bi desteka hikûmetê ji bo mihacirên rum û ermenan hatine kirin, ji bo mihacirên kurdan nehatine kirin.

Em li gorî beyana memûrekî mulkîyeyê ku bêdestûr ji ciyê memûriyetîya xwe ve hatibû Stenbolê, di derbarê zulm û karesatên ku dema hikûmeta bihûrî bi serê vê milleta mazlûm ve hatibûn û her weha bi guhnedarî û îhmala hikûmeta nûha de, hinek notan qeyd dikin:

Hikumeta bihûrî ya Îtihad û Terakkîyê biryara tune kirina milletê kurd dabû; beşekê wan kuştin û beşek din jî bi sefalet û birçîtîyê tune kirin, çend sed hezar kurdan jî koçberê Anqera, Konya û wîlayetên dewrûberê wan kirin, li van deran gund bi gund belavkirin. Di belgeyek veşartî yê Wezaretê Daxilîyeyê de, li ser tehcîrkirina mihacirên kurd weha hatîye gotin:

1. Mihacirên kurd wê bi paş ve neyin ve gerandin.
2. Di seha memûriyetîya we de (ji bo memurên pilebilind ên wê herêmê) ji bo îskana kurdan çi arazî û gund hene?
3. Divê têkilîya mihacirên kurd bi der ve re tune be.
4. Di dabêşkirina mihacirên kurdan de nûqteya herî girîng ev e, ku di ciyê îskana wan de rêjeya xaneyên kurd ji dehan zêdetir nebin.

Di dema koçberkirinê de hikûmeta Îtihad û Terakkîyê, sê qurîş û nîv (3.5) yewmîye bexşê wan dikir lê belê li wan deran bûhayê nanekî panzdeh qurîş bû. Bi vî awayê, ev bêçareyên belengaz di koçberîyê de jî mehkûmê îdamê kirine.

Dîyar dibe ku di demên dawîyê de ew yewmîye jî hatine birrîn.

Di vî belgeyê de, bendên li ser venegerandina koçberan û di çiyê danîştinê de dabeşkirina wan a bi ser deh xanîyan ve, nîşanê zulm, çewisandin û tunerkirina vî milleta dêrîn e.

Hikûmeta Îtihad û Terakkîyê, li her derê propagandaya prensîbê milletan dike lêbelê dixwaze dahatûya xwe li ser wêrankirina milletên din ava bike. Kurd bûne qurbanê vê sîyasetê, em nizanin hikûmeta nûha hîn jî li benda kîjan firsetê ye û çima ji bo refaha kurdan alîkarîyek tewr biçûk jî nayê kirin.

Me di rêzeyên jorê de tehçîra (koçberîya) milletekî mezlum nivîsîye, anûha li koçberîyê ji ber birçîtîyê dimirin û ev mirina wan hîn jî bi tinazîya devkenîyekê tête temaşekirin.

Em kurd, dixwazin ev mesele ji alîyê hikûmeta me ve bête çareserkirin. Eger ev nebe, wekî unsirên din ên ku rastê zulma hikûmeta Îtihadê hatine, em kurd jî ne aciz in, karin mezlumîyeta xwe bi qîrîqîrê bigehînin dinyaya medenî.

Ji ber vê yekê, divê hikûmet wekî serfikirina xîreta ji bo pêkanîna îskan û îaşeya mihacirên ermen û ruman, mezinahîyê nîşan bide û heqê jibîrkirî yê vî xelkê tesdîq bike û hinek alîkarî bide mihacirên kurd jî.”⁹⁰

2. 9. “Îttifaq di nav kurdan de”

“Tarîx, dagirtîye bi nimûneyên enqazê milletên ku ji ber bê îttifaqîyê mirine.” (Celadet Bedirxan)

Meseleya îttifaqa di nav kurdan de, ji berê ve hetanî roja îro bi berdewamî hatîye gengeşekirin. Dûr û nêzîk, dema em bala xwe bidin dîroka kurdan, çî dema ku di nav komeleya kurd de bûyerên girîng pêk hatine û dewreyên nû hatine derbaskirin, meseleya yekgirtin û îttifaqa kurdan jî hatîye rojevê û pîrrî caran jî ji ber bê îttifaqîyê kurd têk çûne. Ji ber vê yekê

⁹⁰ Celadet Âlî Bedirhan, *Kürdler ve İttihat Siyaseti, Serbestî*, no: 209, 22 Şubat 1919

meseleya îttifaq û bêttifaqîyê, ji berê ve di nav kurdan de tê gengeşekirin û zeaffiyeteke girîng a komeleya kurd teşkil dike. Dîyarkirina sebebên sosyolojîk, psikolojîk û sîyasî yên vê zeaffiyetê pirr girîng in. Celadet Bedirxan jî, di destpêka pêvajoya dubendîya nav Komela Pêşxistina Kurdistanê (KPK) de, dixwaze bi hinek nimûneyên dîrokî carek din bala kurdan bikşîne li ser girîngî û pêdivîya vê meseleyê û dibêje:

“Em ji her demê bêtir mihtacê îttifaqê ne.

Di berdewamkirin û dahatûya civakan de, bi taybetî jî di dema pêkhatin û geşbûnê de, ciyê îttifaq û hevkarîyê mewqîyeke bilind û bijarte digire. Girîngîya vê heqîqeta berçav, bi awayekî berfireh ji aliyê ûlemaya rojava û şerqê ve jî hatîye îzehkirin û dubarekirin.

Li ser vê xusûsê, di dînen qedîm û yên piştê wan de jî, gelek hikum û dogma hene.

Bîlhese di dînê Îslamê de ku îftixara me ye, li ser vê xusûsê di gelek ayetên kerîme û hedîsên şerîf de îzehet hatîye kirin.

Dema em behsa lazimayî û dereca pêdivîya piştgirî û îttifaqa kurdan dikin, îro û bi taybetî jî ev dema dîrokî ya ku em ji nav derbas dibin, ji her demê bêtir pêdivîya wê bi îttifaqê heye. Lê mixabin divê em bidin zanîn ku di demên bihûrî de li ser vê xusûsiyetê hinek xeletî jî hatine kirin.

Di encama sûtîmalbûna nefsa bilind a kurdan de, di xwîyê wan de guhartin çêbûne ku em vê guhartinê wek ezezî û xudbînîyê tarîf dikin. Naye înkarkirin ku vê jî di nav kurdan de ji belavbûna fehma “menem dîger nîst” re gelek xizmet kirîye.

Kurd; ji ber ku ne weqfê bingehên îlmî yên îttifaqê ye, asabîyeta di ruhê wî de û hêrs û dijarîyên ji ber tengasîyên warê jîyana wî, bûne sebebê jîyanek berfireh, serbest û hurîyetek mutleq ku hîç qeyd û astengekê qebûl nake. Ji ber vê, yekîtî û îttifaqek bextewar, tercîhê temînkirina refah û seadeta şexs û civaka xwe kirîye.

Lazim e li ser vê xalê hinek îzehet bête kirin. Lewra mimkun e ji ber agahdarîyên ku di derheqê dilêrî û mîrxasîya kurdan de hatine dayin, hinek encamên nedirust ji wê bêne derxistin; ku ev di çarçoveyek takekesî de bêne tetbîqkirin, mimkun e ji wê zanên wisa peyda bibin ku kurd îteatê heq û neheqê, baş û nebaşîyê nake û nizane.

Lêbelê di rastîyê de bîlekisê wê, kê m ferdên civakên xusûsî û bijarte wekî yê kurdan bi nîyeteke baş dijîn, adeten wek histuxwarkirina dîndarekî îteatê reîsê malbat û qebîleyê dikin.

Hemû îxtilaf; ji ber hinek serokên qebîle û eşîretan e ku bi desthilatdarîya li ser qebîleya xwe ya biçûk kêfxweş dibê. Me sebebên vê îxtilafê erz kiribûn, heqîqeten jî di pişt vana de nîyeteke xerab nîne, lêbelê di netîceyê de pratîka dîrokê nîşan dide ku ev yek li hemberê bîdestxistin û pêkanîna armancê bûye asteng.

Ji ber ku sebebên îlmî yên vê rewşa mewcûd a hanê bi temamî nehatine têgehîştin, îro hema hema ber bi wendabûnê ve ye. Feqet bi tevî temînkirina dewamîya vê wendabûnê, divê di derheqê vê xalê de asoya kurdayetî û serokeşîrên kurdan bihête îrşadkirin û ronahîkirin.

Me behskiribû ku îxtilafê di dîrokê de çî problem derxistine meydanê. Em mînakek bidin: Her kes dizane ku Yawiz Sultan Selîmî piştî vegeza Sefera Çildêranê bi wasîteya Şerafeddînê Bedlîsî⁹¹ çawa Kurdistan bêşer bi xwe ve girêdaye. Li vê derê îzehetkirina wê ne hewce ye. Em tenê krîtîka rewşa dîrokî ya wê demê ya Kurdistanê bikin.

Piştê ku ji ber hinek tesîrên malûm hukumdarîya Merwanîyan têkçû ku wê demê navenda wan Diyarbekir bû, Kurdistan ji alîyê çend mîrnişîfîyan ve dihatte îdarekirin û her yekê wan ji komên eşîretên biçûk pêk hatibûn. Wê demê bi mîqdarê nifûsa xwe û firehîya

⁹¹ Bi îxtimaleke mezin li vê derê xeletîyek biçûk çêbûye, li şûna navê Şerafeddînê Bîtlîsî, divêya Îdrîsê Bîtlîsî bihata nivîsîn.

herêma di bin desthilatdarîya wan de konfederasyonek teşkîl kiribûn û mimkun bû ku bi têkilî û qeweteke hîn xurt dewletek damezirînin. Lêbelê ji ber terz û tevgera nexweş, mîrnişînên navborî peyderpey parçe bûne û hejmara mîrnişînên ku ketine bin nîrê Yawiz Sultan Selîm, bûye bîstûyek (21).

Ev mîrnişînên misilman, bê şerkirinê radestî Hezretî Yawiz Sultan Selîm bûn û ketin bin nîrê wî. Wî jî hesabê berjewendîyên xwe kir; bi dayina baceke hindik hemû mîrnişînan tevî nav sînoren Memalîkî Osmanî kir, statuya musteqîlî û xudmuxtarî ya di kar û barê hundirîn de neda hemû mîrnişînan.

Ev mînaka bijarte ya xudmuxtarîya îdarî, mixabin di Kurdistanê de demeke dirêj dewam nekirîye û mîrnişînên navborî ji ber îhmalkirina du tesîrên bingehîn; nifûs û sazûmana îdareya navxweyî, seabên pêkhatin û pêşveçûna wan, peyderpey esas û şiklê muxtarîyetîyê wenda kirine.

Du tesîrên girîng hene ku bûne seabê vê jihevênê: A yekem û herî bi bandor; rêvebirîya xerab a walîyên wîlayetên dorûberê ye, ku dixwazin bi fitneyan yê din mecbûrê îstifayê bikin. Ewa din jî, îxtilafa di navbera mîrên kurdan de ye ku carina tezahur dike. Ev îxtilaf hîç wextekî ji ber meseleyên bingehîn û heyatî peyda nebûye. Her wekî ku me li jorê jî got, ji xeynî îhtirasa ezezî û xudbînîyê, tu seabekî din ê vê îxtilafê nîne. Ev îxtiras û ezezîya fecî, di çêbûna kultura millî ya kurdan de xwedî roleke girîng e. Ku mîrnişînên navborî, statuya xwe ji dema Yawiz Sultan Selîm û xelefên wî ve hetanî îro berdewam bikira, dê ji çêbûn û pêşketina zimanê neteweyî yê milletê kurd re firseteke hîn musaîd peyda bibûya, heta vê gavê dê bi awayekî hîn sererast rêz û qeydeyên ziman bihatana destnîşankirin. Dîyar e ku ev sernekevtin, ji ber kêmanîya piştgirî û îttifaqeke zexm e.

Lewma, ji vir şûn ve, divê em vê xala girîng û heyatî baş îdrak bikin û her dem li hemberî îxtilafên tewr biçûk jî îtiraz bikin û bizanin ku qedera me di destê Awrupayê de ye û ew jî me bi ehemîyet û balkêşîyê krîtîze dikin. Tarîx, dagirtîye bi nimûneyên enqazê milletên ku ji ber bê îtîfaqîyê mirine.

Dostekî min ê îngiliz di axaftineke me de gotibû: Hûn bala xwe bidinê, em pêncî hezar îngiliz karin di nav du seetan de li dorûberê fikrekî berhev bibin û ku du seetên din jî derbas bibin, ew pêncî hezar dibin sed hezar. Belkî hemû naverok û esasê teşkîlata mezin a îngiliz, muvaffaqîyeta vê sîrrê ye. Qe nebe ji vê şûn ve, em vê mînaka hanê, di çûyina vê guzergaha kortal û asê de ji xwe re wek ronahîyeke bi kar bînin. Û bila dilê hemû welatîyan bibe wek ro û ronahî bide."⁹²

2. 10. Krîtîkek li ser çapa nû ya *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî

Yekemîn çapa matbû ya *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî, 224 sal ji nivisandina wê şûn ve ji alîyê "Kürd Tammim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti [Komela Kurd ji bo Belavkirina Zanîna û Weşanan]" ve di Nîsan 1919yan de tête kirin. Di hejmara 17 ya kovara *Jînê* de mizgînîya çapa *Mem û Zînê* weha hatiye ragehandin: "*Mem û Zîna* Ehmedê Xanî, bi awayekî gelek spehî hatiye çapkirin."⁹³ Li gor agahdarîyên C. Bedirxan; hewldanek ji bo çapa berhema navborî ya Ehmedê Xanî, di sala 1310 (1894)an de ji alîyê bavê wî ve çêbûye lêbelê ev hewldan bi ser neketîye.⁹⁴

Celadet Bedirxan di krîtîka xwe ya li ser *Mem û Zînê* de dibêje:

⁹² Celadet Bedirxan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerde İttifak [İttifaq di nav kurdan de]*, Serbestî, no: 498, 8 Mayıs 1919

⁹³ *Jîn: Kovara Kurdî-Tirkî (1918-1919)*, Cild: IV, Werger: M. Emîn Bozarslan, *Weşanxaneya Deng, Uppsala/Sweden, 1985*, r. 762

⁹⁴ *Emir Celadet Alî Bedirxan, Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektûb, Doz Yayınları, Stenbol, 2010*, r. 48

“*Mem û Zîn*”a Ehmedê Xanî, cara pêşî ye ku li welatê me tête çapkirin. Em di krîtîkên edebî yên Şerqê de rastî navê wî jî nayin. Lêbelê ev berhem di nezera oryantalistên Awrupayî de xwedî rexbeteke fewqalede ye. Ev berhem, di bajarên muxtelîf ên Awrupayê de, berfîya çend salan bi zimanê îngilizî, fransizî û almanî hatîye tercumekirin û gelek çapên wê yên rengîn çêbûne.”⁹⁵

Hemzeyê Muksî jî di pêşgotina çapa nû ya *Mem û Zînê* de, ji alîyê neteweyî û edebî ve girîngîya berhemê tîne ziman û dibêje: “Her gel û neteweyê ku daxwaza heyî û karîna xwe ya neteweyî bike, divê ku ji destpêkê ve girîngîyeke xurt bide edebiyata xwe û eserên xwe yên edebî.”⁹⁶

Ji ber ku yekemîn çapa *Mem û Zînê* ji alîyê Komeleya Kurd ji bo Belavkirina Zanîna û Weşanan ve hatîye kirin, bi kurtayî be jî bi bîrxistina damezirandin û xebatên wê girîng e. Komeleya navborî, pêşiyê di sala 1910an de bi navê KNMC tête damezirandin û di pêvajoya Şerê Giştî de xebata wê tête rawestandî.

Di talîmatnameya wê de mexseda KNMCê weha hatîye ragehandin: “Di nava ewladên weten de yên ku herî zêde ji nîmetên perwerde û zanîna mehrûm man e; kurd in. Mexseda me; di nav kurdan de belavkirina zanîna perwerdeyî û pîşekarîyê ye.

Komeleya me dê bixebite ku ji bo zarokên kurdan li Stenbolê mektebeke seretayî damezirîne û pêdivîyên wê temîn bike...”⁹⁷

Talîmnameya komeleyê, ji 15 bendan pêk hatîye û di binê wê de navê van damezirêneran hatîye nivîsandin:

⁹⁵ Celadet Bedîrxan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürd Edebiyatı*. [Kurd û Kurdistan: Edebiyata Kurdî: *Mem û Zîn-2*], *Serbestî*, no: 495, 14 Mayıs 1919

⁹⁶ Hemze, *Pêşpeyva Mem û Zîn, Jîn: Kovara Kurdî-Tirkî (1918-1919)*, Cild: IV, Wergere: M. Emîn Bozarşlan, *Weşanxaneya Deng, Sweden, 1985*, r. 846

⁹⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler (1918-1922)*, cilt: 2, İletişim Yayınları, 2010, İstanbul, r. 224

“Bedirxanzade Emîn Alî Beg
 Dr. Abdullah Cevdet
 Bedirxanzade Mîdhad Beg
 Seyfullah Begê mebûsê Erzerumê
 Taha Efendî yê mebûsê Hekarîyê
 Tewfîq Begê mebûsê Wanê
 Bedirxanzade Kamil Beg
 Bedirxanzade Abdurehman Beg
 Mihemed Efendî yê mebûsê Gêncê
 Huseyn Avnî Begê Mîr Sêfeddînzade
 Mîralay Mehmûd Samî Beg
 Mehmed Faîk Efendîyê Diyarbekirî (muvazzafê Mehke-
 meya Şerîye ya Misrê)
 Bedîûzzeman Seîd Efendî
 Xelîl Xeyalî Efendî yê Modkî
 Kurdîzade Ahmed Ramîz.”⁹⁸

Piştî rawestandina Şerê Yekem, sala 1919yê li Stenbolê bi girêdayî CTKê ji nû ve Komela Kurd ji bo Belavkirina Zanîn û Weşanan tête damezirandin. Nûçeya damezirandina komeleyê di rojnameya *Serbestî* de weha hatîye ragehandin:

“Komeleya Kurd ji bo Belavkirina Neşrîyatê, bi mexseda îslehkirin û standartkirina kurdî, piştî îlankirina Meşrutîyetê hatibû damezirandin û bi tevî rêxistinên din mudetek xebitîbû. Di dema Şerê Yekemîn de xebata Komela Kurd ji bo Belavkirina Neşrîyatê hate rawestandin. Piştî xelasbûna Şer, bi çapkirina *Jînê*, Cemiyetê ji nû ve dest bi xebata xwe kirîye.”⁹⁹

Di vê dewreya nû de komele, ji bo pêşxistina xebatên li ser ziman û kultura kurdan, bi girêdayî CTKê ve wek komeke xebatên kulturî hatîye damezirandin û herweha kargêrîya kovara *Jînê* jî dewrê komeleya navborî kirine. Kêmasîyek herî girîng ev e ku desteya kargêrîya vê dewreyê ne zelal e. Di bernameyê de li ser çarçove û çalakîyên komeleyê weha hatîye

⁹⁸ J. b., r. 224

⁹⁹ *Kürd dilinin standartlaştırılması, Serbestî*, no: 480, 4 Mayıs 1919

gotin: “Sînorên xebata komeleyê û armanca karê me ev e; ku em bernamekyea ne sîyasî, temamen zanyarî û qutûbîrr pêk bînin û derxînin meydana xebatê.”¹⁰⁰ Bername û heman demî em karin bibêjin nexşerêya xebata komeleya navborî, ji 20 bendan pêk hatîye:

“Bername:

1. Komele dê kovareke zanyarî ya hefteyî biweşîne.
2. Ew pirtûk û dîwan û helbestên ku hemî bêjezan û hozan û zanyarên kurd bi zimanê kurdî afirandine, komele dê wan bi awayekî rast û bedew bide çapkirin.
3. Komele dê ferhengeke kurdî sererast bike û biweşîne; hemî zarên kurdî dê di wê da cî bigirin.
4. Ji pirtûkên rêzimanê yên heyî kîjan aqilane be, komele dê wan bide çapkirin.
5. Ji bo pêkanîna dersên bi zimanê kurdî di xwendegên pêşîn da, komele dê pirtûkên pêwîst biweşîne,
6. Komele dê kovareka peyvên pêşyan ên kurdî sererast bike û biweşîne; peyvên pêşyan ên ku di zarên cure-cure da tên gotin, ên her zarek dê di kovarê da beşek pêk bînin.
7. Komele dê haydarîyên li ser adet û toreyên kurdî yên her hêlek berhev bike; her weha, dê çîrok û kurteçîrok û stranên gelêrî yên kurdî berhev bike.
8. Komele dê li ser cografya û tarîxa kurd a mêjîn û nû pirtûkan bîne meydanê.
9. Ew pirtûkên ku bi zimanên Rojhilat û Rojava li ser Kurdistanê û kurdan hene, komele dê wan wergerîne û biweşîne.
10. Komele dê serpêhatîyên kurdên naskirî yên mêjîn û nûhayîn biweşîne.
11. Komele dê di merkeza xwe da û li ciyên pêwîst pirtûkxaneyên ji pirtûkên herêmî û bîyanî pêkhatî veke.
12. Komele dê dersxaneyên şevîn veke.

¹⁰⁰ *Jîn: Kovara Kurdî-Tirkî (1918-1919), Cild: 2, Werger: M. Emîn Bozarşlan, Weşanaxaneyê Deng, Uppsala/Sweden, 1985, r. 492*

13. Ew hêlên ku kurd li wan dijîn, komele dê heyetên lê-gerînê bihinêre wan hêlan.
14. Komele dê bixebite ji bo ku çapxaneyek ji xwe ra saz bike.
15. Komele dê bixebite ku di nava karkerên kurd da sinifên îhtiyatî û vêkxistinên kooperetîfî pêk bîne.
16. Ew zarokên kurd ên ku li Stenbolê ketine sefaletê û serî li wan gerîyaye û bêhişkî digerin, komele dê mîqdarê mimkun ji wan bi şagirdî bide bal dikandarên cure-cure û ji bo ku ew bi dûzen biçin ser karê xwe, komele dê mesrefa pêwîst jî bide.
17. Komele dê bixebite ku xwendegeheka şevîn a pîşe ji bo zarokên kurd ên sêwî û bêkes veke.
18. Komele dê hêz bide xwe ku ji bo keçên kurd ên sêwî û bêkes xwendegeheka keçan a şevîn veke da ku di wê xwendegehê da keç bêtin hînkirin ji bo pîşeyên malan û xizmetkariyê.
19. Komele dê bixebite ku muzeyek saz bike; ew muze dê ji tiştên şexsî û yên malan ên ku mêr û pîrekên kurd bi kar tînin û her tewir alet û edewatên herêmî bê sazkin.
20. Komele dê bixebite ku xwendegeheka mamostayan a kurdî saz bike.”¹⁰¹

Bi rastî jî dema em bala xwe bidin bernameya komeleyê, dîyar dibe ku ji wê demê ve projeyek pirr girîng dane ber xwe lê mixabin ew proje îro jî pêk nehatîye.

Li ser damezirandina komeleyê, komîsyona pêkhatî û xebata wê, di nûçeyek roja 28 Nîsana 1919 ya *Serbestîyê* de dibêje: “Komîsyona tetkîka eserên kurdî hate damezirandin.” Di berdewamîya sernivîsa nûçeyê de jî weha hatîye gotin:

“Li Stenbolê di navenda giştî ya Cemîyeta Tealîya Kurdistanê de, ji bo lêkolîn û çapkirina eserên şair û alimên gewre yên kurdan, komîsyonek taybet hatîye damezrandin.

¹⁰¹J. b., r. 493-494

Hinek mirovên zana yên ji ehlê îlmiye û mulkîyeyê, ji bo memûrtîya vê komîsyonê hatine wezîfedarkirin. Komîsyonê, lêkolîna xwe ya li ser berhema tîyatroyî ya manzum a *Mem û Zîna* Mele Ehmedê Xanî تمام kirîye. Heşt formayên wê bi awayekî pirr xweşik hatine çapkirin, dê beşên mayî jî di demeke kin de bêne temamkirin.”¹⁰²

Piştî ku çapa pirtûkê xelas dibe, yek ji rêvebirên CTKê Memdûh Selîm Begî, bi munasebeta çapa nû ya *Mem û Zînê* dibêje:

“*Mem û Zîn* hetanî vê gavê li her derê Kurdistanê yan bi yek-du nûskeyên destnivîs yan jî di bîra me de bi jiberkirinê gehiştîye hetanî îro. Ji vê gavê şûn ve, wê di serê rêzeya edebiyata kurdî de cîyê xwe yê payebilind bigire û bêdawî bijî. Lêkolîna edebî ya li ser *Mem û Zînê*, wezîfeya kesên ehlîkar e.”¹⁰³

Herweha Memdûh Selîm Begî di nivîseke xwe ya din de rabirdû û bîngehe afirandina van cûre berheman bi renc û xebatên rêxistinî yên berîya wan ve girê dide û dibêje: “Rêxistinên wekî Cemîyeta Tealîya Kurdistanê, Komela Kurd ji bo Belavkirina Zanîna û Weşanan, Partîya Milletê Kurd û Cemîyeta Teşkilatê Îçtimaîyye ya Kurd her yek abîdeyek bawerîya Hêvîparêzan e.”¹⁰⁴

Di rojnameya *Serbestîyê* de li ser çapa nû ya *Mem û Zînê* nûçeyek din hatîye belavkirin û mimkun e ku nûçe bi xwe ji alîyê Celadet Bedirxan ve hatibe amadekirin. Lewra Celadet Bedirxan wê demê nivîskar û edîtorê alîkar ê rojnameyê bû û nivîsa ku çapkirina wê tê payîn, nivîsa wî bi xwe ye. Di nûçeyê de dibêje: “*Mem û Zîn* wek şahesereke edebîyata klasîk a kurd

¹⁰² *Kürd eserleri tetkik komisyonu, Serbestî*, no: 479, 28 Nisan 1919

¹⁰³ *Jîn: kovara kurdî-tirkî (1918-1919)*, Cild: IV, Wergêr: M. Emîn Bozarslan, *Weşanxaneyê Deng, Uppsala/Sweden, 1987*, r. 738

¹⁰⁴ *Kurd Wani (Memdûh Selîm Begî)*, *Hedyetu Kurdistan (Diyarîyî Kurdistan)*, 18yê Hezîrana 1925, hejmar: 7, Bexdad

tête qebûlkin. Piştê du rojan li ser vê berhemê, dê lêkolînek hûrbîn ji bo şiroveya xwendevanan bête pêşkêşkin.”¹⁰⁵

Ji belavkirina nûçeyê çend roj şûn ve, nivîsa Celadet Be-dirxan jî tête çapkirin û dibêje:

“Me di hejmara berîya çend rojan de behsa *Zîn û Mem [Mem û Zîn]*a şairê neteweyî Ehmedê Xanî kiribû ku ev şahesera edebî ji aliyê “**Komela Kurd ji bo Belavkirina Weşanan**” ve tête çapkirin. Di wê behsê de, me gotibû em dê ji xwendevanên xwe re yek-du meqeleyên krîtîkê binivîsin.

Bi tevî bidawîhatina çapa vê berhemê, bi vê meqeleya ber destê we, di çarçoveyek giştî de li ser *Mem û Zînê* grîzgaheke krîtîkan hatîye kirin.

Her wekî ku berîya nûha jî min got; heqîqeten *Mem û Zîn* şaheserek bilind û giranbiha yê edebiyata kurdî ye. Kutibxaneyê me ya îrfanê ne pîrr dewlemend e, *Mem û Zîn* di nav vê kutibxaneyê de xwedîyê mahîyet û qîmeteke ansîklopedîk e. *Mem û Zîn*, di eslê xwe de li ser bûyera çîrokek helbestî ya evîndarîyê hatîye honandin. Lêbelê nivîskar berîya ku dest bi bûyera çîrokê bike, bi yek-du muqadîmeyan meseleyên muxtelîf şirove dike. Di vê navberê de jî bi qelesa xwe ya bêeman, bi zimanekî zelal û bilind bextreşîya milletê kurd tîne ziman. Dema em di krîtîka li ser berhemê de, ev alîyê wê wek bingeş qebûl bikin, ev, teşwîqa qîrîn û hawareke rastîn e, ku ji rabirdûyê ve hetanî îro ji bo neslê kurd û ciwanên kurd bûye feryada xîretê û xebatê. Ev şîretên neteweyî, ji alîyê ve bi zimanekî edebî yê bilind bi dawî tîne û hemû qabîliyetên exlaqî û fitrî yên kurdan bi hemû heqîqet û zelalîya xwe ve wek lîlikek diberrîqîne, ji alîyê din ve jî digel van xusûsiyetên fitrî û bi tevî van pêkhatinên mewcud, rewşa kurdan bi zimanekî xemgîn û dilsoj ê wekî pêlên dilêş ên oqyenûseke bêbinî tîne ziman.

¹⁰⁵ *Kürd Eserleri Tetkik Komisyonu, Serbestî, no: 479, 28 Nisan 1919*

Ev beş belkî ji sed beytan zêdetir nîn e, lê wek îksîreka hişyarkirinê, her kurdekî bi lerizandinê dihejîne.

Mele Ehmedê Xanî piştî vê destpêkê, hinek behsa dîroka kurdan dike. Ev beş kurt e, lêbelê li ser mîrnişîniya Azîzan agahdarîyên faydedar hatine dayin; aktorên bûyerê, Mem û xwezûrê wî Mîr Zeynedîn bi xwe jî mensûbên vê mîrnişîniyê bûn.

Ehmedê Xanî jî wekî *Şahnameya* nivîskarê navdar ê Îranî Fîrdewsî, methîyeyên bi mubalexe kirine; di vê beşê de, di derheqê hunera lefzê de ku wê demê pîrr maqûl bû, qudretê mezîna nîşan daye û xusûsen teşbihên edebî yê wekî rumuz, kîneye, îstîfayê yê aîde şexsê xwe bi kar anîne.

Piştî van beşan ku wekî dûrê babetê têne xuyakirin, dest bi çîroka bûyera evîndarîyê dike. Bêguman alîyekê xuyayê vê berhemê jî, zimanê wê, di terzê çîroka dema nûha de hatîye lêkirin.

Em dikarin bibêjin ku terz û zimanê çîroka Ehmedê Xanî, hetanî dereceyekê wekî terz û awayê "*Leyla û Meccun*" a Fuzûlî ye. Nûbûnekî Ehmedê Xanî ji ya Fuzûlî zêdetir e. Ehmedê Xanî, berhema xwe di şiklê pêşnûmek tîyatroyî de tertîb kirîye; carina şexsan li hemberê hev dide peyivandinê. Dema lêgerînek li ser van beşan bête kirin; zimanê dema nûha yê sehneyê, zimanê rojane yê dîalogê û dîalogên manzûm ên hîn kevnare têne bîra me.

Di van dîalogan de; eger carina sikûnetên dirêj û qutbûn çênebûna, çîrokên hevdudanî yê nivîskar nebûna, berhem bi hinek sererastkirinên biçûk karibû derketa meydana sehneyê.

Babet hêsan e feqet metn bi neqşeke zirav hatîye honandin. Wekî me got, piştê wê pêşgotina biçûk, mewzûya esasî yanî çîroka evîndarîyê dest pê dike.

Ji vê nûqteyê şûn ve, em dê berhemê bi nihêrîneke pîrralî krîtîk û parve bikin. Di meqleyên me yê krîtîkê de, dê îzeheta pêdivî ji bo xwendevanan bête pêşkêşkirin."¹⁰⁶

¹⁰⁶ *Celadet Bedirxan, Kürdler ve Kurdistan: Kürd Edebiyatı, Serbestî, no: 491, 10 Mayıs 1919*

2. 11. Gera Major Noel û bûyera Meletîyê

Di nav xebatên CTKê de bûyerek herî girîng jî, rêxistinkirina gera heyeta Major Noel e. Di nav vê heyetê de çar endamên CTKê hebûn: Celadet Bedirxan, Kamiran Bedirxan, Ekrem Cemîl Paşa yê Diyarbekirî û Abdurehîm Rehmî yê Hekarî. Ekrem Cemîl Paşa di destpêkê de ne endamê heyetê bû, paşê li Helebê tevî vê heyetê dibe û Abdurehîm Rehmî yê Hekarî jî wek mamosteyê kurdî yê Major Noel di heyetê de cî digire.

Di hin çavkanîyan de şiroveyên cûr bi cûr û tevîhev li ser vê bûyerê têne kirin ku gelekê wan dûrê rastîyê ne. Hinek bi vê bûyerê ve girêdayî, dixwazin Ali Galip ê walîyê wê demê yê Xarpûtê jî wek kurdperwer yan jî piştgirê kurdperweran nîşan bidin. Alî Galîp ne kurd bû û ne jî têkilîya wî bi kurdîtî re hebû, ew tenê “mixalifekî tirsonek” ê Îttîhad û Terakkî bû. Lêbelê paşê ji alîyê Kemalîstan ve, bi egera damezirandina dewletek kurd, di Dîwanê Herb de hate mehkemekirin. Di rastîyê de bûyera Ali Galip ne pirr girîng e. Vê bûyerê, ji bo tengjandina hikumeta Stenbolê û pêşxistina tevgera Anatolayayê, firsetek ji Mistefa Kemal re peyda kiribû. M. Kemal û hevalên xwe jî, vê bûyerê ji bo propagandayê bi kar tînin. Di vê beşê de, dixwazim bi agadarîyên çavkanîyên dereceya yekem, ronahî bidime ser vê bûyerê.

Ji alîyê polîtîkaya îngilîzan ve sebebê vê gerê, di rojnivîsa Major Noel de weha hatîye lêkirin:

“Piştî hevdîtina min û Albay Wîlsonî ya roja 26ê Hezîrana 1919, biryar ev bû ku ez biçim Stenbolê, li vê derê bi endamên malbata Bedirxanî yan jî bi hin kurdên xwedî bandor re hevdîtinekê çêkim û bi tevî hin kesayetên xwedî bandor, gerînekê ji bo Kurdistanê saz bikim. Taybetîya gera me ya Kurdistanê ev bû: Divîya em polîtîkaya pan-îslamîst a tirkî, propaganda û derewên wan pûç bikin ku digotin; dê bi piştgirîya çekdarîya îngilîzan, kurd bikevin bin desthilatdarîya ermenan. Ez di 3yê Tîrmehê de gihîştim Stenbolê, di serî de bi Seyîd

Abdulqadir, Emîn Alî Bedirxan û hin serkirdeyên sîyasî yê kurd re hevdîtinên me çêbûn. Piştî çend hevdîtinan, heyetek di dereceya diduyan de hate pêkanîn û pêş-nîyarkirin. Di nav vê heyeta nûneran de herdu kurên Emîn Alî Bedirxan, Seyîd Moîn ê zavayê Seyîd Abdulqadir û Îbrahîmê Dêrsimê hebûn.¹⁰⁷

Paşê ji endamên vê heyetê; Îbrahîmê Dêrsimî û Seyîd Moîn ji ber hin sebebên tevî heyetê nabin. Herdu birayên Bedirxanî; Celadet û Kamiran Beg jî dikevîne rê û di 29ê Tebaxa 1919yê de digîjin Helebê. Li Helebê, Ekrem Cemîl Paşa jî li ser daxwaza Major Noel tevî heyetê dibe û heyet di 21ê Tebaxê de berê xwe dide ber bi Meletiyê û di 6ê Îlona 1919yê de digîjin nava bajêr.

Major Noel dibêje: “Dema em nêzîkê Meletiyê bûn, me dît ku muteserrif, serokê şaredarîyê û memûrên payebilind ên din hatine pêşwazîya me. Muteserrif Xelîl Beg ê apê Celadet û Kanuran, endam û damezirênerê Cemîyeta Kurd û rojnameya wê bû, hîsên wî yê neteweyî pirr bi hêz bûn.”¹⁰⁸

Gera Major Noel û heyeta pêkhatî, rastî dema civîna Kongireya Sîwasê tê û ji ber vê yekê dibe babetek gengeşî û nirxandinên Kongireyê jî. Mistefa Kemal di axaftineke xwe ya Kongireyê de dibêje:

“Serbazekî îngiliz ê bi navê Mister Noel bi tevî Celadet û Kamiran Bedirxan, Ekrem Cemîl Paşa û digel panzdeh siwarîyên kurd hatine nik Xelîl Bedirxan ê muteserrifê Meletiyê. Mexseda wan ev e, kurdan bi weadkirina damezirandina Kurdistanê, di aleyhê me de û dijrabere me teşwîq bikin. Em ji destpêka meha Tîrmehê ve ji vê bûyerê agahdar in, di wîlayetê navborî de tedbîrên pêdivî hatine girtin û hûn dibêjin çî? Heyeta Kongireyê bi giştî dibêjin; ji bo îcreatên wisa me bi îtifaqê destûr dabû cenabê te.”¹⁰⁹

¹⁰⁷ Edward Willim Charles Noel, *Kurdistan 1919, Weşanên Avesta, çapa: yekemîn, İstanbul, 1999, r. 7-8*

¹⁰⁸ Edward Willim Charles Noel, *J. b., r. 36*

¹⁰⁹ *Mewlanzâde Rifat, Türkiye İnkılabının İçyüzü, Pınar Yayınları, İkinci baskı, İstanbul, 2000, r. 264*

Mistefa Kemal, biryara destgîrkirina heyeta Noel, bi têlgi-rafekî ji Kazim Karabekir ê qumandarê qolorduya 15. û yên din re rêdike. Kazim Karabekir di têlgirafa xwe ya roja 6ê Îlona 1919 ya bi hejmar 529 de bersiva wî dide û dibêje: “Zabitê ecnebî bi misadeya hikumeta merkezî hatîye vira û ji bo tetkîkkirina li ser nifûsa turk, kurd û ermenan kar dike.”¹¹⁰ Li ser vê bersiva Karabekir, M. Kemal berê xwe dide qumandarên leşkerî yên din. Dawîyê Major Noel dibîne ku problem çêdibin, di 10ê Îlona 1919yê de Meletiyê terk dikin û vedigerin.

M. Rifat di pirtûka xwe ya bi navê “*Türkiye İnkılabının İç-yüzü*” de li ser gera Major û bûyera Meletiyê dibêje:

“Armanca gera Noel ji bo Kurdistanê çi bû? Divê îzeheta vê bûyerê jî li vê derê bête kirin. Komîteyên ermenan û bîlhesa jî Taşnakyutsun li Awrupa û Amerîkayê propagandayek berfireh dabû destpêkirin û kar dikir ku xaka Kurdistanê jî di nav de, Ermenîstaneke mezin bête damezirandin. Di vê çarçoveyê de bi muracatên xwe yên berdewamî, dixwest tesîr û bandorek li ser xebatên Konferansa Sulhê ya Parîsê bikin. Hin merkezên sîyasî û bi taybetî jî Amerîkayê piştgirîya wan dikir.

Meclîsa Bilind a Sulhê ku li saraya Versay a Parîsê kar dikir, li hemberî daxwazên ermenan ku li medyaya dinyayê dihatin belavkirin, ketibûn tengasiyê.

Ji ber ku di heqê nifûs û rûniştvanên wîlayetên Kurdistanê Bakur ku bi navê wîlayetên Şerqîye tete nasîn de îstatîstîkek pêbawer tune bû, qada belavbûn û mîqdarê nifûsa kurd, tirk û ermenên li van bajaran baş nedihate zanîn, pêdivî bi lêkolîna li ser van bajaran hebû. Major Noel ji ber ku bi zimanê kurdî zanibû, ji bo vî karî wek memûr hatibû wezîfedarkirin.

Bêguman encama pêkhatina lêkolînên Major Noel, wê bi kêrê Dewleta Osmanî bihata. Lewra di wîlayetên Şerqê de pirranîya nifûsê kurd bûn, ermen kêm bûn.

¹¹⁰J. b., r. 268

Dema ku Major Noel bi vê wezîfeyê ji Parîsê digîje Stenbolê, ji aliyê rêvebirên Babê Alî ve pêşwazîyek gelek xwes ji bo wî tete kirin.

Major Noel dema ku hate Stenbolê, ji bo pêkanîna têkilî û bingeha lêkolînên xwe, serî li Cemîyeta Tealîya Kurdistanê jî da. Piştî pêkhatina têkilîyan û întibaya pê re çêbûyî, ji me daxwaz kir ku di vê seyhata tetkîkê de, serokê cemîyetê cenabê Seyîd Abdulqadir Efendî û endamê merkeza giştî Mewlanzade Rifat, digel wî tevlî vê seyhata bibin û vê hewldana xwe jî bi wesîteya sefareta îngiliz a Stenbolê dabû bilêvkirin. Ev teklîf, ne ji alî min ve û ne ji aliyê cenabê şehîd Seyîd Abdulqadir Efendî ve hate qebûlkirin. Digel vê, me nedixwest Major Noel jî tenê bi serê xwe vê seyhata bike. Bi biryara civîneke merkezî, me her du lawên Emîn Alî Bedirxan ê serokê duyem ê komeleyê, Celadet û Kamiran Beg ji bo vê seyhata digel Major Noel rêkirin.

Sebebê seyhata Major Noel, ji aliyê Bab-ê Alî ve dihate zanîn. Bab-ê Alî pê bawer bû ku lêkolînên Major Noel, dê bide dîyarkirin ku di wîlayetên Şerqê de îslam-kurd ekseriyet û ermen jî eqalîyat in; ev yek jî dê ronahî bidana karê Meclîsa Bilind a Sulhê û îdeyên xeyalî yên komîtacyên ermenan jî pûç bikira. Lewra Mistefa Kemal jî ji bo vê meseleyê rêkiribûn Anatolyayê. Ji ber vê yekê Bab-ê Alî, ji bo alîkarîya Major Noel, hin pêşniyar kiribûn û bi biryarnamêyek hemû wîlayet jî agahdar kiribûn.”¹¹¹

Xelîl Rehmî ye Bedirxanî ku wê demê miteserrîfê Meletiyê bû, li ser wezîfe û armanca gera Noel weha dibêje: “Mîster Noel destûra gera ji bo hemû wîlayetên Rojhelatê, ji hikumetê wergirtibû, pêre nivîseke fermî ya Wezaretê Daxilîyê hebû ku tede gotibû: Bi her awayî asankarî û alîkarîya pêdivî nîşan bidin, dema bixwaze defterên nifûsê û qeydên fermî yên bi girêdayî wî nîşan bidin, her weha ku bixwaze rê bidin bila bi serok û giragirên eşîretan re hevdiînan pêk bîne.”¹¹²

¹¹¹ Mewlanzade Rifat, *Türkiye İnkılabının İcyüzü*, Pınar Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2000, r. 270, 271

¹¹² Osmanlıdan Milli Mücadeleye Seçilmiş Mülakatlar, s.125, 126, 127, Alemdar gazetesi, 1 Kasım 1919

Major Noel bi vî awayê digel Celadet, Kamiran Beg û Abdurehîm Efendî ji Gara Heyderpaşayê bi trêne ketin rê û çûn Helebê. Wê demê Heleb di bin desthilatdarîya îngilîzan de bû.

Çend roj li Helebê man û di vê navberê de Major Noel jî bi balefirekê çû Bexdayê û vegeriya. Heyet dema ku li Helebê diman, bi tesadûfî rastê Ekrem Cemîl Paşa yê Diyarbekirî têne ku ew jî endamekî Cemîyeta Tealîya Kurdistanê bû. Heyet, Ekrem Beg jî bi tevî xwe dibe û bi rêya Arga û Elbîstanê digîjin Meletiyê.

“Mistefa Kemal li ser meseleya Major Noel, di *“Nutuqa”* xwe de dibêje:

“Dê Kurdistanek bihata teşkîlkin.”

Ev ehemîyeta ku M. Kemal wê demê ji bo vê seyhete tîne ziman, qethen nerast bû.

Wê demê nêrîn û armanca esasî ya Cemîyeta Tealîya Kurdistanê ev bû: Milletê kurd ji aliyê neteweyî ve bête hişyarkirin û pêşveçûnek di nav wan de çêbe. Cemîyeta me di vê baweriyê de bû ku pirranîya tewr zêde ya van deveran kurd in, ermen li van deveran eqalîyeteke biçûk e. Bi eger û bûhayê çî dibe bila bibe, em qebûl nakin ku van deveran bikeve bin desthilatdarîya ermenan. Ji xwe di encama xebat û hewldanên Cemîyeta Tealîya Kurdistanê de, Meclîsa Bilind a Sulhê mecbûr mabû ku li ser wîlayetên Şerqê lêkolînê bike. Di vê babetê de, xebata Şerîf Paşayê kurê Seîd Paşa hêjayê teqdîrkinê ye.”¹¹³

“Piştî ku Noel vê tevlihevîya rewşa Anatolyayê dibîne, ji bo ku ew bi xwe nebe sebebê meseleyeke sîyasî, seyhata xwe qut dike û di 10ê Îlona 1919yê de bi serbestî Meletiyê terk dikin û bi tevî hevalên xwe vedigerin Helebê. Rastîya meseleya Major Noel ev e.”¹¹⁴

Ev rastî, di hinek belgeyên veşartî yên Brîtanayê de jî hatîye nîşandan ku di raporta hejmar “FO 371/4193” ya îstixbarata leşkerîya Brîtanayê de hatîye gotin: “Serkirdeyên ne-

¹¹³ *Mewlânzâde Rifat, Türkiye İnkılabının İcyüzü, Pınar Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2000, r. 270, 271, 272*

¹¹⁴ *J.b., r. 271, 272*

teweyî yê turk vê bûyerê wek kompoyek Brîtanyayê dibînin û dibêjin armanca wan damezirandina Kurdistanek serbixwe ye.”¹¹⁵ Ji agadarîyên aktorên bûyerê jî diyar dibe ku tesawirên tevgera Kemalîst dûrî rastîyê bû. Lêbelê wan ev bûyer, bi awayekî serkevtî li hemberê hikumeta merkezî û tevgera kurd bi kar anîn.

Ekrem Cemîl Paşa yê ku bi xwe jî di nav vê heyetê de bû, vê bûyerê, di bîranîn xwe de ji serî bigire heta dawîyê bi kurtahî weha tîne ziman:

“Ji bo ku xwendina xwe ya li Belçîkayê tamam bikim, ez di nîvê meha Tebaxê de ji Diyarbekir çûme Helepê û ji wê derê ve jî dê biçûma Stenbolê. Li Helebê rastî lijneyeka ji kurd û îngilizan pêk dihat hatim. Kurd; Bedirxanî Celaded û Kamiran Beg bûn. Serokê lijneya Brîtanyayê jî Major Noel bû. Major Noel bi destûra hikumeta osmaniyan berî du mehan hatibû Diyarbekirê û bûbû mêvanê şaredariyê. Min ev begê Brîtanyayî hindek caran li Diyarbekirê dîtiye û di havîngeheka me de xwarinek dabû Major Noel û yê digel wî. Ji bo gera Major Noel, Celaded û Kamiran Beg ferman ji Sultan Wahdetîn hatibû girtin. Qaşo dê vê lijneyê li Kurdistanê serjimara kurd û ermenan destnîşan bikira. Major Noel pir dixwast ku ez jî beşdarî wan bibim. Min ji wan qasê 24 saetan mohletek xwest. Li Helebê hindek hevalên min hebûn. Ez dê bi wan re bişêwiriyama. Ji bo ku perwerda xwe tamam bikim, min pir dixwest ku biçime Belçîkayê. Piştê ku ligel hevalan axiffim, min xizmeta neteweyî ji berjewendiya kesani guncawtir dît. Piştê du rojan bi lijneya navborî re me terka Helebê kir, ketin ser rê...

Piştê ku me zozanên Sîne, Mîlî û Atmanan terk kirin, roja pêncê meha Rezberî em gehîştin Meletîyê. Demê em gehîştin Meletîyê, me dît Xelîl Begê mamê Celadet û Kamiran Beg, muteserrifê Meletî ye. Ev her du beg bûne

¹¹⁵ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan: 1918-1958, Doz Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1992, r. 106*

mêvanê mamê xwe yê muteserrif. Ez û Major Noel bûn
 mêvanê şaredarê bajêr Arpacî Mihemed Efendî. Şaredar
 kurdperwerekî germ bû, kesekî mêvanperwer û
 kerembexş bû. Xwe şaş kiribû, nizanibû dê çawa îkra-
 ma min û Major Noel bike. Her roj beyanî Major Noel û
 Celadet Beg diçûne avahîya hikumetê. Serjimara kurd û
 ermenan destnîşan dikirin û dinivîsin. Me jî bi rêberiya
 şaredar hevalên xwe yên kurdperwer didîtin, me digo-
 te hev û layangirên xwe zêde dikirin... Civîna me ya ku
 ji muteserrif Xelîl Bedirxan Beg, şaredarê Meletîyê Ar-
 pacî Mihemed Efendî û serokê eşîra Rişwan Hecî Bedir
 Axa û ji me pêk dihat, Meletî kiribû hêlîna kurdînyê.
 Me li Diyarbekirê di dema damezirandina Komeleya
 Kurdistanê de bi rêka hewalgêrîyê li Maden, Elezîz û
 Meletîyê gelek hevalên kurdperwer nas kiribû. Berî sa-
 lekê ew hevalên ku min xiyaben nas dikir, nûke dihêne
 beramberî hevûdu, bi kêfxweşî hevûdu hembêz dikin.
 Civînên şevan çê dikin û bi saetan diaxifin û gengeşîyan
 dikin.

Di encamê de, çaremîn roja me ya Meletîyê bû ku berî
 berbanga sibehê dergehê derve hate lêdan. Jûra min
 ber bi hewşê bû. Bi dengê dergehê ez ji xewê şiyar bûm.
 Min serê xwe ji pencereya vekirî re dirêj kir û pirs kir
 got, tu kî yî? Dengê nermik got, "ka zû were." Bi bê-
 dengî ji pêlikan hatime xwarê. Ber bi dergehî ve çûm.
 Min pirs kir "Tu kî yî, çi dixwazî?" Bi dengê xwe yê ner-
 mik ve got, ez im. Min ev deng nas kir. Ew hevalê me
 ye, yê ku têlgrafan belav dike, eve çar roj e ku her dihê
 serdana me. Min yekser dergeh vekir. Piştê ku dergeh
 daxist, em çûne kenarekî. Hevalê têlgrafafa belav dike
 got: Em ji telgrafeka ku şev ji Elezîzê hatiye hinartin tê-
 gehîştin ku ji bo bi ser me ve bigirin, bi fermana Mistefa
 Kemal ji Elezîzê lîwayek piyade, tabûrek topavêj, bolu-
 kek siwarî, bolukek mîtralyozê hatiye veguhastin. Berî
 zertavê dê li Meletîyê me derdest bikin. Ji ber vê çendê,
 diviya me demûdest bajêr biterikanda. Hevalê li ser têl-
 girafan piştê ku ev zanyarî da me, vegeriya. Ez derketim

serî. Çûme jûra Major Noel. Min Major ji xewê rakir. Em bi pêk ve hatine xwarê. Me hevalên xwe yên li xwarê ji xew şiyar kirin. Ez bi demanca xwe û tifenga xwe ve di tariyê de ber bi jûra Xelîl Begê çûm. Hevalên wê derê jî şiyar kirin. Yekser vegeriyam. Hetanî ez hatim kelûpelên me amade bûn û li hespan siwar kiribûn. Kami-ran û Celadet Beg jî bêyî ku dereng bimînin hatibûn. Hespên wan jî amade bûn. Me xatirê xwe ji Mihemed Efendî xwest û bi rêberîya Remoyê çekdar, çalak ku ji eşîra Rişwan e, ji bajêr derketin.

Em ber bi çiyayên rojavayê başûrê ve diçûn. Hêj roj bilind nebûbû. Ji piştê ve yên bi ajelên bar re dihatin gazî kirin. Gotin siwariyên tirkan nêzîkê me dibin. Em siwarî yekser vegeriyan. Me ajelên xwe yên barkirî ajotin pêş. Bi rastî jî bi qasî 150 siwarîyan, me ji çarsed mêtroyî ve dişopandin.... Em ji heft siwarî û deh piyadeyan pêk dihatin. Hevdeh kes bûn; sisêyê wan îngilîz, çardehê wan jî kurd bûn. Piştî deh saetan em gehiştin zozanên Hecî Bedir Axa.

Demê em gehiştin wê derê, me ev kes li wê derê dîtin: Muteserrif Xelîl Beg, parêzgerê Elezîzê Galîp Beg (mîrovê Sultan Wahdedîn, berhingarê Mistefa Kemal bû, ji Elezîzê reviyabû û xwe gihandibû Meletiyê), Arpacîzade Mihemed Efendî û Hecî Bedir Axa. Van kesan bi rêkeka kurt û ewle hatibûn wê derê. Me li vî zozanê heşt rojên xweş derbaz kirin. Di rêya vegeerê de, em şevêkê li Urfayê man û derbasî Helebê bûn. Çend rojan em li Helebê man, paşê bi rêka şîmendîferê derbasê Mersînê bûn. Ji Mersînê bi vapûrê ve em çûn Stenbolê."¹¹⁶

Dr. Nûrî Dêrsimî jî dibêje: "Konferansa Aşitîyê ya Parîsê ji bo ku çareserîyek ji daxwazên kurd û ermenan re bibîne, Bînbaşî Noel ji bo lêkolîna sicîlên nifûsa sehayê, di Îlona 1919yê de rêkiribûn herêma Meletiyê."¹¹⁷

Wekî ku Noel, M. Rifat, Dr. Nûrî Dêrsimî û Ekrem Cemîlpaşa bi berfirehî gotiye, "Rastîya bûyerê ev e." Lêbelê Mistefa

¹¹⁶ Ekrem Cemîl Paşa, *Kurtejiyana Min, Weşanên Bîr, 2007, Dîyarbekir, r.34-39*

¹¹⁷ Dr. Nûrî Dêrsimî, *Kurdistan Tarihinde Dersim, Doz Yay., 2004, İstanbul, r. 135*

Kemal û çapemenîya Îttîhad û Terakkî, dixwestin bi hinceta vê meseleyê, hikumeta merkezî bixin tengasîyê; wek yekemîn serkevtina Tevgera Anatolîyê û herweha wek sernekevîna hewldana tevgera çekdarî ya kurd bidin nîşandan. Wê demê li ser vê bûyerê rojnameya *Millîyetê* wisa nivisandîye: Alî Galîp û Xelîl Rehmîyê Bedirxanî bi xîreta ceribandinek dawî xebitîn ku eşîrên kurdan serhildaneke bikin, lêbelê tev-dîr û tertîbatên ku hatin girtin û şiddeta ku hate nîşandan, hewldanên wan pûç kirin û eşîret jî belav kirin.”¹¹⁸

Li ser çêbûna vê bûyerê, ji aliyê nêrîna fermî û kemalîstan ve gelek derew û agahdarîyên nedirust hatine belvakirin. Ji vana yek jî xebata bi navê “*Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*” [*Beyanname û Çapemenîya Dema Mîcadeleya Millî*] ye ku bûyerê wisa neqil dike:

“Berîya mudetekê xayînekî bi navê Alî Galîp ji aliyê hikûmeta merkezî ve ji bo walîtîya Xarpûtê hatibû tayînkirin. Merkezê ev walîyê xayîn û komek namerd û xwefiroşên wekî miteserrîfê Meletiyê Bedirxanî Xelîl, Bedirxanî Kamiran û Celadet, Ekrem Cemîlpaşazade yê Dîyarbekirî û Mewlanzade Rifat ku di şûna wijdanê de lîreyên îngiliz tercîh kirine, sewqê wê derê kirine. Digel wan jî bi navê Nowel bînbaşîyekî Brîtanayî heye ku dixwaze bi teşkîlîkirina Kurdîstanekê, memleket parçe bike. ...”¹¹⁹

Fatih Mehmed Sancaktar jî di çarçoveya vê nêrîna fermî de ku ji pirtûka Ahmed Suleyman a bi navê “*İngiliz Muhibler Cemiyetinin Esrarı*” [*Esrara Cemîyeta Hezkirîyên Îngiliz*] neqil dike û dibêje:

“Teşebûsa serhildana kurdan bi teşwîqên Saîd Molla çêbûye. Wî, bi teşwîqîkirina serhildana kurdan, dixwest di cebheya rojhelatê de Hereketa Anatolyayê bixe tengasîyê û îrtîbata fîzîkî ya Rûsya û Tirkiyeyê qut bike. Ji

¹¹⁸ *Mewlanzade Rifat, Türkiye İnkılabının İcyüzü, Pınar Yayınları, İkinci baskı, İstanbul, 2000, r. 271, 272*

¹¹⁹ *Zekai Göner & Orhan Kabataş, Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990, r. 81*

bo tetbîqkirina vê planê; bînbaşî Nowel, Cemîlpaşazade Ekremê Dîyarbekirî, Celadet û Kamiran Bedirxan digel hinek siwarîyan bi rêya Elbîstan û Argayê re derbasê Meletiyê bûn. Li vê derê ji aliyê muteserrifê bajar Xelîl Bedirxanî ve hatin pêşwazîkirin. Piştî hatina wan, Alî Galîp Beg ê walîyê Xarpûtê jî ji bo beşdarbûna wan hate Meletiyê.”¹²⁰

Di dawîyê de dîyar dibe ku wekî gelek bûyeran, bûyera hanê jî, ji aliyê M. Kemal û terefdarên wî ve hatîye şêlûkirin. Lêbelê wekî ku ji aliyê bapîran ve hatîye gotin; roj bi bêjingê û rastî jî bi derewan nayin veşartin. Kemalîst çî bûhtan û derewan rêz dikin bila bikin, rastîya dîrokî ya vê bûyerê; wekî gotin û agahdarîyên M. Rifat, Noel, Xelîl Rehmî Bedirxan, N. Dêrsimî û Ekrem Cemîl Paşayê Dîyarbekirî ye.

2. 12. Xebatên li ser ziman û berhemên nivîsandî yên kurdî û rabihûrîya bikaranîna alfabeya latînî

Babeteke girîng a weşanên wê demê jî, nivîs û gengeşeyên li ser xebata ziman û eserên kurdî ye. Di vê çarçoveyê de; ji nû ve çapkirina berhemên klasîkên kurdî, nivîs û nûçeyên di derheqê xebatên rêxistinên kulturî û siyasî yên kurdan de, sansora li ser zimanê kurdî, meseleya şêwe û dîyalektan, hewldanên standartkirina zimanê kurdî û çêkirina alfabeyê ke nû, babetên tewr girîng ên nivîs û nivîskarên weşanên wê demê bûn.

Feqet îro dema ku behsa bikaranîna alfabeya latînî ji bo nivîsîna zimanê kurdî bête kirin, pêşîyê Celadet Bedirxan têtê bîra me. Bêguman di pêkanîna şiklê dawî û tetbîqkirina vê alfabeyê de para Celadet Bedirxan û ekola Hawarê gelek zêde ye. Lêbelê di kudandina vê rê de keda gelek mirovên berîya wî jî hene, divê ew jî bêne bi bîrxistin û ev encam, wek pê-

¹²⁰ *Fatih Mehmet Sancaktar, Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi, T. C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, r. 42*

vajoyeke gehiştî û kolektîf bête dîtin. Lewra li ser vî babetê nêrînên cihê cihê hene.

Qedrî Cemîl Paşa, di bîranînên xwe de li ser rabirdûya xebata bikaranîna alfabeya latînî û gengeşeyên li ser vî babetê dibêje:

“Pêşniyara qebûlkirina tîpên (herfên) latînî, cara yekemîn di sala 1913yê de ji layê memurê posteya Stenbolê Fewzî Beg ve hatîye kirin ku bi xwe jî endamê Komela Hêvî bû. Her weha Dr. Abdullah Cevdet jî di nivîsên xwe yê nav rûpelên kovara *Rojî Kurd* de ji bo nivîsandina zimanê kurdî pêşniyara bikaranîna alfabeya latînî dike û dibêje tîpên erebî nikarin bi temamî zimanê kurdî îfade bikin.”¹²¹

Dr. Abdullah Cevdet di hejmara yekem a *Rojî Kurd* de li ser girîngî û pêdivîya perwerdeyî û guhartina alfabeyê weha dibêje:

“Divê rêjeya xwendin û nivîsandina kurdan bi kêmtirîn bigîje 40%. Ya din, divê zarokek 7-8 salî, tewr zêde di nav mehek de fêrê xwendin û nivîsandinê bibe û karibe rast bixwîne. Ji bo pêkanîna vê jî, divê dev ji herfên kevnare bête berdan û yê nû bêne qebûlkin.”¹²²

Dema em bala xwe bidin nav rûpelên *Rojî Kurd*, dîyar dibe ku li ser alfabeyê gelek gengeşî çêbûne û pêşniyar hatine kirin. Digel pêşniyarên li jorê, nivîskarê *Rojî Kurd* Mesûdê Silêmanîyeyî jî îşaret û herekeyên alfabeya erebî wek bargiranîyeke dijar dibîne û pêdivîya nûkirina alfabeyê tîne ziman û dibêje:

“Ji bo hînkirina 33 herfan, ji dusedî zêdetir şekil ji xwendevanan re tene nîşandan. Ev, xwendevan û mamosteyan gelek diwestîne û pêdivîya performansek gelek zêde ji wê re divê. Bi giştî sebebêkî nezaniyê jî ev e.

¹²¹ Qedrî Cemîl Paşa (*Zinar Silopî*), *Doza Kurdistan, Weşanên Bîr, Dîyarbekir, 2007, r. 138*

¹²² Abdullah Cevdet, *Bir Hitap [Xîtabetek], Rojî Kurd, h: 1, 30ê Gulana 1913, Weşanên War, Dîyarbekir, 2007, r. 16-17*

Çareserîya vê yekê jî; divê di destpêka perwerdeyîyê de ji bo her herfekê tenê şiklek bête destnîşankirin û dest ji yên din bête berdan.”¹²³

Wê demê komeleyek bi navê Îlîmlerîn Genelleştirilmesi ve Harflerîn Düzenlenmesi Cemiyeti [Cemiyeta Belavkirina Îlim û Serrastkirina Tîpan] hebû û ew jî tevî van gengeşeyan dibe û ji bo rêvebirên kovara *Rojî Kurd* pêşniyarek wisa dikin:

“Sebebê tewr girîng ê paşvemayina me, kêmasîya herfên (tîpên) me ye. Heta roja îro li ser vê babetê gelek dîtin hatine pêşkêşkirin; beşekî gotine bila herfên latîni, ermenî bêne qebûlkin û beşekî din jî vê pêşniyarê wek xeterîyek dîtine û gotine bila herfên erebî yê ku ji alîyê alema îslamî ve têne bikaranîn bêne sererastkirin û qebûlkin...”

Bi dîtina me, zimanê kurdî, bi herfên dervayê alfabeya erebî bête nivîsandin, dê ziman bête xerakirin. Ji ber vê yekê, ji bo zimanê milletên misilman qebûlkirina alfabe-yên bîyanî, ne munasib e; xeternak e. Em nabêjin ne mimkun e, em dibêjin ne munasib e. Ger ji vê xeternakîyê nebe, dikare mimkun be. Ji ber vê yekê, divê herfên erebî li gorî zimanê hemû milletên misilman ji nû ve bêne sererastkirin.”¹²⁴

Li ser meseleya alfabe-yê, M. S. Azîzî jî di hejmara duyemîn a *Rojî Kurd* de, pêşniyarên Cemiyeta Belavkirina Îlim û Sererastkirina Tîpan erênî dibîne û dibêje:

“Meseleya lêkolandin û amadekirina alfabe-yeke hêsan û nû ya ji bo kurdî, berdewamî serê min meşxul kirîye; ez wisa bawer dikim ku pêşniyara Cemiyeta Belavkirina Îlim û Sererastkirina Tîpan a li ser alfabe-yê, ji her kesî bêtir bi kêrî me kurdan tê.”¹²⁵

¹²³ Suleymaniyeli Mesûd, *Harflerimiz ve okuma kolaylığı, Rojî Kurd, no: 1, 6 Haziran 1329 (1913), Weşanên War, İstanbul, 2002, r. 29*

¹²⁴ *İlimlerin Genelleştirilmesi ve Harflerin Düzenlenmesi Cemiyeti, Rojî Kurd mecmuası yüce müdürlüğüne, Rojî Kurd, no: 2, Weşanên War, İstanbul, 2002, r. 56-57*

¹²⁵ M. S. Azîzî, *Harflerimiz ve okuma kolaylığı, Rojî Kurd, no: 2, 6ê Temûza 1329 (1913), Weşanên War, İstanbul, 2002, r. 55*

Di heman hejmara *Rojî Kurd* de Modanî Xelîl ku bi kurteya "M. X." nivisindîye dibêje: "Elifbayek li ser tarzekî nû lazim e."¹²⁶

Ji *Rojî Kurd* şûn ve di nav kovar û rojnameyên wekî *Jîn, Kurdistan* û *Serbestîyê* de jî li ser alfabe, zimanê kurdî, sansura li ser nivîsandina kurdî, perwerdeyî û çapkirina berhemên klasîk ên kurdî nirxandin û pêşniyarên ciyawaz hatine kirin.

Sansur, wê demê jî babeteke girîng a çapemenîyê bû û bi taybetî nivîsên kurdî jî hatine sansurkirin. Dema em bala xwe bidin hin hejmar û rûpelên weşanên wê demê, dîyar dibe ku valayî di nav de heye û ew valayî ji ber sansur û qedexeya li ser zimanê kurdî bû. Li ser meseleya sansurê, di hejmara 29ê Nîsan 1919 ya *Serbestîyê* de weha hatîye gotin: "Ji ber ku di nava îdareya matbûatê de mutercîmekî şarezayê zimanê milletê kurd nîne, gelek astengî li pêşîya neşriyata kurdî çê dibe. Ji ber vê yekê, roja bihûrî, helbesteke kurdî ji nav rûpelên rojnameya me hatîye sansurkirin."¹²⁷

Ji ber vê sansurê, di nav rûpelên *Serbestî* de bi navê "*Neşriyata Kurd*" daxuyanîyek hatîye belavkirin û dibêje:

"Ji alîyê îdareya sansurê ve helbesteke kurdî ji nav rojnameya me hatîye derxistin. Helbest bi tevî tercumeya xwe hatibû nivîsandin û rakirina wê ne li gorî teamulên heyî bû. Gelek rojname 20-30 rêzik û qitayên bi zimanê fransîzî û farisî çap dikin û rastî tu astengîyekî nayin, em hêvî dikin ev qaîde ji bo neşriyata me jî bêne tetbîqkirin."¹²⁸

Digel van rexne û balkêşîyan, di nav rûpelên weşanên kurdan de gengeşe û nivîsên li ser vê babetê têne domandin. Naveroka paneleke CTKê bi sernivîsa "*Di heqê zimanê kurdan de*" weha hatîye ragehandin:

"Ji alîyê xortê çeleng ê kurd Abdurehman Rehmî yê Hekarî ve, do li navenda Cemîyeta Tealîya Kurdistanê li ser

¹²⁶ M. X., *Ziman, Rojî Kurd*, no: 3, 6ê Temûza 1329 (1913), *weşanên War, İstanbul, 2002, r. 88*

¹²⁷ *Serbestî, Kürd sansürü [Sansora kurdî]*, no: 480, 29 Nisan 1919

¹²⁸ *Serbestî, Kürdçe yazılar [Nivîsên kurdî]*, no: 480, 29 Nisan 1919

giringîya ziman û pêşxistina qabîlîyeta kurdî panelek muhîm hate sazkin.

Axaftvanî hinek berhemên şairên kurd bi dûr û dirêjî tetkîk kirin û li ser kultura neteweyî ya kurd, hin esasên balkêş dane dîyarkirin.”¹²⁹

Du roj piştî belavkirina vê nûçeyê, li Stenbolê di navenda CTKê de, komîsyonek taybet ji bo lêkolîn û çapkirina eserên alim û şairên kurd tête damezirandin. Di nûçeyê de hatîye gotin ku “Hin zatên îlmîye û mûlkiyeyê hatine wezîfedarkirin ku di heqê eserên îlmî yê kurdî de xwedî malumat in. Vê komîsyonê, lêkolînên xwe yên li ser *Mem û Zîna* Mele Ehmedê Xanî tamam kirine. Heşt formayên vê eserê hatine çapkirin û yên mayî jî di demeke kurt de têne çapkirin. *Mem û Zîn*, şaheserekî edebîyata klasîk a kurd tête qebûlkin.”¹³⁰ *Mem û Zîn*, bi vê çapê, cara yekemîn dikeve nav lewheyên matbeayê.

Li ser xebatên standartkirina zimanê kurdî û hewldanên Cemîyeta Neşrê Mearîf ê Kurd [Komela Kurd a Belavkirina Zanîne], di hejmara 480ê ya *Serbestîyê* de, bi sernivîsa “*Tedvîna lîsanê kurdî*” [*Standartkirina zimanê kurdî*] nivîseke wisa hatîye belavkin:

“Piştî îlankirina Meşrûtiyetê, ji bo îsleh û standartkirina kurdî, Komela Kurd a Belavkirina Zanîne û hin rêxistinên din hatibûn damezirandin. Van rêxistinan di dema destpêkirina Şerê Giştî de xebat û weşana xwe dabûn rawestandin. Ji dawîhatina Şerê Giştî şûn ve, van rêxistinan bi belavkirina kovara *Jînê*, dest bi berdewamkirina xebata berê kirine.

Komela navborî ji berê ve dixebite ku li ser esasê cihê nivîsandina herfan, gramereke zimanê kurdî binivîsîne û bide çapkirin. Alfabe hatîye amadekirin û hetanî çend rojên din dê bête çapkirin. Alfabeya ku nûha tê çapki-

¹²⁹ *Serbestî, Kürd lîsanî hakkında [Li ser zimanê kurdî]*, no: 477, 26ê Nîsana 1919

¹³⁰ *Serbestî, Kürd eserleri tetkik komisyonu [Lijneya lêkolîna eserên kurdî]*, no: 479, 28 Nîsan 1919

rin, ji alfabeya berê bêtir mifedar û mukemeltir e. Em mûteşebbîs û nivîskarên wê pîroz dikin.”¹³¹

Kamiran Bedirxan jî di nivîsa xwe de behsa girîngîya xebata vê komelê û karê standartkirina zimanê kurdî dike û dibêje: “Ew milletên ku zimanê xwe reforme bikin, qaîdeyên gramera xwe sererast bikin, herfên sade û sivik çêbikin û pê binivîsîn, asteng li ber îstiqbal û pêkhatina hêvîyên wan namînin.”¹³² Nivîskar di çarçoveya vê dîtinê de, bala komîsyona navborî dikişîne li ser van xûsuyetên û dibêje:

“Xusûsiyetên tewr girîng ên ku komîsyon dîqet bike ev in: 1- Alfabeya ku ji bo xwendin û nivîsandina kurdî bête duristkirin, divê gundî jî karibin di demeke kurt de bi wê alfabeyê hînê xwendin û nivîsandinê bibin. 2- Meseleyek tewr dijwar jî, şikil û rêbaza alfabeyê ye; gelo ev alfabe dê ji milê çep ber bi milê rast ve yan ji milê rast ber bi milê çep ve bête nivîsandin. Dema em bala xwe bidin girîngîya vê babetê, divê em bi hîssa fa-alîyetek azamî û têgehîştinek nûjenîyê tevbigerin.”¹³³

Li ser vê babetê gengeşeyek balkêş jî, meha Tebaxa sala 1919yê di navbera Noel û şanda wî ya kurd de çêdibe. Di rêwîtiya Meletiyê de, li ser zimanê kurdî du xusûsiyetên balkêş dibin meseleya rojeva gengeşîya Noel û endamên heyeta wî ya kurd; cûdatîya şêwe-dîyalektên kurdî û alfabeya nivîsandina kurdî. Ji ber ku bi rêya Entab û Meraşê re diçûn, dema heyet digîje qeza Pazarciq a Meraşê, tiştêkî girîng bala Noel dikişîne, dibîne ku axaftvanên şêwe û dîyalektên van herêman û yên herêmên din ên Kurdistanê bi hêsanî hev têdigîjin. Lewra endamên heyeta wî yek ji Botan, yek ji Hekarî û yê din jî kurdê Diyarbekirê bû, di têkilî û hev têgihîştina wan û yê van herêman de tu problemk tune bû. Li ser vê yekê Noel dibêje:

¹³¹ *Serbestî, Kürd lisanının tedvini [Standartkirina zimanê kurdî], no: 480, 4 Mayıs 1919*

¹³² *Kamiran Bedirhan, Kürdler ve Kurdistan: Kürd lisanı [Kurd û Kurdistan: Zimanê Kurdî], Serbestî, no: 486, 5ê Gulana 1919*

¹³³ *J. b.. 5ê Gulana 1919*

“Bi pirranî dihat gotin ku zimanê kurdî zimanek têkel e, li gorî herêman diguhere û hev tînağîjin. Rast e, baba kurdî ya ku li başûrê rojavayê Kurdistanê tete axaftin, di navbera wê û kurmançî de ferq heye, lê ku em bêjin şeweyên cûda yên kurmançî di esasê de ji hev cûda ne, ev nerast e. Li nik min kurdên Botanî, Hekarîyî û Dîyarbekirî hene, ew di navbera xwe de û bi kurdên tewr bakurê Kurdistanê re bi rehetî hev tîdigîjin. Di nav çend hefteyan de dikarin bi temamî wekî kurdên binekî yên li vê deverê biaxivin. Ferqa bingehîn a di navbera axaftina wan de, bikaranîna tîpên dengdêr in.”¹³⁴

Xûsusiyetek din jî bikaranîna alfabê ye;
“Noel dibêje, min notên xwe yên li ser zargotinên herêmî yên kurdî bi alfabeya latînî dinivîsand û hevalên min ên kurd jî bi alfabeya erebî dinivîsandin. Bi tevî ku ez hîn baş bi kurdî hîn nebûbûm jî, di dema xwendinê de, min ji wan baştir dengên kurdî derdixist û xwendina min jî ji ya wan bêqisurtir bû. Wê demê min têgehîşt ku herfên erebî ji bo tîpên dengdêr ên kurdî têr nakin û ne bes in. Piranîya wan ciwanan bawer dikir ku tîpên latînî bêtir dikarin dengên kurdî derbixin û dixebitîn ev dîtinên hanê li Kurdistanê jî bêne qebûlkin. Lêbelê neslên berîya wan û ulema, ji ber sebebên dînî, li hemberê gorandinek weha ne.”¹³⁵

Encam û gengeşeyên rêwîtiya serdana Meletiyê, di serê Celadet Bedirxan de fikra bikaranîna alfabeya latînî ya kurdî peyda dike. Celadet Bedirxan bi xwe jî li ser bihûriya peyda-bûna fikra alfabeya latînî ya kurdî dibêje:

“Ev elfabeya hanê ku îro em zimanê xwe pê dinivîsînin paşîya xebateke salinên dirêj e.

Di sala 1919an de me da bû çiyayên Meletiyê. Em ketibûn nav eşîra Reşîwan. Mêcer Noel jî digel me bû. Mêcer zarê

¹³⁴ Edward William Charles Noel, *Kurdistan 1919, Weşanên Avesta, İstanbul, 1999, r. 22-23*

¹³⁵ J. b., r. 23

nîvro dizanî bû, dixebitî ko hîne zarê bakur bibe û ji xwe re her tişt dinivîsandin. Min jî hin medhelok, stran û çîrok berhev dikirin.

Carinan me çav li nivîsarên xwe digerlandin, dixwendin û diedilandin. Min bala xwe dida Mêcer, bi bilêvkirineke biyanî, lê bi dişwarî destnivîsa xwe dixwend. Lê belê ez, heta ko min (û, ۆ) ji (o, ۆ) û (î, ى) ji (ê, ە) h. p. derdixistin dikedim ber hezar dişwarî. Ma çima?.. Ji ber ko Mêcer bi herfên latînî, lê min bi herfên erebî dinivîsandin. Ser vê yekê, di cih de min qerara xwe da û ji xwe re bi herfên latînî elfabeyek lêkanî. Êdin min bikarîya destnivîsa xwe paş hezar salî jî bê dişwarî û weke xwe bixwînim, ji ber ko her deng cihê cihê li ser kaxezê dihat sekinandin.”¹³⁶

Piştî van nirixandin û gengeşeyên dûr û dirêj, cara pêşîn di sala 1928an de li Erîvanê yekemîn pirtûka kurdî ya bi alfabe ya latînî hatiye çapkirin. “Elfabe ya Kurdî ya bi tîpên latînî cara ewilî di sala 1928an de li Ermenîstanê ji teref nivîskarên kurd Erebe Şemo û Îsahak Maragulovê Asûrî ve hatiye çêkirin. Ji aliyê hikumeta Ermenîstanê û herweha hikumeta yekîtîya Sovyetê ve jî hatiye pejirandin.

Di sala 1929an de bi vê elfabeyê pirtûka perwerdekirina zimanê kurdî hat weşandin. Navê vê pirtûkê “*Xo xo hînbûna xwendina nivîsara kurmançî*” bû. Ev pirtûka hînkê li Erîvanê hat weşandin. Divê bê zanîn ku ev pirtûka kurdî, pirtûka bi tîpên latînî ya pêşîn e li cîhanê. Ev pirtûk, niha di pirtûkxaneyê Enstîtuya Kurdî ya Parîsê de ye.”¹³⁷

Ev pêvajoyê bi van gengeşî û pêşniyaran digîje hetanî destpêka salên 1930an. “Di sala 1931ê de li Şamê di mala Elî Axayê Zilfo de civînek tête darxistin û Celadet Bedirxan, Hemzeyê Miksî, ji kurdên Şamê Musa Beg û Ekrem Cemîlpaşa wek lijneya amadekirina elîfbaya kurdî/latînî dihêne hilbijartin. Ligel vê yekê, ji layê hevalan de çend elîfbaya hatine derxistin.”¹³⁸

¹³⁶ Celadet Bedirxan, *Pêşgotinek, Hawar, hejmar: 13, 14yê Çileyê-Berê 1932, Weşanên Nûdem, cild: 1, Stockholm, 1998, r. 263*

¹³⁷ <http://www.kovarabir.com/2015/07/mir-osmane-deriki-mir-celadet-ali-bedirxan-1893-1951/>, 21 Temmuz 2015

¹³⁸ Qedîrî Cemîl Paşa (Zinar Silopî), *Doza Kurdistan, Weşanên Bîr, Dîyarbakir, 2007, r. 138*

Nûredîn Zaza sala 1931ê digel kekê xwe Dr. Nafiz ji Helebê diçin Şamê û li wê derê dibe temaşevan û guhdarvanê gengeşeyên li ser alfabeya latînî/kurd. Dibêje: “Celadet Bedirxan, elfabeya kurdî, bi tîpên latînî, pêk tanî û dil dikir ko bi van kovarekê derêxe. Ekrem Cemîl Paşa, hemzeyê Miksî û hinekên din tê de pir kêmanî didîtin û bi hişkî lê radibûn. Lê, rehetî Celadet bi gelek zimanan dizanî, pir li Ewropa mabû, bi ser de jî zor zîrek, bi hiş û hûner bû, bala xwe dida rexne û gotinên xelkê û dixebitî ko şaşiyên xwe binase, elfabeya xwe li gora dengên zimên û ji şîwe û zaravayên têvel rêz û dûzanên bingehîn derêxe. Ew ji zû da li vî tiştî hûr dibû, lê li Şamê ev karê ha bûbû mijûlayîya wî ya hergavî. Di sala 1932an de, piştî ko elfabeya xwe danî û rêzimanek jî dirust kir”¹³⁹, dest bi derêxistina kovara *Hawarê* kir.

Ev gengeşiyên ku berîya bîst salan dest pê kiribû, di sala 1932yan de digîje radeyek bilind û dibe pêngavek nû. Bêguman ev radeya nû jî, encam û berhemê ew gotar û gengeşeyên berîya bîst salan bû.

Piştê ku alfabeya latînî di kovara *Hawarê* (1932-1943/ 57 hej.) de hate ceribandin û qebûlkirin, paşê kovarên wekî *Ronahî* (1942-1945), *Roja Nû* (1943-1946/ 73 hej.) û *Stêr* (1943-1945/ 3 hej.) jî bi vê alfabeyê hatin weşandin. Îro, ziman û diyalektên kurdî, pirranî bi vî alfabeyê têne nivîsandin, bi taybetî jî di nav kurdên bakur û rojavayê Kurdistanê û dîasporayê de tête bikaranîn.

2. 13. Dawîya dewrek

Eger em deh salên (1913-1923) destpêka xebata nivîskarî û sîyasî ya her du birayên Bedirxanî bikolin, divê em van deh salan bi ser du dewreyan ve dabeş bikin. Dewreya yekemîn, ji salên 1912-13yan bigre hetanî dawîya Şerê Yekemîn ê Cîhanê dom dike; pirranî û giraniya xebatên wan ên vî demê, di çarçoveya fehma “yekgirtina osmanî” û “umetparêzî” de li ser kultur û edebîyatê ye. Dewreya duyemîn, ji rawestandî-

¹³⁹ Dr. Nûredîn Zaza, *Pêşgotin, Hawar (1934-1943)*, h.: 24-57, çapxanên: Mindik el-Mibkî, Teraqî, Şam

na Şerê Yekem ê Cîhanê şûn ve bi damezirandina Cemîyeta Tealîya Kurdistanê dest pê dike û hetanî derçûna ji Stenbolê dom dike; giranîya nivîsandin xebata vê demê jî li ser karê rêxistinî û sîyasî ye. Hemû berhem û nivîsên wan ên vê demê, bi zimanê osmanî hatine nivîsandin.

Wekî ku di destpêka vê beşê de hate gotin, piştî parçebûna rêxistina CTKê, bi navê Cemîyeta Teşkilatê Îçtîmaîyye ya Kurd (CTÎK) û Partîya Millet a Kurd (PMK) du rêxistinên nû hatibûn damezirandin. Emîn Alî Bedirxan, nûner û serkêşê vê gruba nû bû. Herdu zarokên wî; Celadet û Kamiran Bedirxan jî endamên çalak ên rêxistinê bûn û herweha di weşanên rêxistinê de kar û barê rojnamevanîyê dikirin. Digel vê, di rojnameyên muxalif ên wê demê de, bi nivîs û meqeleyên xwe, dîtîn û sîyaseta rêxistinê û tecrûbeyên xwe yê şexsî parve dikirin. Wê demê Sureyya Bedirxan jî li Qehîreya Paytexta Misrê, rêxistinek bi navê Komîteya Îstiqlala Kurdistanê damezirandibû, bi kar û barê wê rêxistinê re mijûl bû.

Li gor agahdarîya Qedrî Cemîl Paşa, piştî parçebûna CTKê, weşandina kovara *Jînê* dikeve bin rêvebirîya CTÎKê û di formata rojnameyê de ji nû ve tête weşandin. Herweha beşeke endamên vê grubê; kesayetîyên wekî Ekrem Cemîl Paşa û Hemzeyê Mûksî ji bo pêkanîna çalakîyan, belavkirina armanc û fikra rêxistinê, di sala 1921an de berê xwe didine Kurdistanê. Beşeke din jî, ji bo pêşxistina peywendîyên bi hikûmeta Şêx Mehmûdê Berzencî re, berê xwe didine başûrê Kurdistanê. Di nav vê komê de kesayetîyên wekî Xelîl Rehmîyê Bedirxanî, Mistefa Paşayê Yamûlkî, Kemal Fewzî û Mewlanzade Rifat hebûn.¹⁴⁰ Mixabin Ekrem Cemîl Paşa û Hemzeyê Mûksî, di dawîya sala 1921an de bi destê Ebdilkerîmê axayê eşîra Hevêrkan ve li herêma Mêrdînê têne destgîrîkirin û wan radestê hikûmeta Anqerê dikin. Gruba din jî, çûyina wan a ji bo başûrê Kurdistanê, ji alîyê Brîtanyayê ve tête astengîkirin. Bi vî awayî hewldana derbasbûna Kurdistanê û geşkirina xebata rêxistinî ya li ser erdê Kurdistanê bi ser nakeve.

¹⁴⁰ Qedrî Cemîl Paşa (*Zinar Silopî*), *J.b.*, r. 55

Bi tevî hemû hewldana CTÎKÊ, ew jî wekî CTKê nikare li ser erdê Kurdistanê bi cî bibe û rêxistina xwe pêş bixe. Her çiqas bandora tevgera Kemalîst li ser axa Kurdistanê xurt dibe, ewqas jî xebata rêxistinî, sîyasî û çapemenîya kurd lawaz dibe. Peryoda derçûna kovar û rojnameyên kurd têk diçe û peyderpey digihîje qonaxa betalbûnê. Hejmarên çapbûyî, bi rastî nayin zanîn. Mîsal; ji aliyê hinek lêkolîneran ve behsa 700 kusûr hejmarên *Serbestî* têne kirin, lêbelê hejmara dawîn a ber destê me ya 601an e û di 25ê Nîsana 1920an de hatîye weşandin. Em nizanin hejmara dawî çî wext hatîye çapkirin û her du birayên Bedirxanî hetanî kengî di rojnameyê de nivîsandine.

Piştî ku di navbera dewletên emperyal ên wekî Brîtanya, Fransa, Rusyaya Bolşewîk û Tevgera Kemalîst/Meclîsa Anqerê de hinek peymanên veşartî û aşkere pêk hatin, Meclîsa nû ya Anqerê hate naskirin. Di 1ê Çirîya Paşîn a sala 1922yan de, ji aliyê Meclîsa Millî ya Anqerê ve betalkirina sîstema Seltenatê hate ragehandin. Di 4ê Çirîya Paşînê de jî Stenbola paytexta Osmanî bi Meclîsa Anqerê ve hate girêdan. Ji vê demê şûn ve, êdî cî ji tevger û şexsiyetên muhalîf re teng bû. Ji bêgavîyê her yekî bi awayekî terka Stenbolê kirin, ji bo ku nekevin li ber pêlên xezeb û zordariya desthilatdarî û rêxistina nû ya îtiha-parêzên Kemalîst.

Celadet Bedirxan di 58 salên jîyana xwe de û bi taybetî jî di salên dawî yê Împeraetoriya Osmanî de govanîya (şahidîya) gelek bûyerên girîng û balkêş kirîye. Li ser vê demê, tiştên ku ji pozê qelema wî hatine darijtin pir kêm in, yaxud hinekê wan hîn derneketine ronahîyê. Ji hin nivîs û rêzeyên wî dîyar dibe ku ceribandin û hewldanên ji bo nivîsînê çêbûne. Wekî ku ji aliyê lêkolîner Dilawerê Zengî ve hatîye neqilkirin, di nivîseke wî ya sala 1929an de dibêje: “Ji mêj de, min dil hebû ko bîranên xwe di pirtûkekê de bicivînim. Berî niha bi demekê, min hin jê civandin. Lê mixabin li bajarê Xarpûtê, ji hêla Dadgeha Îstiqlalê ve bi kaxizên min re hatin girtin.”¹⁴¹

¹⁴¹ *Komkirin û werger: Dilawerê Zengî, Bîraninên Celadet Bedir-Xan (1893-1951), Çapa Didiwan, Beyrût-Libnan, 2010, r. 11*

Wekî gelek pêşeng û endamên tevgera neteweyî û sîyasî ya kurd, kesayetîyên wekî Emîn Alî Bedirxan, Mewlanza-de Rifat, Memduh Selîm Begî, Xelîl Rehmî Bedirxan, Celadet Bedirxan, Kamiran Bedeirxan û wd. mecbur man ku terka Stenbolê bikin û biçin derveyê welat. C. Bedirxan di nameya xwe ya ji bo M. Kemal de dibêje: “We hinek mixalifên xwe bi peymaneke navdewletî ji welat dûr xistin, qismekî din jî, ji xweber ve terkî welat bûn. Derçûna wan a ji welat, hetanî vê gavê jî berdewam e.”¹⁴²

¹⁴² *Emir Celadet Alî Bedirxan, Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektûb, Doz Yayınları, Stenbol, 2010, r. 32*

3. Kamiran Bedirxan (1895-1978)

Kamiran Bedirxan

Kamiran Bedirxan, lawê Emîn Alî û nevîyê Mîr Bedirxan e. Li ser cî û sala ji dayikbûna Kamiran Bedirxan nêrînên cûda hene. Li gor Aharon Cohen ew, "Sala 1894ê li bakûra Suriyê û 100 km dûrî Helebê li bajarê Jerablosê hatîye dinyayê."¹⁴³ Joyce Blau jî dibêje: "Emîr Kamiran di 21ê Tebaxa 1895ê li Şamê ji dayik bûye"¹⁴⁴ Di sernivîsa çapa nû ya rojnameya *Roja Nû* de hatîye nivîsandin ku "Kamûran Alî Bedirxan, di 21ê Tebaxa

¹⁴³ Aharon Cohen, *Entellektuelekî herî girîng ê Kurd: Mîr Dr. Kamiran A. Bedir-Xan (Gulan/Hezîrana sala 1979ê), Wergêrîya meqalê: Yıldız Samer û Hazım Kılıç, Stêr, Weşanxan Xani & Bateyî, Danmark, 1992*

¹⁴⁴ Bn. "Pêşgotin" a pirtûka Malmîsanij a bi navê "Cizre Botanlı Bedirhaniler", Weşanên Avesta, çapa duyem, İstanbul, r. 9

1895an de li Stenbol ji dayik bûye û xwendina xwe ya ewil jî li Stenbolê xelas kirîye.”¹⁴⁵

Dema ku Bedirxanî ji ber bûyera kuştina Şehremînî Ridvan Paşa (24ê Adara 1906) carekî din bi tevî malbatên xwe ve têne nefîkirin, wê demê Kamiran Bedirxan, zarokek yanzdeh salî bû û di Dibistana Sultanî de xwendevanê pola seretayî bû. Kamiran Bedirxan, ji ber vê bûyerê, ji alîyê polîsan ve destgîr kirin û birina zarokên Bedirxanîyan ji dibistanê weha tîne ziman:

“Piştê xwarina firavînê min li bexçeya dibistanê dileyîzt, ez gelek tî bûbûm û ji bo vexwarina avê ber bi kanîyê ve dibezîyam. Kekê min ê Celadet ku du sal ji min mezintir bû, ji hewşa din a dibistanê hate nik me û deng li min kir. Hatina wî ya vê derê, ji bo min ne tiştêkî adetî bû, lewra ew du sal li pêşîya min bû. Min û wî tenê êvaran li yataqxaneyê hevûdu didît. Bi dîtina wî matmayî bûm. Ji min re got, ‘were em dê biçine yataqxaneyê’. Min wisa fikir dikir ku kekê min tiştêkî ji min vedişêre. Wê gavê çavdêrê me yê dibistanê Cemal Beg hate nik me. Bi ken ji min re got, tu dê bi çûyina malê memnûn bibî yan na. Bi rastî jî ez, yek ji zarokên nerehet ê dibistanê bûm. Ev halê hanê, kekê min xemgîn dikir û bala neh pismam û dotmamên min ên li vê dibistanê jî dikşand. Me berê xwe da jûra mudir Abdurehman Beg û min dît ku hemû pismam û dotmam li ber derî berhev bûne û paşê em bi hev re çûn jûra wî. Li min nihêrt û gepa min mis da. Ji wezîfedarê li wê derê re got, hemû tamam in, yanzdeh kes in. Em digel kesên redîngotî, ji derîyê giştî derketin, bi tevî polîsan hinek yek bi yek û hinek jî dido bi dido siwarê faytonên sergirtî bûn û ketin rê.

Di rê de polîsan hinek pirs ji me dipirsîn û bi taybetî jî digotin li mala we çend mêr hene. Di rê de dîyar bû ku me nabin malê. Faytonan berê xwe dabû Bab-î Zabtîyee

¹⁴⁵ *Roja Nû, Jîyana Kamûran Alî Bedirxan, Weşanên Jîna Nû, Uppsala, Sibata 1986, r. 6*

û me birin asayişa giştî û xistin eywanek mezin. Wezî-
 fedarek hat navê me pirsî û ji ber ku biçûkê hemûyan
 bûm, navê min jî di listeyê de li dawîyê hatibû lêkirin.
 Cara yekemîn bi destpêka vê bûyera tuhaf, em yanzdeh
 kurdên biçûk û yanzdeh Bedirxanî hatibûn ber hev.
 Tewr mezinê me Silêmanê kurê apê min ê Xalid bû û
 panzdeh salî bû û ew ji bûyerê agahdar bû. Li wê derê ji
 me re gotin, serokê Şaredarîya Uskudarê Ridvan Paşa, ji
 alîyê kurdan ve hatîye kûştin; ji ber vê yekê apên min û
 kekê min ê Sureyya ji alîyê hikumetê ve hatine destgîr-
 kirin. Piştî nîv saetê, ji bo îfadegirtinê em yek bi yek ji
 eywanê derxistin, lê yê ku diçû nevedigerîya. Şev bi ser
 me da hatibû, dema bangê kekê min ê Celadet kirin û ew
 çû, ez tenê li odê mabûm. Wê gavê ne ku ez ditirsîyam,
 qasê tê bîra min ez gelek bi hêrs û kîn bûm, lê niza-
 nim li hemberê kê bû. Dema derî vekirin û gotin “Ka-
 miranê kurê Emîn!”, min xwe wenda kir, lewra ez hînê
 xîtabeteke wisa nebûbûm. Min vê yekê wek neheqî dît
 û li nik xwe sonda tolhildanê xwar... Polîsê ku ez birim
 ji min nav, sal, îkametgah, navê kesên li malê dimînin
 pirsîn, bi taybetî jî gotin dema bavê te ne li malê be - li
 Anqera û Konyayê wezîfeya mifetişîya Edliyeyê dikir-
 kî malê îdare dike? Min got: dayika min. Gotin: Çawa
 jinekê kare malek wisa îdare bike, divê mêrek li wê
 malê hebe. Polîsê din jî di dema lêpirsînê de, ji paş ve
 milê min digûvaşt. Min ji wî re got; ‘destê min berde, tu
 min diêşînî.’ Wan guh neda min, gelek aciz bûm û min
 bi kurdî û dengêkî bilind got ‘Beraz!’...

Piştê lêpirsînê, dawîyê ber bi nîvê şevê ve me birin
 malê. Cara pêşî min rondikên çavan û hûzin li wê derê
 dît. Polîsê ku digel me hatibû, ji dayika min re got ‘ji
 bo teslîmgirtina zarokan, divê hûn kefflekî nîşan bidin.’
 Dayika min got: ‘Berîya nûha we bav û apê wan destgîr
 kirin, hûn dixwazin kî bibe keffil? Ger hûn pê bawer na-

bin, ya baştir ew e ku hûn wan jî bibin nik merivên wan ên destgîrkirî'...

Di vê navberê de, dûr-nêzîk bi sedan kesên ku têkilîya wan bi me re hebûn hatibûn destgîrkin.... Dawîyê, me rêkirin li nik bavê min ku wê demê li Konyayê wezîfedar bû. Di sibeya meha Çirîya Pêşîn a 1906ê de, derûdora mala me ji alîyê leşkeran ve hate dorpêçkirin, em siwarê seyareyeke kirin û berê me dan otogarê. Dema em gehîştin otogarê, birayên min Hîkmet, Sureyya û pis-mamê min Şerîf Beg jî li wê derê bûn. Berê me hemûyan bi hev re dan ber bi Konyayê. Em hemû malbat hatibûn nik hev; dayika min, sê kekê min, birayekî min ê biçûk û xuşka min Mezîyet.

Bavê min li Konyayê, di daîreyeke şaredarîyê de hatibû binçavkirin... Piştî çûyina me, walî hat nik bavê min û got, hûn hemû bi fermana Sultan hatine nefîkirin ji bo bajarê Îspartayê."¹⁴⁶

Nefîkirina vê carê ya Bedirxanîyan, hetanî ragehandina Meşrûtiyetê dewam dike. Piştê ragehandina Meşrûtiyeta Duyemîn, efûyek giştî tête derxistin û piranîya malbatên Bedirxanîyan jî vedigerin Stenbolê. Emîn Alî Beg, ji ragehandina Meşrûtiyeta Duyemîn şûn ve, vedigere Stenbolê û ji ber karê xwe neqlê bajarê Edirneyê dibe û li wê derê, ji demekî kurt şûn ve teqawit dibe. Em vê yekê ji agadarîyên Tarik Z. Tunaya hîn dibin; dema behsa damezirêner û rêvebirên Partîya Radîkal Avamê [Partîya Radîkal a Gel] dike, li ber navê Emîn Alî Beg, di nav kevanekê de gotîye "Ji mifetîşîya Malîyeya Edirneyê teqawit bûye."¹⁴⁷ Lêbelê baş nayê zanîn ku di navbera kîjan salan de li wê derê xebitîye.

Ji xeynî salên nefîkirinê, piranîya jîyana zaroktî û ciwanîya her du lawên Emîn Alî Bedirxan li Stenbolê derbas bûye. Dema Şerê Balkan dest pê dike, Kamiran Bedirxan, bi riza-

¹⁴⁶ Malmîsanîj, *İlk Kürt Gazetesi Kurdistan'ı Yayınlayan Abdurrahman Bedirhan (1868-1936), Weşanxaneyê Vateyî, 2011, Stenbol, r. 48-49*

¹⁴⁷ Tarik Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt: 2, weşanên İletişim, çapa 4., İstanbul, 2010, r. 105*

mendîya xwe di 17 salîyê de tevî Şerê Balkan bûye. Di vê demê de, wekî gelek rewşenbîrên kurd, ew jî di bin bandora fikiryata Osmanîparêzî û Îslamîparêzîyê de dimînin. Ev bandor, di helbest û nivîsên wan ên wê demê de bi zelalî xuya dibe.

Ji mexlubîyeta Şerên Balkan şûn ve, ji xeynî bajarê Edirneyê, hemû erdê Meqedonyayê ji destê Îperatorîya Osmanî der ketibû. Di vê hengameyê de Îtihad û Terakkî carekî din bi darbeyek desthilatdarî bi dest xist.

3. 1. Destpêka nivîskarî û berhemên sereke

Yekemîn berhema nivîskarî ya her du birayan, pirtûka bi navê *Edirne Sûkutunun İçyüzü [Rûyê Hundirîn ê Sûkuta Edirneyê]* ye û di Hezîrana sala 1913yê de li Stenbolê hatîye nivîsandin. Dema em li naveroka pirtûka wan binêrin, wisa tê fêmkirin ku her du bira jî wê demê li bajarê Edirneyê di cebheya Şerê Balkan de bûne. Dema em bala xwe bidin mukadîme û naveroka vê pirtûkê, wisa jê der tê ku wê demê her du bira jî li ser zemîna fikra osmanîparêzî û îslamparêzî de bûne.¹⁴⁸ Ev fikir û têgehiştin, di nav rewşenbîrên kurd de wê demê di rewacê de bû. Paşê Kamiran Bedirxan bi xwe jî fikrên xwe yên wê demê wisa tîne ziman; “Ez merivek bawermend bûm, min wisa pê bawer dikir ku divê berîya her tiştî dîn bête parastin.” Naveroka pirtûkê jî, vê rastîyê bihêztir dike.¹⁴⁹

“Li paş bergê vê pirtûkê, behsa hinek xebatên din ên birayên Bedirxanî tête kirin, lêbelê em nizanin ku ew xebatên wan hatine çapkirin yan na. Ew heşt pirtûkên ku navê wan hatîye lêkirin, wekî li jêrê hatine nivîsandin û rêzkirin:

1. *Dindaşlarımıza [Ji Hemdînên Me re];*
Celadet Bedirhan û Kamiran Bedirhan
2. *Saltanat-i Edebiyye [Seltenatê Edebîyê];* çar cild e,
Celadet Bedirhan û Kamiran Bedirhan

¹⁴⁸ Malmîsanij, *Cızıra Botanlı Bedirhaniler, Weşanên Avesta, çapa: 2., 2000, Stenbol, r. 236-237*

¹⁴⁹ J. b., r. 236

3. *Hacle [Jûra Bûkê]*; du cilde e, Kamiran Bedirhan
4. *Kadının Vazife-i İctimaiyyesi [Wezîfeya Civakî ya Jînan]*, nivîskara wê, Madam Anna Lamperber e û ji alîyê Sureyya Bedirxan ve hatîye tercumekirin.
5. *Felaketler Karşısında Milli İnfialler [İnfialên Millî li Hemberê Bextreşîyan]*, Celadet Bedirhan û Kamiran Bedirhan
6. *Kurd Aziziye Hükümeti [Hikumeta Kurdî ya Azîzî]*, Sureyya Bedirhan û Kamiran Bedirhan
7. *Muhasara Kivılcımları [Çirûskên Dorpêçkirinê]*, Celadet Bedirhan
8. *Paris Sen Muhakemesinde Otomobilli Caniler [Kûjerên bi Otomobîl di Muhakemeya Sen a Parîsê de]*, Sureyya Bedirhan”¹⁵⁰

Pirtûka çîroka *Bobi'nin Hatası [Xeletîya Bobî]* ya li ser navê Celadet Alî, 18yê Eylûla 1329ê hatîye nivîsandin û ji alîyê çapxaneya Mûdaffa ve sala 1915yê hatîye çapkirin.¹⁵¹ Rîsaleya bi navê *Osmanlı Teyyâreciliğinin İlk Şehidlerİ İçin Hükümetten Rica [Tika ye ji bo Şehîdên Pêşîn ên Balafirvanîya Osmanî]*, ji alîyê Celadet û Kamiran Bedirxan ve hatîye nivîsandin û sala 1329 [1915]ê di çapxaneya *Seday-i Millet* de hatîye çapkirin. Naveroka pirtûkê, pêşnîyarên li ser bîranîna du balafirvanên osmanî ye ku di Sibata 1914yê de bi ketina vê balafirê li Sûriyê şehîd bûne.¹⁵²

Pirtûka *Tanin-i Herb*; “Di dema Şerê Yekem ê Cîhanê de, di sala 1916an de wek broşorek bi navê *Tanin-i Herb* ji alîyê Kamiran Bedirxan ve hatîye nivîsandin û sala 1331ê di Çapxaneya Yenî Osmanî de hatîye çapkirin ku di naveroka wê de, helbestên ku cesaret û moralê bidin orduyê û pesnê Îslam, Xîlafet û Osmanîyetîyê bidin hene.”¹⁵³

¹⁵⁰ J. b., r. 240-41

¹⁵¹ *Celadet Alî Bedirxan & Kamiran Alî Bedirxan, Bobi'nin Hatası, weşanên Avesta, İstanbul, 2011, r. 35*

¹⁵² J.b., r. 8, 27

¹⁵³ J.b, r. 8

Çawa ku di rêzeyên destpêkê de jî hatibû gotin; piştî îmzekirina Peymana Mondrosê, yekemîn partîya sîyasî, di 22yê Teşrîna Ewel a sala 1334an (1918) de bi navê **Radîkal Avam Firkasi [Partîya Radîkal a Gel]**, hatîye damezirandin. Mewlanzade Rifat serokê Partî ye û Emîn Alî Bedirxan jî yek ji damezirêner û rêvebirê partî bû. Ji malbata Babanan jî, Azîz Beg damezirênerê partî bû. Ev partî, wek yekemîn partîya modern û legal e ku ji aliyê kurdan ve hatîye damezirandin. Ji ber ku di nivîsên me yê berîya niha de behsê vê babetê bûye, li vê derê naxwazim dubare bikim. Yê ku bivê, dikarin ji wan nivîsan îstîfade bikin.

Piştê ku PRG tevî xebat û rêxistina CTKê bû, rojnameya Serbestî jî wek weşanek CTKê, bi rêya şube û endamên cemîyetê tête belavkirin. Di vê demê de, li ser babetên cûr bi cûr gelek nivîs û meqaleyên birayên Bedirxanîyan di nav rûpelên *Serbestîyê* de têne weşandin. Dema em bala xwe bidin hejmarên nivîs û meqaleyên wan, wisa xuya dibe ku nivîsên Kamiran bêtir hatine belavkirin. Kamiran Bedirxan, wê demê nivîskarê berdewamî yê *Serbestîyê* bû, lê belê hinek nivîsên wî di rojnameya *Türkçe İstanbul* û *İçtihat* Abdulah Cevdet de jî hatine bilavkirin.

3. 2. Nivîsên di nav *Serbestîyê* de

Me di hejmarên berdest ên *Serbestîyê* de panzdeh nivîsên Kamiran Bedirxan destnîşan kirine. Navê meqaleyên nivîskar û dîroka weşandina wan, di rêzeyên jêrê de hatine destnîşan-kirin:

1. Kamiran Bedirhan, *Kürdler hakkında [Di derheqê kurdan de]*¹⁵⁴
2. Kamiran Bedirhan, *Kürdistan-I*¹⁵⁵
3. Kamiran Bedirhan, *Kürdistan-II*¹⁵⁶
4. Kamiran Bedirhan, *Kürdistan-III*¹⁵⁷
5. Kamiran Bedirhan, *Kürdistan-IV*¹⁵⁸
6. Kamiran Bedirhan, *Kürdistan*¹⁵⁹
7. Kamiran Bedirhan, *Kürdistan hakkında selahiyetdar olmayanlar [Ew ên ku di derheqê Kurdistanê de ne selahiyetdar in]*¹⁶⁰
8. Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'da haleti fikriye [Kurd û Kurdistan: Li Kurdistanê rewşa fikrî]*¹⁶¹
9. Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Nazik bir vaziyet karşısında [Kurd û Kurdistan: Li hember wezîyetek nazik]*¹⁶²
10. Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kurd lisanı [Kurd û Kurdistan: Zimanê Kurdî]*¹⁶³
11. Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerin amali [Kurd û Kurdistan: Amelê kurdan]*¹⁶⁴

¹⁵⁴ *Serbestî*, no: 181, 21ê Kanun-î Evvel 1918

¹⁵⁵ *Serbestî*, no: 186, 26ê Kanun-î Evvel 1918

¹⁵⁶ *Serbestî*, no: 188, 28ê Kanun-î Evvel 1918

¹⁵⁷ *Serbestî*, no: 193, 2yê Kanun-î Sanî 1919

¹⁵⁸ *Serbestî*, no: 198, 7ê Kanun-î Sanî 1919

¹⁵⁹ *Serbestî*, no: 462, 7ê Nêsan 1919

¹⁶⁰ *Serbestî*, no: 470, 19yê Nîsan 1919

¹⁶¹ *Serbestî*, no: 477, 26ê Nîsan 1919

¹⁶² *Serbestî*, no: 485, 4ê Gulana 1919

¹⁶³ *Serbestî*, no: 486, 5ê Gulana 1919

¹⁶⁴ *Serbestî*, no: 488, 7ê Gulana 1919

12. Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'a göz dikenler [Kurd û Kurdistan: Yên çav berdana Kurdistanê]*¹⁶⁵
13. Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan [Kurd û Kurdistan]*¹⁶⁶
14. Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan [Kurd û Kurdistan]*¹⁶⁷
15. Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan [Kurd û Kurdistan]*¹⁶⁸

3. 3. Nivîsên di nav *Türkçe İstanbul* û *Îçtihadê de*

Rojnameya *Türkçe İstanbul* (TÎ), bi serpereştîya Saîd Molla hatîye weşandin û ew bi xwe jî mixalifekî dijwar ê Îttîhad û Terakkî bû. Ji ber vê yekê têkilîyên wan bi hemû gurubên mixalif re hebû û di serîyê de jî têkilîyên wan bi rewşenbîr û sîyasetmedarên kurd û ermenan re baş bûn. Wisa xuya ye ku ji ber van têkilîyan e ku herdu birayên Bedirxanî di vê rojnameyê de jî nivîsandine. Digel vê, divê em qelem û karê wan ê rojnamevanîyê jî bidin ber çavê xwe.

Qasê me tesbît kirîye, di nav rûpelên vê rojnameyê de nêzîkê deh nivîsên Kamiran Bedirxan hatine belavkirin. Ji van; 7 nivîsên wî hatine wergerandin ji bo turkîya îro û yên mayî ji ber kêmanîya hin hejmarên rojnameya navborî, nehatine wergerandin.

- Kamiran Alî, *Anadolu'ya doğru*

*[Ber bi Anatolyayê ve]*¹⁶⁹

- Kamiran Alî, *Kat'i ve adil tasfiye*

*[Tesfiyeya qethî û adil]*¹⁷⁰

- Kamiran Alî, *Tahsili tali ve şekli lazımı*

¹⁶⁵ *Serbestî*, no: 490, 9ê Gulana 1919

¹⁶⁶ *Serbestî*, no: 496, 15ê Gulana 1919

¹⁶⁷ *Serbestî*, no: 497, 21ê Gulana 1919

¹⁶⁸ *Serbestî*, no: 498, 21ê Gulana 1919

¹⁶⁹ *Türkçe İstanbul*, no: 119, 29ê Marta 1919

¹⁷⁰ *Türkçe İstanbul*, no: 120, 30ê Marta 1919

*[Tehsîla talî û şiklê pêdivî]*¹⁷¹

- Kamiran Alî, *Milliyet meselesi*

*[Meseleya millîyetê]*¹⁷²

- Kamiran Alî, *Ev sağlığı, imar meselesi*

*[Tendirûstiya malê û meseleya îmarê]*¹⁷³

- Kamiran Alî, *“We la tettektumuş-şehade”*

*[Şahidîyê neşeşêrin]*¹⁷⁴

- Kamiran Alî, *Köleliğin memnuiyeti resmiyesi*

*[Bi fermî qedexekirina koletîyê]*¹⁷⁵

- Kamiran Alî, *Kiliseler İttihadi*

*[Îtîhada kelîseyan]*¹⁷⁶

- Kamiran Alî, *Hala militarizm*

*[Mîlîtarîzm berdewam e]*¹⁷⁷

- Kamiran Alî, *Kuholun memnuiyeti resmiyesi*

*[Bi fermî qedexekirina alqolê]*¹⁷⁸

3. 4. “Meseleya millîyetê”

Di bin vê sernivîsê de, rasterast wergera du meqaleyên Kamiran Bedirxan hatine kirin, da ku têgehîştin û nêrîna wî ya li ser meseleya neteweyî bête fêmkirin. Lewra têgehîştin û nêrîna kabirayên rewşenbîr û pêşengên tevgera rizgarîya kurd, ji alîyê ve nêrîn û sîyaseta rêxistinên wê demê dide nîşandan. Ji ber vê yekê, ev cûre nivîsên sîyasî, ji bo têgehîştina ast û rewşa sîyasî ya wê demê pîrr girîng in.

¹⁷¹ *Türkçe İstanbul, no: 126, 5ê Nisana 1919*

¹⁷² *Türkçe İstanbul, no: 128, 7ê Nisana 1919*

¹⁷³ *Türkçe İstanbul, no: 132, 11yê Nisana 1919*

¹⁷⁴ *Türkçe İstanbul, no: 138, 17yê Nisana 1919*

¹⁷⁵ *Türkçe İstanbul, no: 147, 26ê Nisana 1919*

¹⁷⁶ *Türkçe İstanbul, no: 150, 29ê Nisana 1919*

¹⁷⁷ *Türkçe İstanbul, no: 139, 18yê Nisana 1919*

¹⁷⁸ *Türkçe İstanbul, no: 147, 26ê Nisana 1919*

Kamiran Bedirxan di nivîsa xwe de dibêje:
 “Di Şerqê de hişyarîya neteweyî, -di nava hinek milletan de- piştê nivê esra nozdeyan tesîra xwe nişan daye.”¹⁷⁹
 “Serokkomarê Amerîkayê Mr. Wilson, di xîtabeteke xwe de bi dengê bilind dibêje; heqê hemû milletan heye ku bigîjin mafê xwe yê rewa yê xudabexş. Ev serkirdeyê bijarte yê Dewleta Amerîkayê, bi vê gotinên xwe heqîqeteke ebedî tîne ziman. Ev rewşa komelayetî ya ku ji sedsala nozdeyan vir ve wek esra millîyetê tête qebûlkin, wek aqîdeyekê roj bi roj girîngîya wê bêtir û xurttir dibe. Eger milletekî hebûna xwe, bi unwanên nexwezayî ve girê bide û guhdarîya dîrok û qewmê xwe neke, dê rastî aqîbetên dilşewat bêt. Qurbanekî mûdhîş ê vê heqîqetê jî, memleket û milleta me ya masûm û mexdûr e ku îro em bi girîn û xemgînîyeke bêdawî şîna wê dikin. Di derheqê girîngîya prensîbên millîyetê û qudreta ebed zindîbûna van qenaetan de çî bête gotin ne bes e. Ew mirovên ku di heman rojê de bextewar bin, bi heman xemgînîyê bigirîn, heman muqaderatê bi hev re parve bikin, di delhîzên dirêj û berfireh ên welat de jîyana xwe di gelek esir û dewran de bi hev re derbas bikin, hevgerîna di navbera layengirîya wan de û xweşikîya xwezayîya lihevkerîna ruhiyeta wan a bi bêaxaftinê, çî hîseke mûdhîş e. Di vê xusûsê de ne pêwîst e ku zêde bête fikirandin. Dema mueseseyên ku ne li gorî tabîatê bin, avabûn û demeke dirêj li ser pîyan mayîna wan, di jîyanê de berhemdarbûna wan zahmet dibe û pêşiyê dereceya lihev-bûna babetên xwezayî yên milletê xuya dibin. Emê îro behsa prensîb û tevgerên hişyarkirîna millîyetê û tesîra wan a îroyîn bikin ku -qaşo- berîya pênc salan dest pê kiribû. Yekemîn: Di bingehe de divê ev bête qebûlkin, ew milletperwerê ku xweperest nebe, girîngîya îstisnabûna (cihêtîya) milletê teqdîr dike û li hemberê millet-

¹⁷⁹ Kamiran Âlî Bedirhan, *Kürdistan-IV, Serbestî, no: 198, 7ê Kanuna Sanî 1919*

perwerên din kîndar nabe, bîlakîs hûrmeteke pirr zêde û bêdawî nîşan dide. Bi vê hîsiyatê mûtehassîs dibe û tevdigere.

Duyemîn: Milletperwerek, berîya her tiştî naxwaze ferdên milleta xwe xerc bike û ji ber vê yekê jî welatperwerek hiqûqî -ku pêdivîyeke fewqalede û îhtiyaceke heyatî çenebe- û aştîxwaz e. Ne ku ji mirina sê mîlyonan re, li ser mirina birayekî xwe jî direcife.

Sêyemîn: Milletperwerên rewşenbîr û samîmî ji bo tekamûlkirina milletên xwe di rêya xwezayî ya îlm, medenîyet û esrê de diçin û milletên xwe jî di vê rê de dimeşînin.

Li ser vê babetê îzehet û hejmartina bendên çaran, pêncan û şeşan mimkun e.

Li vê derê li ser ew gurubên ku di bin navê Turk Ocaxî û hinek unwanên din de xebat û rêxistinkirina tevgera mîllî ji xwe re kirine armanc, sikût dikim.

Lêbelê anûka dixwazim vê bibêjim; hinek mirov ne têde, hîn ew milletperwer û rewşenbîrên ku bi cewhera xwe ve girêdayî bin, mirovan biheyirînin, hêja, ji dil û xwedîhûrmet bin negihîştine.

Di rastîyê de rewşa îro ya memleket; weziyeta perîşan a xemgîn û bedbext, wisa dide xuyakirin ku milletperwerên turk ên bijarte, gihaştî, saf, bêihtiyat, bi bawer, mûsemahakar û xemxûrê yên din nîne.

Hestên mîllî yên rastîn, wekî muvafaqiyeteke îlahî tesîrên fewqalede dikin û berhemên wisa peyda dikin ku eqlê mirov pê diheyire.

Zihnîyetên wesat jî bi evîna mîllîyetê bilind dibin û di bin xwedîyê hêz û qudretê.

Îro bi awayekî giştî ew ên (fîkrê) ku di çarçoveya îmkânên heyî de parastina gihaştina mirovatî dikin û bê rewstan herî zêde ji bo pêkanîna sazîyên civakî dixebitin, milletperwer in. Û mezinayîya hîssîyata mîllî, bêîstîsna milletên herî mezin û herî biçûk ên li Awrupayê xistine daîreya pêşkevtinê.

Bi awayekî minasib di îzehatkirina van rastîyan de mexseda me ev e; pêşîlêgirtin û hişyarîdayina alîgirên tevgerên li dervayê milletperwerîyê ku roj bi roj li welatê me çarçoveya xwe berfireh dikin.

Em hemû dizanin ku prensîbên exlaqî yên herî fewqalede jî di destê kesên kêrnehatî de çawa encamên neyînî derxistine holê.

Bêyî ku em vê rastîyê ji ber çavan dûr bixin û ji bîr bikin, divê em nefsa xwe biparêzin ji ew aksûl-emela [reaksîyona] ku ji aliyê mecnûnên di bin unwanên neteweperwerîya turkan de û di serîyê de jî li hemberê millîyet û milletê turk û bi giştî jî li hemberê bextewarî, refah, hizur û jîyana hemû mirovan hatîye kirin.

Ev mesele, meseleyek meşrû ye û ji her tiştî bêtir muxtacê pêkanîna qeweteke manewî ye. Ji ber vê, divê ev mesele bi nêrîneke rewşenbîrî û minasib bête vekolandin û şirovekirin, ji wê şûn ve jî bi tevgerêke maqûl a millî ve bête girêdan.

Divê hemû mesayî ji bo pêkanîna vê qeweta manewî bête serfikirin û ji bo ku zeafiyeta têkoşîna millî çênebe, çi alîkarî ji destê me bête divê em bikin.

Ku em di nav daîreya hestên xwe de bimînin, şiroveyên maqûl û rastîyên berçav nebînin yan jî bibînin û qebûl nekin, dê aqîbetên êşdar ên wisa derxînin meydanê ku wê hidudê tesawirên gelek dilêş derbas bikin. Ji ber vê yekê, divê em xwe ji xerabîyên ku li jorê hatin gotin biparêzin, ruhê xwe bi cewhera eslî ya hîssîyata millîyetê û bi heraret û ronahîya vê hîssîyatê têr bikin.

Ji bo keştîvanan wateya wezîfeya stêrka Qurixê çi be, millîyet... namzetê ebedî û berdewamîya hişyarîya milletan e. Îstiqamet û piştgirîya pêdivî ya milletan, her dem û daîm ew temîn dike.

Li gorî vê yekê, wek zarûrîyeteke tabîî (sirûştî) wezîfeya me ya civakî ev e, ku em bibin milletperwerekî dilpak, jêhatî û dilxwazê xebatê.”¹⁸⁰

¹⁸⁰ Kamiran Âlî, *Milliyet Meselesi [Meseleya millîyetê]*, *Türkçe İstanbul*, no: 128, s. 1, 7 Nisan 1919

Kamiran Bedirxan di nivîseke xwe ya din de jî, di derheqê meseleya neteweyî de bersiva rexne û pêşniyarên hinek rojnameyan û bi taybetî jî bersiva rojnameya *Yeni* dide û dibêje:

“Me, daxwazên kurdan bi dîr û dirêj anîn ziman.

Di çarçoveya pêdivî û xwestekên rastîn de, daxwaz û tesewirên milletan meşru ne û armanca wan a neteweyî jî digire nava xwe.

Di dereceyeke tewr bilind de û bi awayekî mîsoger (miheqeq) rêzgirtina li hemberê heqê hevûdu, di rêya azadbûn û bextewarîyê de riayetkirina ji bo azadî û bextewarîya her milletê, di rêya hereketa gihîştina armancê de nuqtayên tewr bingehîn in û divê kurd teqîba (peyçûna) wan bikin.

Kurd; nafikirin û naxwazin ku pêşkevtin û bextewarîya wan zesarê bide milletekî din. Em rîayetê prensîbên neteweyî yên Serokkomarê Amerîkayê Mister Wilsonî dîkin ku ew yek ji serwer û ustadê herî bêteref ê dinyayê ye û gihîştîye qencîyeke esasî ya îlahî. Dil û daxwazên me, ber bi pêşkevtina vê usulê ve ye.”¹⁸¹

3. 5. “Mîlîtarîzm berdewam e”

Hikûmeta Îtihad û Terrakî, ji bo veğerandina erdê wendakirî yê Împeratorîya Osmanî, Şerê Yekemîn ê Cîhaê wek firseteke nû nirixand û di sala 1914yê de ligel Dewleta Almanî tevî şer bû. Meyleke mîlîtarîst a Dewleta Osmanî ji berê ve hebû. Di sed salên dawî de ev xusûsiyet hîn bêtir derketîye pêş. Ji bo ku bibin dewleteke mîlîtarîst, di van sed salan de mirov û pareyên gelek zêde hatin windakirin, lêbelê di miqabilê wan de eserê serkevtinek herî biçûk jî nehate meydanê. Di van sed salan de netîceyên hewldanên dîrokî û leşkerî yên dewletê, mexlûbyetek berdewamî dide xuyakirin. Bi tevî alîkarîya leşkerîya almanan, mexlûbîyeta di Şerê Giştî de, dawî li Dewleta Osmanî anî. Lewra rêvebirên hikûmeta Îtihad û Terakkî, serkevtinê, tenê bi hêzkirina teşkîlatên leşkerî ve girêdabûn. Bi

¹⁸¹ Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerin Emelleri [Daxwazên kurdan], Serbestî, no: 488, 7 Mayıs 1919*

gotina Kamiran Bedirxan; ji ber ku dilên medenî û civakî nehatin teqewîyekirin, hemû teşkîlatên leşkerî encameke sernekevî û zerareke mûdhîş anîn meydana. Rizgarîya vî milletê, bi ordîyê-leşkerîyê nabe, ancax bi destê alîkar ê îlim, marîfet, medenîyet û perwerdeyîyê dibe. Ordîya milletekî perwerde nebûyî, bi tevî hemû fedekarîyên însanî ve nikare xelasbûna memleket pêk bîne. Divê êdî em têbigîjin ku mexlûbîyeta me, ne ji ber sebebên leşkerî bû. Berîya ordî û leşkeran, divê em çaksazî di mûesseseyên komelî û îlmîyeya xwe de pêk bînin. Divê em heyat û heraret bidin armancên wekî pêkanîna edaletê, avadanî û çaksazîya welat, temînkirina asayîşê, geşepêdana çandî û îqtîsadî.¹⁸²

Kamiran Bedirxan di berdewamîya nivîsa xwe ya bi navê "*Millîtarîzm berdewam e*" de, rexne li vê sîyaseta millîtarîst digire û dibêje:

"Bi rastî jî hîn îstiqbala însanîyetîyê pêk nehat û nehate dîyarkirin.

Em hîn nikarin îddîa bikin û bibêjin însanîyetî; qasê ku bêje welatê min rûyê zemîn e û milleta min însanîyet e, bilind bûye.

Lêbelê çî dibe bila bibe, dahatû, bi gaveke bilind û bi ferqeke mezin ji rabirdûyê veqetiyaye.

Hîsên bilind ên însanan nebe jî, berjewendî, endîşe û meseleya pêkanîna aramîyê pêdivîya aşîtîyeke demdirêj tîne rojevê.

Însan ji bîna xwîn û barûdê kerixîne, hewldanên bêaram û fedekarîyên bînavbir di her kesî û her bajarî de îhtîyaciya hizur û pêdivîya sikûneteke lezgîn peyda kirîye.

Beşek însanan bi rizamendîya xwe, beşeke din jî ji bêgavîyê û beşeke mezin jî bi kêfxweşiyê sikûnetê daxwaz dikin.

Ku meriv bibe tecelîgaha heqîqetan, ji ber memnûnîyetî ye. Ew ên ku muqaderata me û rewşa welatê me yê nebaş bi dest xistine, bi îsrarê naxwazin heqîqetên

¹⁸² Kamiran Âlî, *Hala Militarizm [Militarizm berdewam e], Tûrkçe İstanbul, no: 139, s. 1,18 Nisan 1919*

ku ji bêgavîyê di çarçoveya neh deh rêzikan de hatine ragehandin bibînin.

Agahdarîyek gehîştîye ber destê me ku heyret û te-
esûfeke mezin dide meriv; ji mamoste û memûrên ku
di dema şer de hatibûn tecîlkin, qîsmekî wan ji bo
perwerdekirina zabîtan rêkirine talîmgahê.

Pêşîyê me got belkî ev nûçeya hanê henekek trajîk e, lê
dîyar bû ku ev fikra xerab, bûye heqîqetê de dehşet. Di
vê rewşa hanê de hîn bi hêsanî têtê fêmkirin, ew kesê
ku di nava van tengasîyên bêsinor de be, li hemberê vê
tevgera nedîtî û neyê tehamûlkinê de wê bikeve çi
halî.

Li Rojhelatê welatê me bifikrin; li wê derê xwendin
û nivîsandin ji alîyê pirr kêman kesan ve têtê zanîn û
perwerdeyî jî belav nebûye. Eger hûn ji vir bîst hezar
ciwanên mûnewer û mûtefekîran, bê ku xizmeteke xêr-
dar bikin ji bo tiştêkî bêmxesed û bêarmanc ji jîyan û
mueseseyên pêdivî yê jîyanê veqetînin û bixin binê
axê, tebeqeya mayî ya mûneweran jî rêkin qîşleyan û bi
vî awayî jîyana civakî felc bikin, têgihîştina vî zahmet e
û mexseda zîhniyeta we çi ye?

Îro di derbarê leşkerîyê de û li ser sînorê talîm û şiklê vî
îhtiyacîyê de, bi îzehatên dirêj û fireh nivîsandin nepê-
divî ye. Nuqteya ku em diwxazin îzehat bikin ev e; em
bi dinya û memleketê xwe re bidin zanîn ku rêvebirên
dewleta me xwedîyê nêrîneke teng û keyfî ne.

Ev wezîyeta hanê çiqas dibe sebebê şermezariyê? Em
nabêjin îhtiyacî bi ordîyê nîne û bila bête belavkin.
Gotina me ev e; ordî ne muhtacîya me ya sereke ye.
Heqîqet ev e, ku me bi salan para herî mezin a dahatû-
ya xwe ji ordî û leşker re veqetand. Di dawîyê de, ne
weqîst û ne jî neqîst ji karê teşebûsên girîng ên wekî ten-
dûrîstî, perwerdeyî, zîreat, sinayî, daristan û madenê re
ma. Lêbelê ev teşebûsên girîng, çavkanîyên qeweta bin-
gehînan a memleket in. Me hemûyan dît ku encamên van
hewldanên mîlîtarîst ên mezin û bêsinor çi peyda kirin.

Ji bo ku bibin dewleteke mîltarîst, di van sed salan de mirov û pareyên gelek zêde hatin windakirin, lêbelê di miqabilê wan de eserê serkevtinek herî biçûk jî li meydana nîne. Di van sed salan de netîceyên hewldanên dîrokî û leşkerî yên dewleta me, mexlûbîyetek berdewamî dide xuyakirin.

Ciwanên bijarte yên ku ji mirin û kuştinê re amade ne, vê bizanin ku çek û muhîmatên bêhesab nikarîn pêşî li mexlûbîyeta herbê li Mora, Sirbîstan, Bogdan, Eflak, Cezayîr, Tunûs, Qibris, Misir, Trablus, Bîngazî, Gîrît, Ūskûp, Selanîk, Kosova, Yanya, Manastir, Edirne û Herbê Umumî bigire.

Ji ber ku dilên medenî û civakî nehatin teqewîyekirin, hemû teşkilatên leşkerî encameke sernekevtî û zerareke mûdhîş anîn meydana. Ev rastî û tiştên pêkhatî li ber çavan e, evana zeka û muhakemeyê dikujin. Lêbelê ji aliyê wan ve hîn jî hinek hewldanên ji bo xizmeta sehneya civakî têne kirin, em têngajîn û nizanin ev hewiladan dê bi gotineke çawa bêne wesifkirin. Îro pêdivîya memleket bi takekesên ordiyên pîşekarî yên wekî mamoste, senaetkar, tabîb, zîraetkaran heye.

Divê em heyat û heraret bidin armancên wekî pêkanîna edaletê, avadanî û çaksazîya welat, temînkirina asayîşê, geşepêdana çandinî û îqtîsadî.

Ev jî, bi wê ordîya (artêşa) leşkerên ku musîbetên bêdawî yên li ser serê me kêr dikin, êşa me ya bêsînor didin rawestandî, me ji ketina kendalên bilind diparêze nabe. Ev rastîyek wisa ye.

Erê xwîna hêja ya vî milletî, ji aliyê ordîya me ya bi qîmet a ku hêjayê tebrîk û teqdîrkirina dost û dijmin e, hatîye rijandin. Lêbelê rizgarîya vî milletî, bi ordiyê-leşkerîyê nabe, ancax bi destê alîkar ê îlim, marîfet, medenîyet û perwerdeyîyê dibe.

Milletekî pêşketî û medenî bi hêsanî dikare bibe xwdiyê ordîyeke baş; ji bo vê meseleyê dewletên wekî Brîtaniya û Amerîkayê mînakên herî ronahî û dîyar in.

Feqet vê rastîyê jî da îspatkirin ku ordîya milletekî perwerde nebûyî, bi tevî hemû fedekarîyên însanî nikarî xelasbûna memleket pêk bîne. Divê êdî em têbigîjin ku mexlûbîyeta me ne ji ber sebebên leşkerî bû. Berîya ordî û leşkeran, divê em çaksazî di mûesseseyên komelî û îlmîyeya xwe de pêk bînin. Ku vê carê jî xelêtî û gendelî werin veşartin û meseleya çaksazîyên bingehîn were îhmalkirin, ji nûha ve dîtîna û nîşandana paşeroja me xuya ye.

Ez temenî dikim ku em nebin qurban û temaşevanê vê dîmena dilşewat (trajîk).

Bi dîtîna me, îro hereketê ku pêşîyê bête kirin ev e; divê bêlayenîyek çêbe ji bo pêkanîna û domandîna jîyanekê di nav aşitî û aramîyê de, ji wê şûn ve jî heta ku mimkun be, kadroyên teşkîlata leşkerî bêne kêmkirin.

Bi van çaksazîyan (îslehata) unsûr û serwetê zînde yê ku bête bidestxistin, divê ji bo refaha welat û welatîyan bête veqetandin.

Îro em ji mirinê bêtir, herî zêde muxtacê jîyanê ne.

Divê em di guhê milletê de bi zelalî biqîrîna û bibêjin; Êdî ji mirinê bêzar bin” berîya ku hûn hemû rewşenbîr bêne kuştin.”¹⁸³

3. 6. “We la tektumuş-şehade [Şahidiyê neveşêrin!- Ayet]”

Di 31ê Çirîya Pêşîn a 1918an de li Mondrosê bi navê Dewleta Osmanî şanda Husên Raûf ê Nazirê Behrîyeyê û qumandarê Brîtanyayî Amîral Calthorp Peymana Mondrosê hatibû îmzekirin. Peyman, encamnameya Şerê Cîhan ê Yekemîn bû, di nav de ji bo Dewleta Osmanî şertên pîrr giran hebûn û îmzekirina peymanê dihat wateya radestbûna osmanîyan. Cemîyeta Îttihad û Terakkî du hefte berîya îmzekirina peymanê, desthilatdarîya hikumetê dewrê Ahmed İzzet Paşa kiribû. Gelek serok û rêvebirên CÎT, bi minasebeta meseleya tehçîrkirina ermenan, ji ber tirsê girtin û darizandinê, di 1ê

¹⁸³ Kamiran Âlî, *Hala militarizm [Militarizm berdewam e], Türkçe İstanbul, no: 139, s. 1, 18 Nisan 1919*

şeva Çirîya Paşîn de terkê welat kirin û revîyan. Paşayên wekî Enwer, Talat û Cemal, Behaddîn Şakir ê serokê komîteya cîbicîkirinê û Doktor Nazim bi keştîyek binbehrî ya Almanan revîyan Odessayê. Hinek serokên herêmi yê CÎT jî, xwe ji ber çavan dûr kirin. Wek nimûne, çend endamên CÎTyê ji bo dazandîna hatin girtin, lêbelê mehkemeyeke rastîn nehate damezirandin, delîl û îsbatên pêdivî jî nehatin berhevkirin. Berpirsyar û rêvebirên hikumetê alîkarîya pêdivî nedikir, xelkê jî, ji ber tîrsa kuştinê nediwêriya şahidîya qetl û xerabîya îttihadparêzan bikin.

“Herkes ji bîranîna navên van mirovan dixerixê, ji ber kiryar û karesatên wan ên ku bihîstine û dîtine, bi wijdana xwe bawerî bi tawanbarîya wan dikin û ji ber vê yekê jî mutmaîn in. Lê mixabin newêrin heqîqetê li ber mehkemeyê bînin ziman.

Em bang li wan kesên ku heqîqet dîtine û naxwazin bibêjin dikin:

‘Hey mirovên muqawement lawaz!’ Ev lehî dê we jî bide ber xwe.”¹⁸⁴

Kamiran Bedirxan, bi vê ayeta ku kirîye sernivîsa meqeleya xwe, bang li xelkê sivil dîke û dibêje: “Ez bi êşa giran a ruhê xwe bang li hemû kesên xwedîşexsîyet dikim û dibêjim metirsîn, heqîqetê bibêjin.

“Hêza tewr mezin heq e û ji Heq ve tê.”¹⁸⁵

Hûn jî werin di mehkemeyan de şahidîya xerabîyên îttihadparêzan bikin.

“Şahidîyê neveşêrin!

Em li ber vê emrê bilind ê Xudayî, hûrmet û îteatê dikin, li ber wî histûyê xwe xwar dikin û tabihê wî dibin.

Divê ji bo dazandîna ew ên ku memleket xerab û wêran kirin, xan û manê me mehkûmê aqûbeteke xerab kirin, bilezînin. Ev karesat û cinayetên ku di nav van pênc salan de milleta Îslamê duçar bû, mîsalên wê di dîrokê de nînin.

¹⁸⁴ Kamiran Âlî, *We la tektumuş-şehade, Türkçe İstanbul, no: 138, 17 Nisan 1919*

¹⁸⁵ Kamiran Âlî, *J., b.*

Ewên ku navê bilind ê însanetîyê lekedar kirine, xera-
bîyên bêdawî û bêsinor kirine, bûne qatîlê hal û îstiq-
lala milleteke gewre û di navbera dewletan de bûne
xwedîyê mewqîyeke reş, wê li ber edaleta Cîhanê bêne
darizandin.

Hinek muesese (sazî) ji şeş mehan vir ve bi hemû qewet
û qudreta xwe îddîa dikin û dibêjin em tevî kiryarên vê
zulma pênc salan nebûne, lêbelê zeman û mekanên ku
millet li wê dijî, delîlên aşkera yên vê heqîqetê ne. Ew
dê bêne vexwendin. Bila ew li nik xwe bi hemû qeweta
xwe îddîa bikin û bibêjin em tevî vê zulmê nebûne, ev
hiç tiştêkî temîn nake.

Em dixwazin ev qaîdeya fiqihê bibe “delîlê amel” ku
dibêje “Heqîqeten pêzanîna karên ku bi veşartî hatine
kirin, ancax bi delîlên aşkere mimkun dibe.”

Dema ku biryar li ser vê esasê bête girtin, helwesta se-
reke ya ku ji alîyê herkesî ve bête nîşandan ev e; herkes
bêyî ku berjewendîyên xwe yên şexsî bifikre, divê ji bo
bilindkirin û parastina berjewendîyên pîroz ên miro-
vatî û milletê, hemû agahdarîyên xwe yên di derheqê
kiryarên bedbext de, li ber Dîwana Herbê bi qîrîn û
dengêkî bilind beyan bike û bide zanîn.

Bi qabîliyeta îfadekirina peyvan nasandina rêxistin-
karên van cîneyetan ne mimkun e. Ku millet, vê koma
melûnan, bi hêza heq û edaletê îtham û mehkûm bike,
li welatê me qanûn û edalet jî tête tesîskirin.

Şopa kiryarekî herî sivik, li nik dadger wek çirûskên
ronahîya fikrekê tête pêşkêşkirin. Ji dadger re; îlham
nasîb e, îcraya wî edalet, îhqaqa wî heq e, ew ên ku ji
alîyê kiryar û îcreatê ve bêtawan bin dîyarkirina bê-
tawanîya wan, bi cezakirina tawanbaran mimkun dibe.
Ev mefkûreyên xelaskar ên ebedî bi vî awayê derdike-
vin meydana heqîqetê.

Herkes ji bîranîna navên van mirovan dikerixe, ji ber
kiryar û karesatên wan ên ku bihîstine û dîtine, bi wij-
dana xwe bawerî bi tawanbarîya wan dikin û ji ber vê

yekê jî mutmaîn in. Lê mixabin newêrin heqîqetê li ber mehkemeyê bînin ziman.

Em bang li wan kesên ku heqîqetê dîtine û naxwazin bibêjin dikin:

“Hey mirovên muqawemet lawaz! Ev lehî dê we jî bide ber xwe.”

Êdî dem hatîye, divê ev rastî bi dengêkî pirr bilind û xofdar were qêrîn. Di vê xusûsiyetê de nûqteya herî girîng a ku li ber çavan bête girtin ev e; derxistina rastî û heqîqetê ye.

Di nav ew ên ku îro bûne mehkûmê îtihama wijdana milletê de; mimkun e yên bêguneh jî hebin û yên ku sûcên (tawanên) wan ji zankirina me zêdetir bin jî hebin. Belkî jî ew ên ku em wan mexdûr dizanin, karesatên herî xerab kirine û li heyatê ne.

Digel her tiştî, ji bo ku rastîyên li ser vê meseleyê derkevin meydanê, divê em hemû zanînen xwe bibêjin û guhdariya dengê bilind ê wijdana xwe bikin; ev rastî di leh û alehê kê de dibin bila bibin, divê ber dîwana edaletê bi awayekî berfireh bêne beyankirin û îzahkirin. Ne pêdivî ye ku em bi zalimane tevbigerin û xwedîyê qesteke mexsûs bibin, li meydanê ji her alî ve; ji alîyê xusûsî yan jî giştî ve welat û milletekî xopan û têkçûyî heye. Ji nava wan tawanbaran (sûcdaran) pênc kes wenda bûne û ne xuya ne, yên mayî li vir in.

Îro daxwaza heq û edaletê ev e; divê takekes bi hêza xwe ya yekgirtî, bêtirs û bi awayek lez û lezgînî hewldanên ji bo derxistina heqîqetê bikin. Ger wisa nebe, divê em dev ji heqîqetên domandina jîyanê û paydarbûnê berdin.

Dema meriv mewcudîyeta hinek ehmeqên ku virde û wêde bawerî bi virr û derewên bengîxwaran dikin dibînin, girîna meriv tê.

Do naskirîyekî min ê saf got: “Yekgirtina Mîllî” belavnebûna, mahîyeta wê nehata fêmkirin, dê piştî panzdeh rojan bûyerek servegirtinek Babê Alî bihata serê me.”

Gelo “Yekgirtina Mîllî” ji bo tevgereke wisa misaîd e? Li ser vê xusûsiyetê, vê gavê bêdengmayinê tercîh dikim. Vê gavê lerizîna bi tesewira xeternakîyên xîyalî! Ya Reb! Ev çi nesîb e, di vê jîyana me ya zelil de?

Ez dilrehet im, beşekî zêdeyê ew ên ku heqîqetê vedişêrîna û ji aşkerekirina heqîqetê ditirsin, di paşerojê de jî bi tesewirkirina mewcûdîyeteke wisa ditirsin. Ez bi êşa giran a ruhê xwe bang li hemû kesên xwedîşexsîyet dikim û dibêjim metirsin, heqîqetê bibêjin.

“Hêza tewr mezin heq e û ji Heq ve tê”

Divê em pê bawer bin û pê îtiqad bikin; ew ên ku ne heqperest bin û nikaribin di rêya heqê de fedekarîyê bikin, ji bo wan mafê jîyanê nîne.

Divê em xwe ji cînayeta ruhî biparêzin, ji nîşandana bêhêzî û lawazîyê bi dûr kevin. Sedsala bîstan ji lawazan re dibêje: “Lawazbûn cînayetek e û cezaya wê jî îdam e.” Ew ên ku hez ji heqê nekin, îcab bike mirina di vê rê de negirin ber çavan, divê kefen û darbista xwe amade bikin.

Ev deng û ev hukmê vebirî, heman demî dengê heq e û biryara tabîatê ye.

Ev deng, dema tewafuqê tabîatê bike û di nav hişkîya qanûnên tabîatê de bibe îfadeyeke herî dijwar, dê bi me bide dîyarkirin ku em çi qasî mecbûr in ku bi qetîyeten dengê wijdana xwe guhdar bikin.

Welhasil vê gavê esra bîstî ya ku bi çirûskên heqîqetê hatîye ronîkirin û Xwedayê ku gelê wî kaînat e, hafizê kevn û mekan e; beşer, wijdan û edaleta ku ji alîyê ruhî ve nêzîkê asta Xweda ye, bi emrê Celîlê Rebbanî taqîb-kirina heqê ji bo me ferman dike.

Em guhê xwe bidin rûpelên payebilind ên Quranê û guhdar bikin: “*We la tektumuş şehade*” [*Şahidîyê veneşêrin*].¹⁸⁶

¹⁸⁶ Kamiran Âlî, *We la tektumuş-şehade*, *Türkçe İstanbul*, no: 138, 17 Nisan 1919

3. 7. Ermenistan û Kurdistan

Dema em li ser bûyerên sedsala 19 û destpêka sedsala 20an hûr bibin, bêguman meseleya ermenan yek ji bûyerên girîng ê wê demê bû. Ji destpêka sedsala 19an şûn ve, Împeratoriya Osmanî her ku pêda çû erd wenda dikir û sînorên wê teng dibûn. Veqetandina pêşîn di sala 1821an de bi Yunanistanê dest pê kir û paşê bi veqetandina Krîstiyanan Balqanan dewam kir. Piştî Konferansa Berlînê jî Romanya, Sirbîstan, Qeredax, Bosna-Xersek û Bulgarîstan ji Împeratoriyê veqetiyan. Pêla fikra neteweyî ya milletên Krîstiyaniyan û veqetandina wan a ji Împeratoriyê, bandoreke girîng li ser ermenan jî kir. Bi taybetî jî Peymana Berlînê (1878), pîlanên îslehetê (çaksazîyê) û bûyerên 1895-96an, dema geşbûna vê dewreyê didin nîşandan. N. Dêrsimî, di *Bîranînên* xwe de hemû bendên peymanê îsleheta (çaksazîya) ji bo ermenan bi dût û dirêj nivîsîne.¹⁸⁷

Cara pêşîn peyva “şêş wîlayetên” ermenan yan jî “wîlayetên sîtte”yê, reform û îslehetên ji bo van wîlayetan, piştî Peymana Berlînê hatin rojevê. “Li gorî pîlana îslehatê, dê ji şêş wîlayetên navborî (Erzerom, Wan, Bedlîs, Dîyarbekir, Mamuretulazîz û Sêwaz) du wîlayet bihatana teşkîlkîrin û ji bo rêvebirina karûbarê ermenan jî du mifetişên awrupayî bihatana tayînkirin.”¹⁸⁸

“Ji nivê sedsala 19yan şûn ve, rewşa ermenên nav Împeratoriya Osmanî gihîşte qonaxeke sîyasî ya navdewletî. Her ku zeman derbas dibû, Împeratorî jî ber bi lawazbûn û rûxandîna ve diçû. Digel vê lawazbûnê, li ser împeratoriyê nifûz û bandora hêzên dewletên Awrupayî û reqabeta di navbera wan de jî zêdetir dibû... Dîrokzan, bi awayeke giştî şerê salên 1877-78 ê navbera Osmanî û Rusan, wek destpêka peydabûna meseleya ermenan qebûl dikin....”¹⁸⁹

¹⁸⁷ Bn. Dr. Nûrî Dêrsimî, *Hatîratım [Bîranînên Min]*, Weşanên Doz, 1997, Stenbol, r. 52

¹⁸⁸ Edward William Charles Noel, *Kurdistan 1919*, Weşanên Avesta, Stenbol, 1999, r. 139

¹⁸⁹ *Derleyenler: Joost Jongerden- Jelle Verheij, Osmanlı Döneminde Diyarbekir'de Toplumsal İlişkiler (1870-1915)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, r. 93

Destpêka peydabûna îdeolojîya neteweyî di nav ermenan de, digîje salên 1870an. Ji bo hîn bêtir bidestxistina mafên neteweyî û serxwebûnê, di sala 1887an de li Cenevreyê bi navê Hinçaqyan yekemîn rêxistina veşartî û şoreşgêr a ermenan hate damezirandin. Ji wê sê sal şûn ve, li Rusyayê jî bi navê Taşnaqsutyun (1890) rêxistineke çepgir hate damezirandin. Damezirandina rêxistinên neteweyî û xebata wan a di nav ermenan de, meseleya ermen û Ermenîstanê hîn zêde geş kir û di rojêva sîyasî ya navdewletî û rayagiştî de bêtir derxist pêş.

Piştî Peymana Berlînê, meseleya ermenan çend qonaxên xwînî derbas kirîye. Di vê navberê de, bala rejîma Abdulhemîdê II. jî li ser tevgera ermenan bû. Pêşiyê di dema wî de, di navbera salên 1890-96an de, tevgera ermenan bi dijarî û xwîndarî hatibû têkbirin. E. W. Charles Noel dibêje: “Qetlîamên ku di navbera salên 1865 û 1895an de bi ser ermenan ve hatine, temamî bi fermanên Osmanîyan hatine pêkanîn.”¹⁹⁰ Hemîd Bozarşan jî di heqê bûyerên wê pêvajoyê de gotina G. Meyrier neqil dike û dibêje armanca: “Qetlîamên 1894-1896an ev bû, ku bibe pêngavên pêşîn û şênber ên ber bi ji nû ve pêkanîna Anatolya ji bo koma tirk û Misilmanan.”¹⁹¹

Abdulah Cevdet, piştî van bûyeran, di nivîseke xwe de miqayeseya veqetandina milletên Krîstîyanên Balqanan û ermenan dike, pêdivîya wekhevîya mafê milletên nav împeratorî tîne ziman û dibêbe: “Kurd, ermen, tirk û yên din mehkûmê vê yekê ne ku di jîyana xwe de bi hev re û qasê hev nîmet û zehmetan bibînin; di heman rewşê de û qasê hev bextewar yan jî nebextewar bin.”¹⁹²

Dewletên Awrupayî (Rusya jî di nav de), ji bo pêkhatina Peymana Berlîn û pîlanên îslehetê, roj bi roj li ser rêvebirên Dewleta Osmanî zixtên xwe zêde kirin. Hewldan û zixtên van dewletan, di nav rêvebirêya dewleta Osmanî de şuphe û ten-

¹⁹⁰ Edward William Charles Noel, *Kurdistan 1919, Weşanên Avesta, Stenbol, 1999, r. 139*

¹⁹¹ Hamit Bozarşan, *Türkiye'nin Modern Tarihi, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, r. 20*

¹⁹² Abdullah Cevdet, *Kürdistan ve Ermenistan mefhumları, İctihad, no: 50, 16 Kanuni Sani 1328/29 Ocak 1913*

gezarîyek peyda kiribû. Pîlana îslehetê di Sibata sala 1914an de wek qanûn hate erêkirin. Rêvebirên osmanîyan jî, ji bo nûtralîzekirina tevgera ermenan, di nav milletên misilman û bi taybetî jî yê kurdan de gotar û propagandayeke nû dan destpêkirin û gotin: “Dê Kurdistanê bikin Ermenîstan.” Bêguman vê gotara wan, tesîreke girîng li ser civaka kurd kir. Bandora vê gotarê, pîlan û teşwîqên nihênî yên rêvebirên dewletê; paşê bûn sebebê bikaranîna şîdeta girseyî, çêbûna hinek bûyerên civakî û tevkujiya ermenan.

Digel ku dewletên Awrupayî û Rusya bi meseleya ermenan re mijûl dibûn, her yek ji wan li gor sîyaseta xwe ya li ser herêmê, bi hev re di nav reqabeteke dijwar de bûn, xwedî ajanda û hesabên taybet bûn. M. Rifat ê xwediyê rojnameya *Serbestî*, encama nakokiyên sîyaseta dewletên navborî li ser ermenan weha tîne ziman: “Di navbera reqabeta sîyasî ya Îngiliz, alman û rûsan de kê-m-zêde ermen hatine perçiqandin. Ji ber ku ermen bi dîplomasîya Awrûpîyan hatin xapandin, felaketek xemgîn bi ser wan ve hat.”¹⁹³

Ji ber van nakokî, dijayetî û hewldanan meseleya Kurdistan û Ermenîstanê, ji Peymana Berlînê şûn ve, bû meseleyeke girîng û rojane ya sîyaseta osmanî û navdewletî. Lêbelê ew cografya ku di çavkanî û çapemenîya ermen û Awrûpîyan de wek erdê Ermenîstanê dihate nîşandan, heman demê beşeke girîng a cografya Kurdistanê teşkîl dikir. Vê rewşa hanê, di navbera kurd û ermenan de munaqeşe û nakokîyek nû da destpêkirin. Di dema Şerê Cîhan ê Yekemîn de, ji aliyê hikumeta Îttihad û Terakkî ve fermana “tehcîrkirina” ermenan hate derxistin û di dawîya vê tehcîrê de tevkujiya ermenan çêbû. Dr. Nûrî Dêrsimî dibêje: “Di pêvajoya çar salên Şerê Yekem de, hemû biryarên Îttihad û Terakkî ji aliyê Teşkîlatê Mahsûsa ve dihatin tetbîqkirin... Qetlîama ermenan di 15yê Adara 1915an li herêma Zeytûn dest pê kir, peyderpey li gelek herêman belav bû û hetanî dawîya sala 1916an dewam

¹⁹³ *Mevlanzade Rifat, Türkiye İnkılabının İçyüzü, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, r. 90-91*

kir.”¹⁹⁴ Ev tevkujî û tundrewîya ku ji aliyê hikumeta Îttihad û Terakî ve li hemberê ermenan hate pêkanîn, encama sîyaseta merkezîbûn û damezirandina netewe-dewlet a tirk bû.

Hikumeta Osmanî û peyrevên wan, di platformên navdewletî de her carê hewl didan ku tawanên xwe yê di derheqê tevkujiya ermenan de bidin ser piştta kurdan. Ji ber ku kurd milletekî bêdewlet bû, rêxistinên wan ên sîyasî û hewldanên wan ên dîplomatîk jî pirr lawaz bûn, dengê wan gelek kêr derdiket. Gelek dîrokzan û pisporên tevkuji û jenosîdê, rastîyek pirr girîng dîyar dikin û dibêjin; pêkanîna jenosîdê ancax bi destê rêxistinên wekî dewletan mimkun dibe.

Ji ber ku wê demê çapemenî û ragehandina kurdan gelek lawaz bû, kurdan nedikarî deng û raya xwe bilind bikin, derewên rayedarên Osmanî û paşê jî yê Cîmhuriyetê pûç bikin. Piştê bidawîhatina Şerê Yekemîn, tenê bi rêya rojname û kovarên wekî *Jîn*, *Kurdistan* û *Serbestî* gotin û dîtinên xwe dianîn ziman, buhtan û manîpulyasyonên rêvebirên osmanî û rêxistinên ermenan diderewandin.

Dema em li ser meseleya Kurdistan û Ermenîstanê, bala xwe bidin dîtin û nivîsên rewşenbîr û rûpelên çapemenîya kurd, xuya dibe ku bi awayekî giştî û di dereceya yekemîn de serî li çavkanîyên herêmî û raportên lêkolînerên rojavayî dane. Piştî çêbûna Peymana Mondrosê, amedekarî û hewldanên ji bo Konferansa Aşitî ya Parîsê dest pê kirin. Her aliyek parastina pêkanîna daxwaz û dîtinên xwe dikir. Di vê hengameyê de, di navbera kurd û ermenan de jî têkoşîn û hewldana dîyarkirina îstatîstîkên serjimêrîyê dest pê kirin û di pêvajoya berîya Konferansa Aşitîyê de gihîştin qonaxa tewr bilind. Rojnameya *Serbestî* û nivîskarên wê jî, wek aliyê kurd tevî van gotûbêjan dibin, Kamiran Bedirxan di çar hejmarên *Serbestîyê* de daxwaz û dîtinên xwe yê li ser vê babetê tîne ziman û dibêje:

¹⁹⁴ Dr. Nûrî Dêrsimî, *Hatiratim [Bîranînên Min]*, Weşanên Doz, 1997, Stenbol, r. 84-85

“Pêr hejmara nû ya rojnameya *Îstîqlalê* hate belavkirin, di nav de xerîteyekî balkêş ji bo xwendevanan bi unwanê “dê şiklê nû yê xerîteya dinyayê çawa be”, ji “Jurnal” a ku li Parîsê tête weşandin hatibû neqilkirin. Nûha em dê beşek ji wê xerîteyê bînin ber çavê we; ev beş di bin unwanê Ermenîstanê de, Kurdistan jî digre nava xwe.

Divê li Kurdistanê, mewcudîyeta dîrokî û nifûsa milletên di pênc wîlayetên navborî de li gor ûsilên îlmî bête mihafezekirin û parastin. Millet û mîllîyeta kurdan bête beyankirin û ragehandin. Xweşî û aramîya kurd û tirkên jî bi vî awayî çêdibe, tenê bi vî awayî.

Mixabin ev xala girîng û zindî, vê gavê tête îhmalkirin. Milletên ermen û kurdan bi muhabbeteke dêrîn bi hev ve girêdayî ne, tenê kurdek jî nîne ku bixwaze hiqûqê vê milleta ezîz bête binpêkirin. Lêbelê divê hiqûqê milletê kurd jî bête parastin û rê li ber îhmalkirina vê hiqûqa muqader bête girtin. Heqê ku heq be muhterem e û piştî ku nifûs jî bête qebûlkin, hereketê yekane yê ku ji bona heq bête kirin, qebûl û tayînkirin e.

Wîlayetên Kurdistana Tirkîyeyê ji Erzerum, Wan, Bedlîs, Diyarbekir û Elezîzê pêk tînin û rastîyên di derheqê van wîlayetan de ji alîyê gelek pispor û mutfekîrên Awrupayî ve bi awayekî zanistî hatine beyankirin û îzehkirin.

Em hêvîdar in ku îdare û şiklê nû yê Kurdistanê, li gorî pirranîya nifûs û esasên îlmî û dîrokî be.

Dema ku mewzu muxtarîyeta ermenan be, bêtir behsa sê wîlayetan dibe; Wan, Bedlîs û Erzerum. Lêbelê di van her sê wîlayetan de jî, xelkê ermen ne qasê nivê xelkê din e. Li gor lêkolînerê îngilîzî Linc, hejmara ermenan ne zêdeyê ji % 37an e. Bi dîtina pisporê Rusan jî, rêjeya ermenan digîje hetanî ji %39an. Lêbelê li gor agahdarîyên nivîskar Ardofê endamê rêxistina Taşnaqiyan, hejmara ermenan ji %20 e.”¹⁹⁵

¹⁹⁵ Kamiran Âlî Bedirhan, *Kürdistan-I, Serbestî*, no: 186, 26 Kanûn-î Evvel 1918

“Li gorî meqaleya nivîskarê navdar ê Rus Mr. Oçîn ku di rojnameya “Newiye Vermiyo” de hatiye belavkirin, dibêje: Di wîlayetên wekî Wan, Bedlîs û Erzerumê de pîranîya nifûsê kurd in.

Ji ber vê, muxtarîyetîya Ermenîstanê, ji muxtarîyetîya Kurdistanê pêve ne tiştek e.

Mîralayê Îngilîzî Trotter jî di lêkolîna xwe ya li ser wîlayetên Şerqê de dibêje: Her çiqas li Ermenîstanê geryam jî, min Ermenîstanek nedît.

Nivîskarê navdar ê Amerîkayê Web Word jî dibêje: Ermen tenê di nehiyeyek de jî pîrranîya nifûsê teşkîl nakin. Dema em bala xwe bidin vê rewş û van rêjeyan, dîyar dibe ku ew kesên li paytextên Awrupayê propaganda muxtarîyeta Ermenîstanê dikin, çiqas xîyalperest in.

Muxtariyeteke wisa, tenê tête wateya erêkirina serdestiya kurdan.”¹⁹⁶

“Profesor Cons Mol, di pirtûka xwe ya li ser Antolyayê de ku ji gotarên rêzekonferansên wî yên Londrayê pêk hatîye, dibêje: Yên ku dixwazin behsa Ermenîstanekê bikin, ez li wan deran ewqas geriyam ne ku Ermenîstanek, rastê pîrranîbûna ermenan jî nehatim.

Li bajarê Wanê ermen kêmanî bûn, li Diyarbekir û Mamuretûl Azîz û Bedlîs û Mûsilê jî wisa ye, li Erzerumê jî hemû deran bêtir kêmanî bûn.

Nûha em dê behsa kîjan Ermenîstanê bikin?”¹⁹⁷

“Rojnameya “*Jurnal Deba*”, beyanata berfireh a serokê delegasyona Kurd ji bo Konferansa Sulhê ya Parîsê (Şerîf Paşayê Kurd) çap kirîye û dibêje; li gorî navero-ka pirtûkên bi wêne yên ku di pêşiya Herbê Umûmî de hatine çapkirin, pîrranîya nifûsê xelkê şeş wîlayetên başûrê Anatolyayê, ji kurdan pêk tê.

Piştî belavkirina vê beyanatê, rojnameya *Mayn* jî di sermeqaleya xwe de li ser rewşa mewcûd weha gotîye: Ne ku rewşa piştê Herbê Umûmî, berîya pêkhatina tehçîr û kuştinan jî, pîrranîya nifûsê wîlayetên navborî, ne er-

¹⁹⁶ Kamiran Âlî Bedirhan, *Kürdistan-II, Serbestî*, no:188, 28 Kanun-î Evvel 1918

¹⁹⁷ Kamiran Âlî Bedirhan, *Kürdistan-III, Serbestî*, no: 193, 2 Kanun-î Sanî 1919

men bûn. Ji ber vê, ku bêjin bila pirranî bikeve bin hûk-
mê kêmanî, ev ne adilane ye û ne mimkun e.’

Dawîyê em wisa bawer dikin; îro ji bo kurdan ew heqên
esasî yên ku hatine erêkirin û qebûlîkirin, dê bi awayek
berfireh roj bi roj bi pêş kevin, di demeke kin de kurd jî
wekî hemû milletan dê ji hiqûq û rastiyên rewşa dîrokî
û îroyîn, ji pirranîya nifûs û mewcudîyeta xwe ya mîllî
îstifade bikin.”¹⁹⁸

3. 8. Rewşa bîr û raya di Kurdistanê de

Kamiran Bedirxan di nivîsên xwe yên *Serbestîyê* de, behsa
rêjeyek pirr zêde ya nameyên xwendevanan dike ku ji Kur-
distanê ve ji bo rojnameyê hatine rêkirin. Naverok û babeta
pirranîya wan nameyan, bîr û rayên kurdên li Kurdistanê tîne
ziman. Ji ber vê, Kamiran Bedirxan bi sernivîsa “*Rewşa bîr
û raya di Kurdistanê de*”, meqaleyek nivisandîye û di nav de
behsa naveroka wan nameyan dike. Ji wan nameyan yek jî, li
ser navê Elî Kurdî, ji qeza Kebana Elezîzê hatîye rêkirin. Ka-
miran Bedirxan, bi giştî behsa wan nameyan dike û bi taybetî
jî li ser nameya Elî Kurdî dibêje:

“Ji Kurdistanê ve nameyên bêhejmar ji me re tên. Xwe-
dîyên van nameyan, endamê tebeqeyên muhtelif ên ci-
vakê ne û di qenaet, nêrîn û şiroveyên wan de yekgirti-
nek balkêş xuya dibe.

Nameyên ku bi navên cihê cihê ji me re hatine rêkirin,
wekî mecmuayek zihnîyetên ku bi hev re difikirin û tev-
digerin e.

Em wisa dibînin ku di navbera qenaetên me û qenaetên
welatîyên ku ji muqaderata dilêş a dîrokê hişyar bûne
û ji karesatan ders wergirtine de, samîmîyet û hevgir-
tineke kûr heye. Vê yekgirtinê dilînî û xweşhalîyek ru-
hanî da me.

Qenaetên muşterek ên kurdan ev in. Di nameya ku bi
navê Elî Kurdî ji Kebanê ve hatîye rêkirin de, eynen
wisa dibêje:

¹⁹⁸ Kamiran Bedirhan, *Kürdistan, Serbestî*, no: 462, 7 Nisan 1919

'Ez naxwazim behsa rabihurîya Kurdistanê bikim. Lewra di rewşeke dilşewat de bû. Em ji sazîyên medenîyetê yên wekî dibistan, medrese, rê, kanî, xestexane, kitêbxane, xanîyên seadetê, teraqî û muvaffaqîyetê mehrûm bûn.

Di halê hazir de jî, ji ber şer û tehcîrkirinê, welatîyên me di halekî sefil û sergerdan de ne.

Milleta me rastê muameleyên bêmerhamet û zalim hatine û ji wasîteyên jîyanê yên wekî ga, hesp, pez û wd. hatine mehrûmkirin; hemû serwetên wan ji destê wan hatine girtin.

Zulm û facîayên ku bi serê ermenan ve hatine, bêteredûd bi serê kurdan ve jî hatine.

Berîya çar salan zulma ku tenê li Bedlîsê hate serê şêx û eşrafan, her alîyê Kurdistanê tarûmar kirîye.

Tenê li navenda wîlayeta Bedlîsê, ji alîyê zabitên bêwijdan ên Îttîhad û Terakkî ve ji milleta me yê kurd 12.000 hatine kuştin.

Rehma Xwedayê gewre, li ser şehîdên ezîz û birayên me yên paknijad ên qehreman be ku mirinê tercîhê jîyana bindestî kirin.

Bala xwe bidin van bûyerên dilêş, bi her awayî hewl didin ku kurd careke din nebin pêleyistika li ber destê bêwijdanan. Ji bo ku Kurdistan; bi mal, can û hemû hebûna xwe ve bi şerefa xwe bijî, amade ye ku her fedekarîyê bike. Em bi her awayî piştgirîya we dikin.'

Ev peyv, bi bawerîyeke bêguman û ji kûrayîya ruh ve hatine gotin.

Eger hûn bixwazin ez dikarim bi rêzikekê daxwaza hemû kurdan ji we re bibêjim: "Mirin lêbelê mirineke muhterem û azad." Ev dengê ku ji navenda Kurdistanê ve tête, rewşa bîr û raya îroyîn gelek baş dide nîşandan û heq e. Em vê heqîqetê dubare dikin û her dem dibêjin. Kurd dixwazin jiyanekê azad û rêzdar bijîn, dê hîç demekê tecawizê hiqûqê eslî yê milletekî nekin.

Di qabîliyetên hizrî yê çalak û armanca kurdan de, memleketek mezin ê berfireh (yekgirtina osmanî), xîyalên millî yê ronîdar, nikare ji xwe re bingeha geşbûn û îstînatê [xwesipartinê] bibîne.

Bila her millet azad be, hemû heq bêne qebûlkin û hîc kesek tecawizê heqê kesekî din neke. Em hiqûqa xwe ya millî dixwazin. Her millet vê dixwaze û bi vî ruhî tev digere. Ew ên ku bibêjin kurd heqê xwe yê millî naxwazin, kenîna mirov bi wan tê.

Divê em xwe biparêzin li hemberî manîpulyasyonên nîşandana nefretê. Dê heqê millî yê kurdan, ji aliyê rêvebirên adil û rêzdarên hêzên gewre yê cîhanê ve bête qebûlkin. Daxwazên me heq in, em bi rehetîya wijdana heqaniyetê li benda biryara adilane ya îstîqbalê ne. Enîya her kurdekî vekirî ye, bawerîya wî temam û wijdana wî musterîh (rehet) e.”¹⁹⁹

3. 9. Reformkirina zimanê kurdî

Xebatên li ser kultur û pêşxistina zimanê kurdî, piştî Meşrûtiyetê bi awayekî hîn serûber û bi rêxistinî hatin kirin.

“Piştî îlankirina Meşrûtiyetê, ji bo îsleh û standardkirina kurdî, Komela Kurd ji bo Belavkirina Zanîne û hin rêxistinên din hatibûn damezirandin. Van rêxistinan di dema destpêkirina Şerê Giştî de xebat û weşana xwe dabûn rawestandî. Bi dawîhatina Şerê Giştî şûn ve, van rêxistinan bi belavkirina kovara *Jînê*, dest bi berdewamkirina xebata berê kirin.

Komeleya navborî ji berê ve dixebitî ku li ser esasê cihê nivîsandina herfan, gramereke zimanê kurdî binivîsîne û bide çapkirin. Alfabe hatîye amadekirin û hetanî çend rojên din dê bête çapkirin. Alfabe ya ku niha tê çapkirin, ji alfabe ya berê bêtir mifedar û mukemeltir e. Em mutesebis û nivîskarên wê pîroz dikin.”²⁰⁰

¹⁹⁹ Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'da Fikir Durumu [Kurd û Kurdistan: Rewşa bir û raya di Kurdistanê de]*, Serbestî, no: 477, 26ê Nisana 1919

²⁰⁰ *Kürd Lisanının Tedvini [Standardkirina zimanê kurdî]*, Serbestî, no: 480, 4ê Gulana 1919

Kamiran Bedirxan jî di nivîsa xwe de behsa girîngîya xebata vê komeleyê û karê standardkirina zimanê kurdî dike û dibêje:

“Em bi balkêşîyeke mezin civîn û xebata li ser şiklê grammer û îslehkirina herfên zimanê kurd dişopînin ku di navenda Cemîyeta Tealîya Kurdistanê de berdewam dike.

Di cedwela xebata ku ji bo temînkirina pêşkevtina de-haya neteweyî ya kurdan tête kirin de, girîngîpêdana îslehkirina herfan, sererastkirina grammerê hêjayê memnunîyeteke fewqalede ye.

Êdî naveroka azadbûn, bextîyar û mesûdbûna milletan, rasterast meseleyeke perwerde û ronahîya medenî-bûnê ye.

Ew milletên ku zimanê xwe reforme bikin, qafdeyên gramera xwe sererast bikin, herfên sade û sivik çêbikin, hîç astengek li ber îstiqbal û pêkhatina hêviyên wan namîne. Di halê hazir de ew milletên ku bi eserên xwe yê medenî bûne sebebê heyretê, ew jî demekî ji aliyê îlmî, sinayî, komelayetî û sîyasî ve di rewşek gelek perîşan de bûn.

Ev rêya rizgarî ya ku îro em pêde diçin, her milletekî di vê rê de tûşê problemên gewre û hetta ji yê me gewretir jî bûne.

Ji bo serkevtin û bidestxistina mewqîyeke rêzdar, her daîm fedekarîyek mezin lazim e. Di rastîyê de şerefa serkevtinê, bi têkoşîn û hewldana ji bo berhemanîne mimkun dibe.

Ne mimkun e ku mirov bi hewldaneke biçûk muwaffaq bibe.

Îro zanistîya giştî temîna paşeroj û îqbalê cemîyetan e, kurd jî girîngîya vê yekê dizanin û nîşana wê ya herî girîng jî, têkoşîn û hewldana wan a ji bo îslehkirina zimanê kurdî ye.

Di vê xebatê de xusûsiyetek tewr girîng ê ku komîsyon dîqet bike ev e: Alfabeya ku ji bo xwendin û nivîsandina

kurdî bête duristkirin, divê gundî jî karibin di demeke kurt de bi wê alfabeyê hînê xwendin û nivîsandinê bibin.

Li gorî agahdarîyên me, heyeta navborî piştî gelek tecrûbeyan, bi wergirtina biryara îslehkirina meseleya herfan, îstiqameta xebatê dîyar kirine.

Meseleyeke tewr dijwar a komeleyê jî, şikl û rêbaza alfabê ye; gelo ev alfabe dê ji milê çepê ber bi milê rastê ve yan ji milê rastê ber bi milê çepê ve bête nivîsandin. Dema em bala xwe bidin girîngîya vê babetê, divê em bi hîssa faalîyeteke azamî û têgihîştineke nûjenîyê tevbigerin.

Divê em bala xwe bidin girîngîya rewşê, bi nûjenî û hîssên xebateke azamî tevbigerin.

Ji xeynî serkevtinê, divê her qenaet û îctihadên batil ji bo hîssên nûbûnê bêne fedakirin.

Esasen dîne Îslamê jî dibêje; bi şertê ku mixalifê emir û hukmên bilind ên îlahî nebe, li gorî pêdivîyên zeman, usilên minasib tetbîq dibin.

Hetta mirovên alim, mutefekîrên maqûl û nûjen, karin bibin mutefîq û tesdîq bikin ku ev yek li gorî Quranê ye jî. Di vê xebatê de, pêwîst e em berê xwe nedin wan rêyên ku qebûlkirina wan ne mimkun be, bi şertê ku pêjnên ruhî û temayulên kurdan rencîde nebe, em karin usilên musaîd ên ku hînbûn û perwerdeyîya kurdî hêsantir bikin bînin wucidê. Bi rastî selehîyet û ehlîyeta ew şexsîyetên ku bi van meseleyên îlmî re meşxul in; têrî serrerastkirina reformekirina ziman, rêkûpêkkirina herfan dike û ev bûye mecburîyetîyeke pêdivî.

Em tebrîkên xwe pêşkêşê wan şexsîyetên pispor û koma îlmî ya ku tevî xebata reformekirina ziman, serrerastkirina qaîde û herfên kurdî bûne dikin û bi hemû hesreta ruhê xwe serkevtina wan dixwazin."²⁰¹

²⁰¹ Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürd Lisani, Serbestî, no: 486, 5ê Gulana 1919*

3. 10. Naveroka hinek nivîsên ciyawaz

3. 10. 1. Li ser perwerdehî

Di bername û rêznameyên hemû rêxistin û weşanên kurd ên wê demê de, gelek girîngî dane pêşkevtina zanist û perwerdeyîya di nav milleta kurd de. Ji bo destnîşankirin û çareserkirina pirsgerêkên di derheqê perwerdeyîya civata kurd de, munaqese hatine kirin û nêrînên cûr bi cûr hatine pêşkêşkirin. Wekî gelek nivîskarên wê demê, Kamiran Bedirxan jî endam û peyrevê bernameyên wan rêxistinên bû, gelek caran di nivîsên xwe de behsa vê babetê dike û dîtinên xwe yê li ser destnîşankirin û çareserîya problemên perwerdeyî tîne ziman û di nivîseke xwe de dibêje:

“Li gorî qanûna esasî ya hikumeta Osmanî, perwerdeyîya seretayî mecbûr û bedawa ye. Lêbelê ev hukmê girîng ê qanûnê, ne di gundên kurdan û ne jî yê turkan de hatîye tetbîqkirin. Ji ber vê yekê, kurd hatine mecbûr kirin ku şiklê jîyana xwe ya îptîdaî (kevnare) bi awayekî giştî muhafaze bikin.”²⁰²

“Dibistanên me negihîştîne qonaxa temînkirin û tetmînkirina pêdivîyên welat.

Serkevtina têkoşîna li hemberê rewşa heyî, musabeqe û jîyana îroyîn; bi hebûna ciwanên zînde, xwedî armanc, xwedî gotin û kiryar mimkun dibe.

Her çiqas mektebên me yê îdadî, arîstokrasîyek ezberkarên baş, tebeqeyek minewerên xweşgotin perwerde dikin jî, ji teşkîlkirina tebeqeyek ehlîkar aciz in ku pêdivîya welatê me bi wan heye û gelek muxtacê xizmetên wan e.

Di mektebên me yê îdadî de bi salan dersên fransîzî tîne xwendin lê ji xeynî Sultanîya Galatayê, di mektebên mayî de ne ku piranîya wan, tenê ciwanekî me jî ne weqfê zimanê navborî ye û nizanin.

²⁰² Kamiran Âlî Bedirhan, *Kurdistan-IV, Serbestî, no:198, 7ê Kanun-î Sanî 1919*

Perwerdeyîya me ya diwanzdeh salî dûrê qabîliyeta tetbîqkirinê ye, piranîya xwendekaran di klasên (sinifên) neh û dehan de mecbûr dimînin ku terka mekteba xwe bikin. Ji ber vê yekê, divê mudetê tehsîlê, qasê demeke minasib bête kurtkirin.

Welhasil divê perwerdeyî ruhekî wisa bide ciwanên me ku karibin li hember hemû giranî û dijarîya vê esrê li ber xwe bidin.

Di nivîseke din de, em dê li ser usilên perwerdeyîya mekteban, bernameyên wan û di tetbîqkirina bernamayan de teadîlat û çaksazîyên pêdivî rawestin.”²⁰³

3. 10. 2. Tendirûstiya malê û meseleya îmarê

Her çiqas di van weşanên navborî de bi pirranî nivîsên sîyasî û civakî hatibin belavkirin jî, wî, li ser babetên cûr bi cûr ên wekî tendirûstî, îqtisadî, medenî, estetîk û meseleyên îmarkirinê jî nivîsandîye. Ji van nivîsan yek jî li ser rewşa tendirûstî û avadankirina bajarê Stenbola paytextê hikumeta Osmanî hatîye nivîsandin.

Şerê Cîhanî yê Yekemîn û encamên wî, barekî pîrr giran ê aborî danîbû ser piştî xelkê û di salên piştî şer de bi taybetî jî li Stenbolê jîyan gelek zehmet bû. Li gorî lêkolînên li ser wê demê, li Stenbolê mesrafa jîyanê 1800 qat zêde bûbû. Ji alîyê din ve jî; vegera leşkeran, destvegirtina xaniyan ji alîyê leşkerên dewletên îtilafê ve, hatina multecî û kesên qaçax, meseleya pêdivîya xaniyan û tendirûstîya xelkê bi xwe ve anîbû meydanê. Ji ber bêgavîyê, carina di xaniyên pîrr biçûk de, sêçar malbat bi hev re dijîyan. Ji ber vê yekê, meseleyên paqijî û tendirûstîyê peyda dibûn. K. Bedirxan digel meseleyên sîyasî, bi meseleyên civakî û tendirûstî yên wê demê re jî mijûl bûye û di naveroka nivîseke xwe de rewşa wê demê ya Stenbolê û pêşniyarên ji bo çareseriyê weha nivîsandine:

“Bajarê navenda hikumetê ku bi xweşikîya xwe ya sirûştî û mewqîya xwe ya fewqalede namzetê bajarê herî xweşik ê

²⁰³ Kamiran Âlî, *Tahsîlî Tali ve Şekl-i Lazim, Türkçe İstanbul*, no: 126, 5ê Nîsana 1919

dinyayê ye, -ji xeynî mizgeftên mibarek- bi dîmena avayîyên kerixî yên dûrê tesewirkirinê, meheleyên hilweşayî û şewitî, ziqaqên ku bi mehan nehatine paqîşkirin, mînanî ucûbeyekê ne. Her wekî me got, qeneat û temenîyên me ev bûn ku bajarê me bi gulên bête xemilandin, bibe wek baxçeyekî xweşik ê giştî, lê mixabin ev daxwaza me bînetîce ma. ...

Lêbelê çî zahmetî û asteng çêdibin bila bibin, divê pêdivîyên bingehîn û sereke yên bajarê me, qetîyen û bi awayek lezgîn bêne çareserkin.

Her çiqas belavbûna nexweşîyan di dereceyêke pirr tirsnaq de nebe jî, nexweşîyên wekî werem û tîfûsê pirr girîng in û hinek welatîyan ji nav me dibin. ...

Îro divê em bala xwe bidin ser sê nuqteyan: Parastina tendirûstîya giştî ya bajarê me, îmarkirina bajarê me, pêkanîna îmkanên avadankirina xanîyan ji bo rûniştvanên bajarê me.

Divê hikumet hemû tevdirên pêdivî bigire, ji aferîdîbûnê derbasê aferandêrî bibe, dermanê vê nexweşîyê û merhemê vê birînê bibîne.”²⁰⁴

3. 10. 3. Qedexkirina alkolê (meşrûbê)

Li Amerîkayê bi awayeke fermî biryara qedexkirina alkolê jî bûye mewzuya nivîsên Kamiran Bedirxan. Ew, bi vê munasebetê ve girêdayî; behsa xebatên cemîyetên sîvîl, gengeşî û nêrînên cûda yên li ser vê biryarê dike, zerar û encamên xeternak ên bikaranîna alkolê, bandora wê ya neyînî ya li ser tendirûstî û têkilîyên civakî tîne ziman, piştgirîyê dide vê biryarê û dibêje:

“Hikumeta Cumhuriyetên Yekgirtî yên Amerîkayê, bi fermî biryareke girîng a nû wergirt ku ji xeynî alema Îslamî hîn alema medenî nikariye tetbîq bike.

Ji 1ê Tîrmeha 1919yê vir ve, di mueseseyên giştî de çêkîrin, bikaranîna û firotina alkolê bi biryara qanûnê

²⁰⁴ Kamiran Âlî, *Ev Sağlığı ve İmar Meselesi, Türkçe İstanbul*, no: 132, 11yê Nisana 1919

li Amerîkayê hatîye qedexekirin. Alkol dijmînê herî dijwar ê beşerîyetê ye, dibe sebebê pûçbûna ruh û bedenê însanetîyê.

...

Êdî ji çêkirin û bikaranîna şerabê, bîraya alkolê wê zêde nebe û her çeşîd meşrubatên bi alkolê re musaede neyê dayîn. Ji bo temînkirina îhtiyacîya alkolê, divê alkolîkên di Dewletên Yekgirtî yên Amerîkayê de, biçin ciyên ku alkol nehatîye qedexekirin.

Wisa tê bawerkirin ku dê heştê mîlyon însanên li Amerîkayê ji vê karesata mezin xelas bibin. Di biryarên pîroz ên dînê me de jî “bikaranîna meşrubê hatîye qedexekirin” û divê hikumeta me jî ji bo parastina jîyana civakî tevdirên pêdivî yên li hemberî bikaranîna alkolê bigire. Alkol; tu faydeyekê nade me, bi berdeyamî qeweta me ya malî û bedenî û ruhî, texrîb û tune dike.

Îro li Anatolyayê sebebê gelek derd û têkçûnan, ji ber muhtelaya (bengîbûna) meşrubê ye.”²⁰⁵

3. 11. Dawî

Bi giştî gelek endamên malbata Bedirxanîyan û bi taybetî jî Emîn Alî Bedirxan û zarokên xwe; Sureyya, Celadet û Kamiran di pêvajoya pêşkevtina fikra/hizra neteweyî û tevgera rizgarî ya Kurdistanê de xwedî ked û roleke pîrr girîng in. Wan ji aliyê xebata sîyasî, rêxistinî, çapemenî, kulturî û dîplomasîyê ve gelek xizmetên mezin ji bo neteweya kurd kirine. Ji destpêkê ve hetanî dawî, bi awayekî berfireh ronîkirin û dîyarkirina xebatên wan ên li ser babetên cûr bi cûr, di çarçoveya xebateke wisa de bicîkîrin ne mimkun e. Pirtûka li ber destê we, berhema beşeke xebata wan a deh salên (1913-1923) di dewreya dawî ya Împeratorîya Osmanî de ye. Bi cildan pirtûkên wisa bêne nivîsandin jî têra nasandina ked û xebata wan nake, belkî xebateke bi navê ansîklopedîya Bedirxanîyan karibe bibe bersiva kar û xebata wan.

²⁰⁵ Kamiran Âlî, *Kuholun Memnuiyeti Resmîyesi, Türkçe İstanbul, no: 147, 26 Nisan 1919*

Divê ev jî neye jibîrkirin ku dem û dewreya destnîşankirî, tenê bi xebata Bedirxanîyan jî çê nebûye, bi dehan rewşenbîr û sîyasetmedarên Kurdistanê di pêşxistin û geşkirina vê dewreyê de, kar û xebatên pîrr girîng kirine. Bîranîn û pêkanîna lêkolînên li ser xebat û şexsiyeta van hemû rêzداران, wezîfe-yeke civakî-neteweyî ye û li benda me ye.

Stenbola paytexta Osmanî, di 5ê Çirîya Pêşî ya sala 1922an de ket bin kontrola Tevgera Kemalîst û hikumeta Anqereyê. Di 20ê Çirîya Pêşî ya sala 1922an de jî hevdîtînan Peymana Lozanê dest pê kirin. Di van hevdîtînan de ji bo nûnerên Turkiyeyê babeteke herf girîng û sereke jî meseleya eqalîyat û kêmnîeteweyan bû. Dengûbasê hevdîtînan, encam û tesîra pêkhatina bûyerên vî pêvajoyê, her roja ku derbas dibû bandorek hîn neyînî li ser rewşenbîr û sîyasetmedarên kurd dikir, şertên xebata rewşenbîrî û sîyasî nedihîşt. Bi tevî îmkîrîna Peymana Lozanê; bi giştî fermana nefîkirina pîranîya mixalîfên Tevgera Kemalîst, bi taybetî jî yê rewşenbîr û sîyasetmedarên kurd hate derxistin û ew mecbûrê çûyina dervayê welat kirin.

Wekî gelek sîyasetmedar û rewşenbîrên Kurdistanê, di dawîya salên 1922an de, ji aliyê rêvebirên komarê ve “Ji bo Emîn Alî Bedirxan û sê lawên wî; Sureyya, Celadet û Kamiran jî ceza darvekirinê hate birrîn. Vê biryarê, ew bêgav kirin ku birevin Qahîreyê û ji wê derê ve jî biçin Almanayê.”²⁰⁶ Em gavên dawî yê wê serûwena veqetandina ji Stenbolê, ji pozê qelema Celadet Bedirxan bixwînin:

“Di roja sêşema 26ê Eylûla 1922yan de biryara çûyînê hatibû girtin. Ji bo vê, pasaport û ewraqên rêwîtiyê hatin amadekirin. Rêwîti, dê roja çarşembê bi vapore Bulgarya, ber bi Varnayê ve dest pê bikira. Serê sibê ya çarşembê, min û Kamiran rahiştin neh walîzên xwe û em çûn nivîsgehê. Berîya çûyina vê derê, bi ihtîmala çêbûna guhartinekê, me serî li acenteyê da. Ji me re gotin,

²⁰⁶ *Nakdimon, Şalom; Irak ve Ortadoğu'da Mosad, Elips Yayınları, Ankara, 2004, r. 9*

vapora Bulgarî ya ku dê biçûya Varnayê, diçe Pîreyê. Berîya roja şemî jî tu vaporek Bulgarî naçe Varnayê, lê îro piştî nivro vapora Îtalyanî ya bi navê Scriva diçe Varnayê. Ji bo rahiştina alavên xwe, em bi lezgînî hatin Kadîkoyê û ji wir jî bi vaporek hatin Stenbolê. Lê em dîsa hîn bûn ku vapor îro jî hereket nake. Di vê navberê de em pê haydar bûn ku çenteyekî Kamiran jî wenda ye. Kamiran ji bo lêgerîna çenteyê vegeerîya salonê, lê ew ê ku çente bi xeletî rahiştibû li me vegeand. Di wê navberê de barkêş û polîs hatin nav vaporê û îlanek li embara vaporê hilawîstin. Li gor vê îlanê, vapor dê nivroya roja dinê hereket bikira. Piştî vê agadarîyê, em jî vegeerîyan û wê şevê jî li mala xwe man. Roja çarşema 27 Eylûla 1922yê, me dîsa xatir ji hev xwest û daketin Stenbolê. Vaporê ala xwe ya hereketê hildabû û saet tam di yekê nivroyê de bendera Stenbolê terk kir.”²⁰⁷

²⁰⁷ *Celadet Alî Bedirxan, Günlük Notlar (1922-1925), Weşanên Apec, Stockholm, 1995, r. 11-12*

Beşa Duyem

**Nivîsên Birayên Bedirxanî di rojnameyên *Serbestî*,
Türkçe İstanbul û *İctihadê* de**

Celadet û Kamiran Bedirxan

Bêguman ku lêgerînek hîn berfireh çêbe û hemû rojnameyên osmanî yên wê demê bêne lêkolandin, mimkun e hinek nivîsên din ên birayên Celadet û Kamiran Bedirxan derkevin meydanê. Dema em bala xwe bidin nivîsên wê demê, dîyar dibe ku bi giranî li ser babetên civakî û siyasî ne.

Celadet Bedirxan di vê dewreyê de nivîsên xwe bi navê Bedirhanzade Celadet, Celadet Alî Bedirhan, Celadet Alî, Celadet Bedirhan nivîsîye. Kamiran Bedirxan jî nivîsên xwe bi navê Kamiran Alî, Kamiran Alî Bedirhan, Kamiran Bedirhan nivîsîye.

Di vê beşê de, nivîsên wan ên di van her sê rojnameyan de li gorî dîroka çapkirina wan, bi kronolojîk hatine rêz kirin. Wergera metnên osmanî yên di vê beşê de ji aliyê mamoste Cemîl Amedî ve hatîye kirin.

1. Nivîsên Celadet Bedirhan

Di vê xebata ber dest de, hûn dê nivîsên wî yên di nav du rojnameyan de bibînin; nivîsên *Serbestî û Türkçe İstanbulê*. Ji xeynî nameya ji bo hejmeta 5an a rojnameya *Serbestîyê*, hemû nivîsên din di navbera salên 1918-1920an de hatine nivisandin.

1. 1. Serbestî gazetesine²⁰⁸

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa Hazretlerine;

Servet-i Fûnun gazetesinin Teşrin-i Sani sene 342 tarihli nüshasının “ikinci fırka” başlığı makalesinde; bu fırkada (tümende) 1 müşir (mareşal), 4 ferik (korgeneral), 6 mirliya (tuğgeneral), 26 miralay (albay), 47 kaymakam, 148 binbaşı ve kolağası fazla olarak istihdam edilmekte olduğunu gördüm. İlk başta buna ihtimal vermedim ise de istibdat (despot) devrinin hainane değişik muamelelerini hatıra getirince, nihayet buna da inandım. Vatan ve milletin selameti için ve baskıcı idarenin imhası uğrunda canı feda etmek, kuvvetli bir azimle her türlü güçlük ve meşakkati seçen ve bu yolda evlat ve ayalini zayi edilmesine duçar olan, bunca askeri amir ve zabıtların, maaşlarının bile tefrik [ayırtetmeksizin] umumiyetle maaşlarından yarısının düşürülmesi yoluna gidilip de, buna muhalefet etme beyanıyla ikinci fırka’da müstahdem paşa ve zabıtların halen buna uymamaları, milletin haksız da beslemekte olduğu hüsnü muhabbet ve itimat ile uyuma kabîl görülmeyeceğini arz ve beyandan kendimi geri alamadım.

1. 2. Kürdler ve İttihat [İTC] Siyaseti²⁰⁹

İhtiyat zabiti sıfatıyla Irak, cenub-i Kürdistan, Kafkasya ve daha değişik yerlerde bulunduğum esnada, İstanbul’da ve Osmanlı memleketinin sair noktalarında Kürdlerin imhası hakkında dolaşan şayiaların maddi ve korkunç eserlerini ağlayarak ve inleyerek gördüm.

²⁰⁸ *Bedirhanzade Celadet, Serbestî, no: 5, s. 4, 7 Teşrin-i Sani 1324 /1908*

²⁰⁹ *Celadet Âlî Bedirhan, Kürdler ve İttihat Siyaseti, Serbestî, no: 209, 22 Şubat 1919*

Mazlum ve fedakâr bir millet hakkında reva görülen bu cinayetler, ittihat hükümetinin şahsi eserleri arasında en büyük şaheserini teşkil ediyordu.

Hatta faciannın kudretli ve azametli aktörlerinden olan bir vali, icraatı müteakip İstanbul'a geri döndüğünde, felaketin sebebi olduğu binlerce Kürd muhaciri kızgın ve hummalı Musul çöllerinde terk-i hayat ederken (ölürken), resmi bir dairenin mutlu koltuğuna yaslanmış olarak anlatıyordu:

“Ermeniler gibi devlet haini olan Kürdlere öyle bir tırpan attık ki ...”

Geçmiş hükümetin bir cinayet siyasetinden ibaret olduğu düşüncesinde bulunduğumuz bu faciayı, milletin sayısız acılara yakalandığı böyle buhranlı bir dönemde bunu kurcalamak istemezdik.

Fakat cephedeki vazifemizi ikmal ile İstanbul'a dönüşümüzde rastladığımız bazı dar görüşlü ve hakikate karşı göz yummak isteyen -ki biz iyi niyetle düşünerek safdil diyeceğimiz- vatandaşlarımızın tehlikeli savunmaları ve hükümetin bu husustaki ihmali, bizi de bunu takip etmesi beklenen bazı makaleleri yazmaya zorunlu kıldı.

Makalemizin başlığını oluşturan “Kürdler ve ittihat siyaseti”nin, İttihatta aynen var olduğunu ve benim gibi adı geçen bölgelerde bulunanların tümü yakinen bilirler. Lüzum hasıl olduğu taktirde, bu mesele hakkında propagandasız ve sabit belgeler ibraz etmeye ve tanınmış şahitler ile ikamesine muktediriz.

Şimdilik bu cinayet siyasetinden özetle bahsedeceğim:

Hülasa şimdi Kürdistan'dan (Kuzey Kürdistan) göç ettirilip Musul çöllerine bir avuç kum gibi serpilip binlerce Kürdün aklıktan, sefaletten nasılsa hayatını kurtararak Musul şehrine ilticaya muvaffak olanların, Musul caddelerinin kaldırımlarına ağlayarak ve inleyerek uzanmış kısık ve öz bir seda ile “Ez bextê Xudayîserî çiçâyê”[Alah için olsun merhamet. ç.n.] diye inliye inliye terk-i hayat ettikleri bütün Musul ahalisinin ve altıncı ordu zabıtasının malumudur.

Hatta bu hususta günlük Musul sokaklarından yüzlerce cenazenin arabalarla toplandığını, Musul belediyesinin kayıtlarına müracaatla da ispat ve izhar eylemek mümkündür.

Şark vilayetlerinin her tarafından zulüm ve baskıya duçar olan Kürtlerden en feci ve en kanlı darbelere maruz kalanlar arasında Dersim ve havalisini de zikredebiliriz.

Hatta Dersim’de günahsız olarak öldürülen ve idam olunan yüzlerce masumun şehadet olayını, ev ve yurtlarından kovulan binlerce felaketzedenin sefalet maceralarını açıklayan müspet belgeler, nezdimizde mahfuzdur.

İşte bu suretle Ermeniler gibi –fakat savunmasız- zulüm ve baskıya maruz kalan Kürd muhacirleri, heyhat ki halen dahi Ermeni ve Rum muhacirlerinin hükümet tarafından mazhar oldukları yardım ve destekten mahrum oluyorlar.

Kürdlerin geçmiş hükümet zamanında maruz kaldıkları mezalim ve facialar, şimdiki hükümetin bu mazlum millete karşı olan kayıtsızlığı ve ihmali hakkında, memuriyet mahalinden izinsiz İstanbul’a gelen bir mülkiye memurunun beyanına atfen bazı notları kaydediyoruz:

Geçmiş hükümet, imhasına karar verdiği Kürd milletinden bir kısmını öldürerek diğer bir kısmını da açlık ve sefaletten öldürdükten sonra, birkaç yüzbin Kürdü de Ankara, Konya ve civar vilayetlere taksim eylemiştir. Köy köy taksim olunan bu muhacirler hakkında Dahiliye Nezareti’nin [İçişleri Bakanlığının] gizli olarak vukubulan [gönderilen] bir genelgesinde, mevcut esaslı noktalar şunlardır:

1. Kürd muhacirleri memleketlerine iade edilmeyecektir.
2. Kürdlerin iskanı için memuriyetinizin sorumluluk dahilinde ne gibi uygun arazi ve köyler vardır?
3. Adı geçen muhacirlerin hariçle ilişkisi yasaktır.
4. Kürd muhacirlerinin taksimi meselesinde nazarı dikkate alınacak en esaslı nokta, aynı yere yerleşeceklerin on haneden fazlasına imkan vermemektedir.

Muhacirleri adı geçen bölgelere ulaştıklarında, ekmeğin okkası onbeş kuruş iken, İttihat [İTC] hükümeti bu zavallılara yevmiye üç buçuk kuruş gibi bir bağışta bulunmak suretiyle bu biçareleri sürgünlerinde bile idama mahkum etmiştir.

Hatta son zamanlarda bu yevmiyenin kesildiği resmen sabittir.

Bu gizli tamimin [genelgenin], muhacirlerin memleketlerine geri dönmeleri hakkındaki fıkrasıyla, on haneden fazla olarak bir araya gelmelerine imkan verilmemesine dair olan nokta, senelerden beri tarihte yaşamış olan bir milleti baskıyla, zulümle fakat cahil bir darbeyle ortadan kaldırmak gayesine yönelik değil de nedir?

İttihat hükümetinin diğer milletleri mahvetmek suretiyle beka bulmak tarzında sarıldığı ve her tarafta propagandasını yaptırdığı millet prensibinin kurbanı olan Kürdlerin refahına hala en ufak bir himmeti sarf edebilmek için bilmiyoruz ki şimdiki hükümet hangi fırsatı bekliyor.

Yukarıda tehcirini yazdığımız mazlum halk, şu anda sürgünlerde açlıktan ölüyor ve bu ölüm hala alaycı bir gülümsemeyle karşılanıyor.

Biz Kürdler, bu meselenin hükümetimiz tarafından çözümü arzu ediyoruz. Yoksa İttihat hükümetinin maruz mezalimi olan sair unsurlar gibi Kürdler de, mazlumiyetini bağıra bağıra bütün medeni aleme ulaştırabilmekten aciz değildir.

Dolayısıyla hükümet, Ermeni ve Rum muhacirlerinin iskân ve iaşesine sarf ettiği gayretin bir kısmını da Kürd muhacirlerine ayırmakla, unutulmuş bu hakkını yerine getirmek büyüklüğünü gösterebilir.

1. 3. Zabitanın Terfihi²¹⁰

İhtirasla başlayan, uğursuzlukla devam eden bu savaştan felaket ve talihsizlikle çıktık.

Her tarih sayfası yeni bir savaş vakası ile dolu bu memleket, son Avrupa savaşında Anadolu'nun dört milyonluk kanını akıttı. Faydasız, vahim bir ihtiras ile kesilen bu damarlardan dört sene sürekli akan kan, hükümeti ailece idaresine almış olan Enver Paşa ve avenesinin şahsi ve ferdi menfaatlerini temin ederken, memleketin pek az bir sınıfı istisna edilmek üzere, milletin her ferdini ayrı ayrı zarara uğratmak ve heyet-i umumiyesi ile vatani pek büyük müşkülât ile derin bir girdabın derinliklerine sürükledi.

Anadolu'nun Yemen çöllerinde kaybedilen değerli evlatlarından sağ kalanları bu suretle israf edilirken, yakın istikbalin emellerini taşıyan binlerce Darü'l Fünunluyu Çanakale cehennemine, Kafkas kayalıklarına, Süveyş çöllerine bir damla gözyaşı dökülmeden ihtiyat zabiti unvanı altında gömüldü.

Evet gömülmeliydi ve gömülecekti; çünkü Enver Paşa böyle istiyor, çünkü Enver Paşa böyle emrediyor.

Bu kadar mezalim ve cinayetlere bir sabır ile tahammül ve tevekkülle göz yumduktan sonra, bu sefer hakikaten ve kelimenin bütün manasıyla harpten hasta ve yaralı olarak çıktık. İktidar makamına gelen halihazır kabinesi, geçmiş hataları ve kötülükleri tamir etmeyi ve son kalan memleket nüvesini kalkındırmasına ve unutulmuş hakları yerine getirilmesi gibi yüksek, yüksek olduğu kadar mühim ve ihmal edilmesi asla kabul edilmeyecek vazifeleri üstlenmiş bulunuyor.

Şimdiki hükümetin üstünlüğü bu mühim ve hayati görevleri ne dereceye kadar başarabileceği hakkında bugün kesin bir şey söylenemez. Fakat her halde küçük, küçük olmakla beraber düzenlemelerle ilgili emareleri görüyoruz.

İşbaşına gelen yeni devlet adamları; icraata isabetliliği, inkâr edilmesi mümkün olmayan bir noktadan başladılar. Memleketin tahribatına sebep olan ve yapanları cezalandır-

²¹⁰ *Celadet Âli, Türkçe İstanbul, no: 126, 5 Nisan 1919*

mak... İcraatın ikinci maddesi, hükümet makinesini çevirecek olan büyük, küçük ellerin terfihi...

Bu nokta etrafında memurlarına maaşını buğday yardımı ve daha sair tedbirlerle bir dereceye kadar çareler bulundu. Devletin her sınıf memurları bu suretle imkan dahilinde yaşam standartlarını yükseltirken ortada ihmal edilmiş büyük bir unsur kaldı. Zabıtlar.... Acaba bu kısım asker milletini ihmal etmek doğru mudur? Bu ihmal varid ise, sebep ve etkenleri nedir?

Hepimiz biliyoruz ve hiçkimse inkâr edemez ki; mazinin kötülük defterlerinde büyük bir mesuliyet yüküyle şaibeli askerler arasında maalesef pek çok zabıt ve cemiyetli bir sınıf teşkil eder. Bunu kimse inkâr edemez. Hatta denebilir ki Enver Paşa, ordusu en yüksek askeri mukavemetiyle memleketi tahrip, asker milletini imha eylemekte göstermiştir.

Bununla beraber ordunun büyük bir kısmı ve tahsisatı küçük rütbeli zabıtların çoğunluğu -ki cephelerde kan ve ateş içinde yatmışlardır- masum ve günahsızdır.

Tekrar edelim; İstanbul'da ve İmparatorluğun sair merkezlerinde karargah ve dairelerde bulunup askeri maaşından bile istifadeye kadar tenezzül eden namussuzları tel'in etmeden geçmiyoruz.

Fakat memleketin tabii mıntıklarının miktarını bile geçen ve ta Orta Avrupa'ya kadar genişleyen cephelerde dört sene boyunca cenkleşen zabıtlarımız, hangi cürüm, hangi cinayet ile itham olunuyorlar. Memleketi tahrip etmekle zararlıydı, memleketi felakete sürükledi. Neticede mağlup oldu ve dağıldık. Evet, bunları böyle inkâr edenimiz de yok, fakat mağlup olduk, muharebe yanlış oldu. Olmayacaktı diye zabıtlarımızı ihmal etmek hiçbir zaman adalet anlayışıyla uygunluğu yoktur. Çünkü -malum olduğu üzere- zabıt, ordunun bir kısmını teşkil edip mesul olduğu kıtanın harekâtından sorumludur. Hatta almış olduğu emir yanlış bile olsa güzel tatbik ettiği taktirde, takdire mazhar olur. Sorumluluk doğrudan doğruya emri verene aittir.

Bununla birlikte bölüğüyle birlikte terk-i hayat eden bir bölük kumandanı, taburuyla beraber mahvolan bir tabur kumandanı her zaman için vazifesi uğrunda terk-i hayat etmiş azimkâr bir simadır. Dolayısıyla bugün hükümet, gerek bunların yetim ve dullarına, gerekse hayatta kalan yakın akrabalarına bakmak mecburiyetindedir.

Bu hususta ikinci bir şık meydana çıkıyor; ordu ve zabitelerin mevcudiyetine gerek yoktur... Eğer böyle bir şık olur ise -ki biz buna taraftarız- o zaman ordu mensuplarının istikballerini temin edecek tazminat ile müreffeh kılarak yine sefaletlerine meydan vermemelidir. Şimdilik böyle bir kararın mevcut olmamasına nazaran tüm yönleriyle ve bilhassa cepheden yeni dönen zabitelerin başkent sokaklarındaki kıyafetlerine bakarak bu kısım asker milletinin zaruret ve sefaletten kurtuluş çarelerini düşünmelidir.

Biz bu hususa ne kadar kani ve taraftar isek, suçlu ve itham olanların da cezalandırılmasına -başlanmış olduğu yönüyle- aynı iman ile hatta daha ziyade kani ve taraftarız. Harbiye Nezareti, istifa ve emekliliği isteyen bir kısım zabitanın isteklerini yerine getirdiği taktirde, geri kalan kısmın refahını ufak bir himmetle muvaffak olacağından hiç şüphe yoktur.

Çöllerde, dağlarda, siperlerde dört sene omuz omuza silah kullandığım aziz cephe arkadaşlarımla gerekli refahına sıcak bir kanaatle hallerine yakinen olan vukufum itibariyle, hükümetin pek aşikâr olan bu lüzum hakkında nazarı dikkatini celb ederim [çekerim]. Çünkü silahı bırakıp kalemi elime aldığım zaman bu ve buna bağlı her meselenin izah ve müdafasını tabii bir vazife olarak telakki etmekteyim.

1. 4. Develer^{211/212}

Büyük molada askerlerin ceylan avlamalarına müsaade etmiştik. Karavanayı lezzetle yedirmeye yeterli ceylan vurulmuştu. Esasen karavana haddi zatında pek fena değildi. En büyük problem, “Telsabır’dan” sonra bu çorak çölde saatlerce devam eden susuzluktu.

Yürüyüşe geçtik. Çöl ateşinin kızgın dalgaları arasında ağızları kurumuş, çeneleri bağlanmış gibi olan askerler heyecanlı bir çocuk coşkusu ve mutluluğuyla bağırıyorlar :

-İşte yüzbaşım su...

Gerçekten pek uzak olmayan bir mesafede Hz. Adem’in yasaklı meyveyi kopardığı cennet bahçesi kadar güzel ve ferahlı bir bağ...

Yüksek bir tepenin zirvesinden aşağı doğru uzanan üzüm kütüklerinin eteklerinde ay gümüşü gibi bir göl, üstten göle dökülen iki ırmak, şöyle sol tarafta sık bir orman ve bütün bu atlas güzelliğini bir kuşak gibi kapsayan zümrüt bir çayır. Askerler bu manzara karşısında kurtuluş kapıları yüzüne kapanmışların aniden bir ışık gibi ortaya çıkmış ümit karşısında gösterdikleri azim, yeniden canlılığı elde etmişlerdi.

Çölde ilk defa tesadüf ettiğimiz bu manzara bölüğün neferleri tarafından ayrı ayrı teşbihler ile tasvir edildi. Bütün Anadolu’nun şehir, kasaba ve köylerindeki doğal manzaralar ile mukayese olundu, benzetildi. Şimdi herkes bu berrak sudan kana kana ve avuç avuç nasıl içeceğini tarif ediyordu.

Bir aralık arkama dönüp baktım develer; “mübarek hayvan” vasfıyla nitelediğimiz o çöl şimendiferleri [trenleri] lahayt, müsterih yolun kenarında diken toplaya toplaya ağır ve dalgalı yürüyüşlerinde devam ediyorlardı. Küçük kuyruklarıyla zıtlık teşkil eden uzun boyunlarının ucunda sallanan çehrelerinde ne susuzluktan ne de açlıktan şikayet eden hiç-

²¹¹ Celadet Âli, *Develer [Hêştir]*, Türkçe İstanbul, no: 129, 8 Nisan 1919

²¹² Bu makale, yazarın ihtiyat zabiti [yedek subay] sıfatıyla Irak, Acemistan, ve Azerbaycan’daki seyahati askeriyesine ait olup yakında yayınlanacak olan gazetesinden ödünç alınmıştır.

bir emare yoktu. Bu meşakkatli yolun sabırlı ve tevekküllü yolcuları hakkında mübarek tabiriyle yumuşaklık ve sükünlerine karşı beslediğimiz inancı izhar ederiz. Küçük yaşımızdan beri sıra alaylarında hayretle temaşa ettiğimiz bu heykel gibi hayvanların ruh ve tabiatları hakkında kesin malumatlarımız yoktur. Onları deve diye tanır ve yine deve diye geçeriz.

Hâlbuki develer cüsseleri itibariyle cidden şayan-ı dikkat, şayan-ı mutalaa hayvanlardır.

Sonra develerde adeta bir kabile ruhu vardır. Bu, pek aşikâr olarak görünür. Her deve kafilesi adeta bir kabiledir.

Kafileyi teşkil eden develer, içlerinde birini tabii bir şekilde en cüsseli olanı kendilerine reis olarak kabul ederler. Bütün kabile, reisin görünmeyen emirlerine itirazsız itaat ederler. Kafileden hiçbir deve, “şeyhü’l cemel” [deve emiri]’in emri haricinde bir harekette bulunmaz. Deveci yeni teslim aldığı bir kabile arsında ilk başta ve özellikle reis ile meşgul olur. Çünkü reis elde edilmedikçe kafilenin diğer develerine nüfuz etmek mümkün değildir. Hatta sayıları yüzlere ulaşan bir deve kafilesini, reise söz geçirmek şartıyla bir devecinin idare ettiği çok defa görülmüştür.

Bizi takip eden deve kafilesinin yüklemiş olduğu askeri eşyanın muhafazası için devecilere birkaç nefer refakat ediyordu. İçlerinde biri o pek ciddi ve vakur reis ile şakalaşmak ister. Ciddi ve kati homurdanmalarıyla şakaya gelmeyeceğini anlatmak isteyen reis, nefere bunu anlatamaz. İş büyür, reis kızar, köpürür, nefer aldırılmaz.

Fakat zayıf bir darbeye neferi kolundan tutup yere seren reis, o pek ağır yükünü bir hamlede fırlattıktan sonra bütün müfrezenin bakışlarını kendisine celbeden bir vaveyle ile kafileyi terkeder.

Herkeste ve bilhassa da devecide endişeli bir telaş, devecilerden biri ilerde merkebe [eşeğe] binmiş olarak hareket eden baş deveciye büyük bir felaketin vukuunu ihbar edenlere mahsus çekingen ve korkulu bir seda ile seslendi:

-Ya Ebü’l Merzuk!...

Ebü'l Merzuk eşekten indi. Reise doğru koşmaya başladı. Fakat çok geç kalmıştı. Çünkü aziz reislerinin yüksek bir izzeti nefis ile hareket karşılığındaki isabeti takdir eden develer birkaç saniyeye kadar reislerine bakıp aralarında gözlerini kırpa kırpa konuştuktan sonra derhal karar vermişlerdi. Ebül Merzuk'un reise hitaben müşfikane: Teale ya ruhi teal [gel ey canım gel]!

Temennisiyle yaklaşmasına vakit kalmadı. Kafilenin bütün develeri kararlarını fiiliyata koydular. Kafile velveleli bir isyan dalgası ile sarsıldı.

Ağızları köpürmüş develer yüklerini atıyor, semerlerini yıkıyor ve acı acı feryatlarla sağa sola koşuşuyorlardı. Bir dakika içinde yüklerinden soyunmuş pehlivanlar gibi reislerinin etrafında toplanmışlardı.

Ortalarında "şeyhü'l cemal" olduğu halde bütün develer bağırıyor, tepiniyorlardı.

Ebü'l Merzuk'e develerin teskini ve asayişin temini için askerin yardımını teklif ettim, şiddetle reddetti.

İstemez Yüzbaşı, Peygamber için, sonra hep deve kaçır dedi. Develerle devecileri baş başa bıraktık ve uzaktan seyrediyorduk.

Deveciler de karşılık olarak Ebü'l Merzuk'un etrafında toplandılar. Bütün o çöl ruhunun samimi ve yakıcı edasıyla titreyen hazin bir kasideyi, acı bir makam gibi terennüme başladılar. Onların bu terennümleri, çölün yakan ve kavuran güneşi altında bizi dinlendiriyor, belki bütün mevcudiyetimize sükûnet bahşeden bir serinlik veriyordu.

Askerler, devecilerin bu tarz hareketine mana vermekten aciz yüzüme bakıyorlardı.

Başçavuş:

-Yüzbaşım, dedi. Bu herif bildirdi mi? Ben vaziyeti bir dereceye kadar anlamış olmakla beraber henüz mütereddidim.

-Dur bakalım, dedim.

Biraz sonra develer birer isyan kılıcı gibi semaya doğru yükselen uzun boyunlarını yavaş yavaş büktüler, eğdiler. Şimdi burunları toprağa temas ediyor, sanki yerde kaybedilmiş

bir pırlanta arıyormuş gibi hepsinin gözleri, gözkapakları düştü, kapandı.

Biraz evvelki isyan sükûn bulmuş, o azgın ve öfkeli isyan zikrinden ufak bir dalga bile kalmamıştı. Devecilerin cidden bir his ve gamlı musikisi, develerin ruhunu uyuşturmuş, mübarek hayvanlar itikafa dalmış dervişler gibi sükûn ve sükûnet içinde bu çöl musikisinin en ince avazına kadar bütün ahenk akışını massediyorlardı [çekiyorlardı].

Nihayet develerin sükûnete erdiğine kanaat getiren develer, develeri halim kuzular gibi birer birer tutular, semerleri vurdular ve yükler yüklendi. Şimdi kafile eskisinden daha sakin ve daha muntazamdı.

Hepimiz hayret ve hayranlıkla develere ve devecilere bakıyorduk. Belki hiçbirimiz şimdiye kadar musikinin bu etkin ve kendinden geçme tesirine, bu kadar bariz bir levha [tablo] karşısında şahit olmamıştık.

Ebü'l Merzuk:

Gidecek Yüzbaşı! dedi.

Bölük silah aldı. Başçavuş ufku göstererek:

-Hani Yüzbaşım? dedi. Deminki bağlar, bahçeler, dereler nerede?

Bütün bölüğün bakışları ufka yönelmişti....

Serap....

1. 5. Geçit²¹³

Düşman Kerkük'ü zaptetmiş, Altınköprü istikametinde yürüyüşe devam ediyordu.

5,7'lik yer sahra bataryasıyla takviye edilen müfrezemiz acilen Altınköprü'ye azimetle köprübaşı tahkimatına memur edilmişti.

Düşman Altınköprü'yü çiğnediği taktirde Musul'u zaptetmesi için "Zap-ı Kebir" nehrinden başka bir engele tesadüf etmeyecekti. Bu itibarla büyük bir önem kazanan Altınköprü istikametine zorunlu yürüyüşle hareket ediyorduk.

²¹³ *Celadet Âli, Geçit, Türkçe İstanbul, no: 147, 26 Nisan 1919*

İstanbul'dan henüz üç ay önce ayrılmış olan bu taze fakat narin kuvvet, tahripkâr ve amansız iki geçmiş amilin pençesinde inliyor, adım başında yeni bir kurban veriyordu. Kolera bağırsak ve mideyi kavuruyor, güneş alın ve beyinleri yakıyordu.

Nehrin sol sahilinde bulunan Kuver nahiyesi guruba meyleden güneşin altında tarihi bir şehrin harap, bahtsız ve perişan manzarası gibi titriyordu.

Yürüyüş kolu, derinliğini doğal sınırın belki on misline çıkarmıştı. Askerler de nefer alıp vermede şiddetli, kesik ve düzensiz bir haldeydi. Tabiri caiz ise kol, bozuk bir çingene körüğü gibi nefes alıp veriyordu.

Kolbaşı nehrin sağ sahiline ulaştığı zaman bu kızgın ve ateşin çöl güneşi batmış, ufukta bıraktığı müstesna bir kadın dudağının la'l rengiyle renklenmiş, iz yavaş yavaş ve düzensiz hatlar gibi semaya yükseliyor. Kubbede kırmızı bir mürekkep hattı gibi dağılıp pembe bulutlar meydana getiriyordu.

Nehir coşmuş ve hiç susmayan bir çığlık gibi mütemadiyen inliyor, bağırıyor ve köpürüyordu.

Müfreze kumandanı daha yolda yayınladığı günlük emirde köprüden ilk önce pişdarın [öncülerin], arkasından bataryanın ve onu takiben diğer kıtaların geçeceğini ilan etmişti.

Müfrezenin bütün bakışları muazzam altıncı ordunun ulaşacağı hat üzerinde bulunan köprüyü arıyor, arıyor fakat bulamıyordu.

Sahilden kuvvetli, yarı çıplak bir Arap bağırды.

-“Exeze'l mau el cisre.”

Arap demek istiyordu ki; “Su köprüyü götürdü.” Hakikaten uzaklarda nehrin sol sahiline yaslanmış olan köprü, azgın dalgaların darbeleriyle titriyor gibiydi.

Felaket lerzeleriyle inleyen zayıf ve güçsüz köprü bedeni-ne uzaktan hasretle bakarken düşünüyordum. Birbuçuk milyon insanın kanı döküldüğü bu sahneyi iâşe, mühimmat ve merkezleriyle ayıran bu küçük nehir üzerine üçüncü uğursuz

senesi bulunan savaşın devamı esnasında olsun muntazam ve sağlam bir köprü yapılamaz mıydı?

Arap sinisini sahile dayamış olan siyah bir tekneyi elindeki kürekle göstererek;

-“Şahur ya efendi, şahur” dedi.

Hepimiz anlamıştık. Karşı sahile şahur denilen bu teknelerle geçecektik. Fakat nasıl? Nehir o kadar şiddetle cereyan ediyordu ki kayıkçının tekneyi sola temayül etmesi için yapacağı manevraların başarı ümidi pek az idi.

Küçük bir molayı müteakip geçit başladı.

Nehrin her iki tarafında iskele namını alan yontulmuş iki kara parçası vardı. Şahurlar bu iskelelere yanaşıyor, yükleme ve bindirme buralarda oluyordu. Fakat en büyük müşkülât, rüzgârın hızına mukavemet edemeyen şahurun sol sahildeki iskeleyi bir hamlede tutamaması idi. Zorunlu olarak şahur ilk önce iki iskele arasında ve nehrin ortasında bulunan adanın güneyine yanaşıyor, burada yükünü adaya çıkarıp adanın kuzeyine naklederek şahurcular tarafından sahili takiben yedekle çekilip aynı noktaya ulaşan şahura tekrar yükleniyordu.

Bu işlem asgari iki saat devam ediyordu.

Buradan tekrar hareket eden şahur ise bin müşkülât ve çeşitli tehlikelerle nehrin sol sahilindeki iskeleye yanaşıyordu.

Şahurun boş olarak sağ sahile varması ise, daha problemlili oluyordu. Nehrin cereyanına karşı hareket imkânsız olduğundan, şahur yedekte olarak adanın takriben iki yüz metre kuzeyine kadar sürüklendikten sonra cereyana terk edilip adanın kuzeyine yanaşıyor ve deminki işlem bu sefer aksi yönden tekrar olunuyordu.

İşte altıncı ordumuzu bir günlük mesafeden tehdit eden düşmanı durdurmak maksadıyla yapılan askeri harekât bu kadar seri ve muntazam vasıtalara sahipti. Fakat her şeye rağmen nihai zafere istekli olan idarecilerin ümidi kesintisiz devam ediyordu, çünkü ahdetmiştik.

Kanımızın son damlasına, son neferimize kadar harbedecek, Anadolu'da insan bırakmayacaktık.

Piyade efradının yardımı ve bin müşkülât ile şahtura ancak bir ve bazen bir buçuk saatte bir top yükleyebiliyorduk.

Gece hayli ilerlemişti karanlık basmıştı. Adeta üşüyorduk. Berrak, lekesiz bir sema üstünde dolaşan mehtap bizim bu hummalı faaliyetlerimize gülüyor gibiydi. Sabaha kadar bataryanın karşıya nakli tamamlanmış, toparlak ve cephanе arabalarından bir kısmı kalmıştı.

(Devamı var)

1. 6. Kürdler ve Kürdistan:

Kürdistan'a Kürd Memurlar-I²¹⁴

Türkiye ile hemkader olarak dörtyüz seneden beri Osmanlı kanunlarına tabi bulunan Kürdistan ve Kürdler, bu kanuni sahada ne dereceye kadar terfi edildiklerini bahis mevzuu edecek değiliz.

Çünkü şimdiki zaman ve istikbalin ıslah ve imarı için her zaman geçmişin hatalarının tekrar edilmesi taraftarı olamayız. Yalnız birkaç kelime ile ihtar edelim ki Kürdler; gerek Meşrutiyet'ten önce ve gerekse Meşrutiyet sonrası dönemde gayri İslami unsurlar, hatta diğer İslami unsurları bile terfiye ve saadeti için sarfolunan yardımlardan pek az istifade etmişler ve belki de bu yardımdan faydalanmamışlardır.

Faraza, Meşrutiyet sonrasında Arabistan vilayetlerine yerel dil, ahlak ve geleneklere olan vukuf itibariyle, Arap memurların tayini gibi pek isabetli bir karar alınmış ve son devir baskıya kadar kısmen de tatbik olunmuştur.

Hâlbuki Kürdistan vilayetleri hakkında değil böyle bir teşebbüs hatta bir tasavvur bile vuku bulmamıştır. Her nedense Kürd daima ihmal edilmiştir.

Kürd milletini yaralayan bu durumun devam ermesi, teesüfümüzün bakışına çarpmaktan hali kalmıyor.

²¹⁴ Celadet Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdistana Kürd Memurlar, Serbestî*, no: 482, 1 Mayıs 1919

Savaş felaketiyle duçar olan unsurlara, hükümetin imkan dairesinde yardım ettiğini şükran ve memnuniyetle görüyoruz.

Acaba bu yardımın bir kısmını Kürdlere verilmek üzere ayırmak, müşkül bir iş midir? Bize sorsanız hayır! Hayır!

Esas maksadımız olan Kürdistan'a Kürd memurların tayini noktasına dönelim.

Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden İslam unsurları arasında öyle zannediyorum ki resmi dil olan Türkçeyi en az bilen unsur, hemen hemen Kürdlerdir.

Bu hususta uzun uzadıya sebepleri araştırmaya lüzum yoktur. Bu sebepler ve belki de sebep pek aşikârdır! Mektepsizliktir...

Her hususta ihmal edilen Kürd, önemli noktayı oluşturan eğitimde de ihmal olmuş ve sonuç olarak Kürd himayesinde bulunduğu hükümetin resmi dilini bile öğrenmekten mahrum kalmıştır.

Bu mahrumiyet ve geçen günkü bir makalemizde izah ettiğimiz vecihle, memurların Kürdün kalbine bırakmış oldukları müthiş korku, Kürdün bu hususta sair vasıflardan da mahrum kalmasının sonucunu doğurmuştur.

Sözgelişi teşebbüsler ve resmi maslahatlarını takip etmek zorunluluğunda bulunan Kürd, hiçbir zaman köyünden kasabaya gitmemiştir, gidememiştir.

Bu hususta kısmen okuryazar ve resmi dile vakıf bulunan imamlar ve muhtarların aracılığıyla müracaat olunmuştur. Bu aracılık keyfiyeti, Kürdün Türk dilini konuşmasını kısmen olsun öğrenmesine ve memurların hükümetle temasını sağlamak için yapılan teşebbüslerin gelişmeyen kişilerde hayata karşı husule getirdiği uyanıklığı, temine mani olmuştur.

Velhasıl o, köy ve aşiretinin basit ve ilkel şartları, hayatıyesi dahilinde maddi ve manevi muhite karşı bakir olarak yaşamamış hayat için layıkıyla yıpratılmıştır.

Hâlbuki Kürdistan vilayetlerine eskiden beri Kürd memurların tayini cihetine gidilseydi, acaba neticesi pek farklı olamaz mıydı?

Biz buna tereddütsüz evet diyeceğiz.

Çünkü Kürd memur, dilini bildiği bu milletin derdini daha iyi anlar, devasını daha iyi verirdi. Sonra Kürd, evvelce ve şimdi olduğu gibi memurlara karşı böyle bir garipsemeyle mütehasıs olmazdı. Hatta ondan zulüm ve haksızlık gördüğü zamanlarda dilini bildiği bu adama karşı, hakkını daha iyi ve daha büyük bir şekilde müdafaa eder, adaletin çiğnenmesine mani olurdu. Çünkü kendisini anlaması itibariyle o memur, onun olmuş olurdu. Bir batılı hekim diyor ki: "Beni anlayan benim olur."

Geçmişin pek elim ve pek acı derslerinden uyanık olmak zamanıdır. Dolayısıyla öyle ümit ederiz ki artık eski ve paslı zihniyetler terk edilerek incelenmekte bulunan nispi temsil kanunu, bu ihtiyacı kolaylaştıracak şartlara haiz olur.

Bununla birlikte bu yolsuzluğa son vermek için adı geçen kanunun yayınlanmasını beklemek gibi yeni bir gevşeklik dönemine müsaade etmek doğru değildir.

Bilhassa geçirmekte olduğumuz bu buhranlı devirde, imparatorluğu teşkil eden unsurların mevcut ve hatta oluşturulacak vasıtalar ile yükselme sorunu en kesin bir gereklilik olarak tecelli etmektedir.

Hükümetten himmet ve faaliyet bekliyoruz.

1. 7. Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'a Doğru-II²¹⁵

Geçen gün bu başlık ile yayınlanmış makalemizde, Kürd aydınlarını Kürdistan'a davet ediyorduk.

Bu kesin ve kat'i lüzum hakkında ehemmiyetle dikkati celp etmiştik. Malum tahrikler ile en son meydana gelen hadiseler, bu gerekliliği teyit ve teşvik etmektedir (belgelemektedir).

Gerçekten Kürdistan Tealî Cemiyeti'nin neşrettiği beyanname ve hazır hale getirilen Kürd Nasihat Heyeti, bu lüzum ve ihtiyacı karşılamak maksadıyla gerçekleşen faydalı ve tebrike

²¹⁵ *Caladet Bedirhan, Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'a Doğru-2, Serbesti, no: 484, 3 Mayıs 1919)*

şayan teşebbüslerdendir. Fakat zanimızca bu çalışmalarını ferdi teşebbüslerle teyit edilmelidir.

Çünkü yaşamakta olduğumuz şu zaman, mühim ve tarihi bütün kâinat için ne nispetinde ehemmiyete haiz ise, bizim içinde aynı derecede ve belki de daha ziyade ehemmiyete haizdir. Hiç şüphe yok ki Kürdistan'ın geleceği konumu ve esaslı şartları, geçirmekte olduğumuz şu birkaç gün zarfında, bu mühim günlerin milli tezahürat ve hareketlere nazaran oluşup ve teşekkül edecektir.

Kürdlerin ve bütün cihanın kaderi ve gelecekteki hayatını elleri arasında bulunduran Avrupa büyük devletleri, bu dakikada dikkati nazarlarını her yere ve her noktaya atfetmişler, verecekleri hüküm hakkında dış muhitlerden düsturlar ve esaslar topluyorlar.

Acaba bu önemli zaman tarihinde, Kürdler ve Kürdistan ne halde bulunuyor?

İstihbaratımıza nazaran, Kürdistan'ın konumu henüz bugünün nezaket ve ehemmiyetiyle uygun olacak derecede kesin ve tam bir açıklık içinde değildir.

Hala bulanık suda balık avlama sevdasından vazgeçmeyen ve iktidarını yitirenlerin üyeleri, Kürdistan'da tasarladıkları emellerine hizmet için berdevam tahriklerinde ve faaliyetlerinde bulunuyorlar.

Uzağa gitmeye ne hacet? İstanbul'a yapacağımız bir bakış, basit fakat derin bir bakış, bize bu hususta kesin bir fikir vermeye kâfidir. Öyle zan, değil zan itikat ediyoruz ki bugün payitahtımızda her şeye rağmen ittihatçılık ve ittihatçı fikirler sıcağı sıcağına ve hummalı bir faaliyetle yaşıyor. Aynı durum büyük itilaf devletlerinin nezaretinden ve zabıtabarından uzak olmak itibariyle taşra ve Kürdistan'da daha aleni ve daha şiddetli olarak hüküm icra ediyor.

Bu adamların Kürdistan'da yapmağa muvaffak oldukları şey, beş on safdili iğfal ederek bazı meclisleri rencide edecek hareket ve teşebbüslere kıyam ettirmeleridir. Sınırlı ve mevzuu olmakla beraber, milli menfaatlerimizin bakış açısından

kötü tesir icra etmesi, bilinen bu teşebbüslerin önüne geçmek, kesin ve şiddetli bir ihtiyaçtır.

Nitekim Kürdistan Teali Cemiyeti'nin beyannamesinde bu noktayı ehemmiyetle işaret ederek, şunun bunun aldatmasına kapılmayarak milli kaderimizi tayin edecek olan büyük İtilaf Devletleri memurları ve temsilcilerine karşı alınması lazım gelen hürmetkâr hareket hattı izah olunmuştur.

Esasen bu hareket hattı, şimdiye kadar kendisine ilke edinen Kürd milleti, bundan sonra da ırkının özelliklerinden olan sükûnet, vakar ve ciddiyetle adil kişilere tevdi etmiş olduğu hukuk ve milli kaderi hakkındaki kararın çıkmasını beklemelidir. Şunun bunun aldatmasına kapılıp da çoğunluklara kıyam etmek isteyen vatandaşların da böyle münasebetsiz durumlara meydan vermemek herkesin vazifesidir.

İşte Kürdistan'a davet ettiğimiz Kürd gençliğinin vazifeleri hakkında çizilecek programın birinci maddesi...

1. 8. Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'a Doğru-III²¹⁶

Gönül, mütemadiyen Kürdistan'a doğru ilerlemek arzusuyla inlerken, vatandaşlarımızla yaptığımız bu hasbihallere ortak olmamak elden gelmiyor.

İki numaralı makalemizde, Kürdistan'da Kürd milli menfaatlerini ihlal edecek tarzda yapılan propagandalara karşı, icrası ellerinde bulunan irşâdattan [rehberlikten] bahsetmiştik.

Bu makalemizi, dört sene gerek istilaya maruz kalmak, gerekse son Sevr ile tahrip olunan Kürdistan'ın lüzum gelen daha doğrusu ilkel imar şeklinden bahsedeceğiz.

Bedaheti aşikâr olan bir kuraldır: Bir bina, bir mülk veya bir müessese yıkıldığı zaman, bu yıkılışın ve inkırazın sebebi iki şıktan gayri olamaz. Bu yıkılış ve müessesenin mevcut hayatını sonlandıran bir hazin yok oluş veyahut yeniden tesisi ve imarı için yapılan isteğe bağlı yıkmadır.

Kürdistan'daki tahribatın yapılış anında, bu tahribatın hangi bakış noktasından vukubulduğunu izah ve münaka-

²¹⁶ Celadet Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan Doğru-3, Serbesti*, no: 487, 6 Mayıs 1919

şadan sarf-ı nazarla [bakmaksızın], bakışlarımızı geleceğe, istikbalin hayat ve saadet bahşeden ufuklarına çevirelim ve yalnız onu, yalnız onun tesisini düşünelim.

Bu bakış noktasından düşündüğümüz zaman, seçilebilir olan şık, tekrar edilmeyecek derecede açık ve aşikârdır.

Tabii ki yeniden tesis ve imar...

Acaba Kürdistan'ın imarını bahis mevzuu ettiğimiz şu dakika ve şu meselede, biz gençlerimiz ve aydınlarımızdan ne nispetinde bir çaba istiyoruz. Hiç şüphesiz ki onlardan hiçbir zaman Kürdistan'da derhal yüksek mimari abideleri vücuda getirmelerini isteyecek değiliz ve istemiyoruz. Çünkü bu imkansız bir taleptir. Bizim istediğimiz basit, basit olmakla beraber esas ve gayeye talluk eden mühim ve hayati bir noktadır.

Kürdistan'da mesken ve yuvaları harap olanlarla şuraya, buraya göç edenler hiç şüphesiz Kürdisatan'a avdet ettiklerinde köylerini, evlerini tesis edeceklerdir. Dağ başında oturamazlar...

Bu biçare köylüler, meskenlerini yeniden tesis ederken eskisi üzere inşaatta bulunacaklardır. Yani topraktan arı kovanı şeklinde, penceresiz, sağlığa zararlı bir kulübe yapacaklardır.

O havalide seyahat edenler pekâlâ bilirler ki tarif etmek istediğimiz bu köy binaları, pencereden mahrum olmakla ışığın geçmesine müsait hiçbir menfeze malik değillerdir. Bu mahzurun def'i için müracaat olunan yegane çare ise, dışarıda müthiş bir kar fırtınası cenkleşirken, kapıyı açık bırakmaktadır.

Bu şartlar altında yapılmış bir binada yaşayacak olan insan neslinin ne dereceye kadar zinde ve hayatta olacağı kolaylıkla kestirilir.

Hâlbuki Kürd köylüsü, malik olduğu malzeme ile bundan çok iyi sıhhi şartlara tamamen değilse bile, kısmen olsun muvafakat edecek binalar tesis edebilir.

Faraza, evvel emirde evine biraz derince bir temel kazar ve yerden biraz yükseltir, tavanını hamam kubbesi tarzında ve fevkalade basık yapacağına düz ve az meyilli yapar. Ocağı

için tavana açacağı muntazam bir delikle dumanından müte-
essir olmaz. Işık ve güneşin hararetinden istifade etmek için
her odasına ve bilhassa doğuya yönelik olarak bir iki pencere
açar. Ahırını ikamet ettiği binanın az ötesinde ve ikametgâ-
hıyla irtibatı olamayacak bir tarzda inşa eder. Evinin önünde
küçük bir de bahçe meydana getirir... vs...

Öyle zannediyoruz ki Kürd, bir kılavuza malik olmak şar-
tıyla bu ve bu gibi şartları yerine getirmekten hiçbir zaman
çekinmez ve kemal-i memnuniyetle yapar. Ancak o, bu teşki-
latın lüzum ve faydalarını anlatacak ve mürşitlik edecek bir
rehbere muhtaçtır.

O rehberi bulduktan sonra, bunların tümünü yapar, fayda
ve güzelliklerini hissetikçe bu müsait yolda terakki ve tekâ-
mül eder. Başlamış veya başlamak üzere bulunan Kürdistan
köylerinin bu tarzda inşası, istikbal için ümit ettiğimiz mesut
Kürdistan'ın temel ve esasını teşkil edeceğinde şüphe yoktur.

Bu iman ile yükleniş olarak bu hususa rehberlik edebile-
cekleri, işbaşına davet ediyoruz.

İşte Kürdistan'a davet ettiğimiz, Kürd aydınlarının me-
sai programı içinde bulunması, zaruri ve elzem olan üçüncü
medde...

1. 9. Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerde İttifak²¹⁷

-İttifaka her zamandan ziyade muhtacı-

Cemiyetlerin beka ve devamında, özellikle oluşum ve
meydana çıkış dönemlerinde, ittifak ve yardımlaşmanın hak-
kıyla elde ettiği seçkin ve yüksek mevki, şark ve batı ulema-
sı tarafından layık olduğu ehemmiyet ve genişliğiyle izah ve
tekrar edilmiş bir apaçık hakikattir.

Hatta bu hususta kadim ve daha sonra gelen dinlerde, bir-
çok dogma ve hükümler konulmuştur.

Bilhassa iftiharla mensup olduğumuz İslam dini, bu nok-
taya ayet-i kerimlerle ve hadis-i şeriflerle izahatta bulunmuş-
tur.

²¹⁷ Celadet Bedirhan, Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerde İttifak, Serbestî, no: 489, 8 Mayıs
1919

Her zaman ve özellikle geçirmekte olduğumuz şu tarihi anlarda ittifak ve yardımlaşmanın Kürdlerde lüzum ve gereklilik derecesinden bahsederken üzümlere mazinin bu hususta bazı hatalara şahit olduğunu kaydetmek zorundayız.

Kürdün yüksek izzet-i nefsinin suiistimale uğramış bir istihalesi [başkalaşması] diye tefsir edeceğimiz mağrur benliği, Kürdler arasında “Menem diğər nist” [Benim başkası yok] davasının genellemesine büyük hizmetler ettiği inkâr olunamaz.

Kürd; ittifak nimetinin ilmi esaslarına vakıf olmayışı, yaratılıştaki asabiyet maddi muhitin zorluğu arasında esinlendiği şiddet ve hiddet ile serbestçe yaşamayı, geniş ve hiçbir kaydı kabul etmeyen mutlak bir hürriyet içinde yaşamayı, şahsının ve mensup olduğu cemaatin refah ve saadetini temin edecek mesut bir ittifak ve birlikteliğe tercih etmiştir.

Bu nokta etrafında biraz izahat vermek lüzumunu hissediyoruz. Çünkü Kürdün yiğitlik ve yürekliliği hakkında vermiş olduğumuz malumattan, fertlerin her birine birer birer tatbik olunarak Kürdün haklı, haksız, faydalı, zararlı itaat etmeği bilmediği zannı hasıl olabilir.

Hâlbuki Kürd; bilakis sınırlı ve sayılı hususi cemiyetin fertleri arasında iyi niyetle yaşar, aile ve kabile reisine adeta dindar bir boyun eğişle itaat eder.

Bütün ihtilaf; küçük kabilesi üzerindeki hakimiyetle hoşlanan bazı kabile ve aşiret reislerine münhasırdır ki, sebeplerini arz ettiğimiz bu ihtilaf, hakikatte hiçbir kötü niyete yüklememekle birlikte, netice itibariyle elde edilmiş, gayenin teminine tarih sayfalarında çoğunlukla karşı çıkmıştır.

İlmi sebepleri layıkıyla anlaşılmasından neşet eden [meydana gelen] bu gerçek durum, bugün hemen hemen zail olmuş [kaybolmuş] gibidir. Fakat bu kayboluşun devamını teminen bu nokta hakkında Kürdlük ve Kürd aşiret reisleri aydınlatılmalı ve irşat edilmelidir.

Bu ihtilafın tarihte meydana getirdiği problemlerden bahsetmiştik. Bir misal verelim: Çaldıran seferinden dönem

Yavuz Sultan Selim'in Şerafeddin Bitlisi'nin [İdrisi Bitlisi olmalı- Yaz.] vasıtasıyla Kürdistan'a ne şekilde savaşız boyun eğdirdiğini herkes bilir. Bunu izah edecek değiliz. Yalnız Kürdistan'ın o tarihte bulunduğu durumu tetkik edelim.

Merkezi Diyarbekir'de olmak üzere teşekköl eden Al-î Mervan [Mervaniler] hükümetinin malum olan tesirler ile çöküşü üzerine, bütün Kürdistan küçük küçük aşiretlerin toplanmasıyla vücuda gelmiş birkaç emirlik tarafından idare olunmaktaydı. Malik buldukları bölgenin genişliği ve nüfusun çokluğuyla aralarında bir konfederasyon teşkil etmeleri, kuvvetli bir ilişkiyle bir devlet halini iktisap etmeleri mümkün iken, seçilen hastalıklı hareket tarzı neticesinde adı geçen emirlikler, yavaş yavaş taksimata uğramış ve Yavuz Sultan Selim'e boyun eğen emirliklerin sayısı yirmi bire ulaşmıştır.

Yavuz Sultan Selim Hazretleri, savaşız arzı teslimiyet eden bu Müslüman emaretlerinin boyun eğişleriyle, maslahatlarını nazarı dikkate alarak tümünü içişlerinde muhtar ve müstakil bırakarak, az bir vergilendirmeye Memalik-i Osmaniye havuzuna bağlamıştır.

Muhtar [otonom] bir idare şeklinin mümtaz ve kesin bir timsali olan bu idare, maalesef Kürdistan'da uzun müddet devam etmemiş ve iki esas etkinin tesiri altında kalarak adı geçen emirliklerin iç idarelerindeki nüfuz ve düzeni, oluşma sebepleri ve ilerlemeyi ihmal ile muhtariyet şeklini ve esaslarını birer birer kaybetmişlerdir.

Bu çözülmeyi hazırlayan iki temel etken vardır: Biri ve en etkili olanı; civar vilayetlerde bulunup fitneyle diğerini istifaya zorlayan valilerin kötü yönetimleridir. Diđerisi ise; Kürt ümerası içinde arasına zuhur eden ihtilaf, noktayı nazardır. Bu ihtilaf hiçbir zaman temel ve hayati meselelerden çıkmamıştır. Adı geçen ihtilafların çıkışı biraz evvel izah ettiğimiz benlik sevdasından başka bir şey değildir. Bu pek kara ve feci sevdadır ki milli Kürd kültürünün meydana gelmemesinde önemli rol oynamıştır. Çünkü adı geçen emirlikler, Yavuz

Sultan Selim ve halefleri zamanında olduğu gibi zamanımıza kadar aynı şekli muhafaza etmiş olsaydı, Kürd milli lisanının ortaya çıkmasına ve gelişmesine daha müsait bir fırsat bularak şimdiye kadar dil ve kurallarını düzenli şekil ve esaslar altına almış bulunacaktı. Bütün bu başarısızlıkların kuvvetli ve sarsılmaz bir ittifak ve yardımlaşmanın eksikliğinden kaynaklandığı aşikârdır.

Dolayısıyla bundan sonra bu mühim ve hayati noktayı layıkıyla idrak ederek mukadderatımızı ellerinde bulunduran Avrupa'nın bizi dikkat ve ehemmiyetle tetkik ettiği bu esnada ve ilelebet en küçük ihtilafa bile itiraz edelim.

Tarih, ittifaksızlık yüzünden ölmüş milletlerin enkazıyla doludur.

Bir İngiliz dostum bir gün konuşurken bana demişti ki: Bize bakmayın, biz İngilizler iki saat zarfında bir fikir etrafında eli bin kişi toplanırız ve iki saat daha müsaade ederseniz eli bin yüz eli bin de olur.

Belki bütün İngiliz büyük teşkilatının içeriği bu sırra muvaffakiyeti, hiç olmazsa bundan sonra arızalı ve uçurumlu olan ilerleme güzergâhı ve ortaya çıkışımıza takdir olmuş bir nur gibi kullanalım. Ve bütün vatandaşların kalbi, bir nur ve nur ile yansın...

1. 10. Kürdler ve Kürdistan: Kürd Edebiyatı²¹⁸

Zîn ve Mem - 1

Geçen günkü nüshamızın birinde, Kürd milli şairlerinden Ahmed-î Hani'nin "Kürd Neşrî Marif Cemiyeti" tarafından basılmakta bulunan *Zîn ve Mem* [*Mem û Zîn*] isimli edebi şaheserinden bahisle, bu hususta okurlarımıza bir iki tenkit makalesi için söz vermiştik.

Eserin basımının bitişiyle beraber, basımına başlayacağımız "İntikadname"ye bir girizgâh olmak üzere bu makalemizde, *Mem û Zîn*'in genel yapısından bahsedeceğiz.

Demin söylediğim gibi *Mem û Zîn*, hakikaten Kürd edebiyatının yüksek, kıymetli bir şaheserdir.

²¹⁸ *Celadet Bedirhan, Kürdler ve Kürdistan: Kurd Edebiyatı, Serbestî, no: 491, 10 Mayıs 1919*

Kürdün pek de zengin olmayan irfan kütüphanesi dâhilinde *Mem û Zîn* adeta ansiklopedik bir kıymet ve mahiyete haizdir. *Mem û Zîn*, esas itibariyle bir aşk vakasının manzum hikâyesinden ibarettir. Fakat yazar, hikâye olayına başlamadan önce bir iki mukaddime [önsöz] ile muhtelif meseleleri nazarı tetkikten geçiriyor. Bu arada amansız kalemiyle Kürd milletinin bahtsızlığını fasih ve yüksek bir lisanla izah ediyor.

Eseri bu noktadan tetkik edince, geçmişte ve halen de Kürd nesli ve Kürd gençliği için himmet ve gayret diye feryat eden hakiki bir haykırış teşvikidir. Yüksek bir edebi ifade ile neticelenen bu milli öğütler, Kürdlerin fitri ve ahlaki kabiliyetlerini bütün hakikat ve çıplaklığıyla berrak bir ayna gibi aksettirirken, diğer taraftan bu gibi fitri amiller ve mevcut oluşumlara rağmen Kürdlerin, dipsiz bir okyanusun hüsransları içinde çalkalanmasını hazin ve bağıri yanık bir lisanla tespit ediyor.

Belki yüz beyti bile geçmeyen bu kısım, her Kürd vatandaşını titremekle sarsacak bir uyandırma iksiridir.

Molla Ahmed-î Hanî, bundan sonra biraz Kürd tarihinden bahseder. Bu kısım kısa olmakla beraber, olayın şahıslarından olan "Mem" in ve o tarihte Botan emiri bulunan pederi Mir Zeyneddin'in mensup buldukları Azizan Emirliği tarihi hakkında faydalı bazı malumatı kaydetmektedir.

Şehname sahibi, İran'ın bilinen şairi Firdevsi gibi mübalağalı methiyeleri terk etmekten kurtulamayan Ahmed-î Hanî, bu bölümde cidden nevi şahsına münhasır rumuz, kinaye, istiare ve edebi teşbihlerle o tarihte pek makbul olan lafız sanatında da büyük bir kudret göstermiştir. (Not: Sehlümüteni: Edebiyat literatüründe şiirleri kolay fakat benzerini yapmanın zor olduğu bir türe denir.)

Konuya yabancı gibi görünen bu fasıllardan sonra, aşk vakasının hikâyesine başlar. Hiç şüphesiz ki bu eserde asıl görünüş, şimdiki zamanın hikâye tarz ve dilini arayacak değildir.

Ahmed-î Hanî'nin hikâyedeki tarz ve lisanını bir dereceye kadar Fuzuli'nin "*Leyla ve Mecnun*"undaki tarz ve eda ile kabili kıyastır. Fazla olarak Ahmed-î Hanî'de bir yenilik görüyoruz. Ahmed-î Hanî, tiyatro taslağı şeklinde tertip etmiş olduğu ese-

rinde, şahısları bazı kere karşı karşıya getirerek konuşturur. Bu kısımlar irdelenirken şimdiki zamanın sahne hayatındaki lisanı karşılıklı konuşma dili ve daha iptidai olarak manzum diyaloglar hatıra gelir.

Bu konuşmalar esnasında arasına konuşmaların kesinti-
siyle konuşanların uzun sükûnetleri, yazarın bitişik hikâyeleri olmasaydı, eser adeta az tadilat ile sahneye konulabilirdi.

Konu basit fakat metin ince bir nakışla işlenmiştir. Şu küçük önsözden sonra esas mevzuya, arzettiğimiz gibi aşk hikâyesine ulaşıyoruz.

Bu noktadan itibaren eseri daha ince bir bakışla tetkik ve tavzih edeceğiz. Bu izah vadettiğimiz tenkit makalelerimizde, okurlarımıza arz edilecektir.

1. 11. Kürdler ve Kürdistan: Kürd Edebiyatı²¹⁹

Mem û Zîn-2

Ahmed-î Hanî -Hayatı- Hal Tercümesi [Biyografisi]

Küçük bir önsöz ile *Mem û Zîn*'in milli ve edebi şahsiyetini tetkike başlamıştık.

Eserden önce yazarın tanınması lüzumuna tüm kalbimizle bu makalemizde Ahmed-î Hanî'nin hayatını tetkik ile elde edebileceğimiz tercüme-i halini [biyografisini] yayınlayacağız.

Büyüklüğüne çoğunlukla öldükten ve aradan seneler geçtikten sonra, tanımak ve hürmet etmek gibi kötü alışkanlıklardan kurtulamayan Kürdlerde, maalesef Ahmed-î Hanî'yi layık olduğu ehemmiyet ve dikkat ile görmemişler, bu ihmalin neticesi olarak ahlaken büyük milli edibimizin hayatı ve özgeçmişi hakkında kesin malumat bırakmamışlardır.

Kürd edebiyat tarihinde, bilhassa *Mem û Zîn* isimli şaheseriyle, şahsiyet tespitini eden Ahmed-î Hanî'nin hal tercümesini kısmen yine tetkik etmekte bulunduğumuz eserinden çıkarıyoruz.

²¹⁹ *Celadet Bedirhan, Kürdler ve Kürdistan: Kürd Edebiyatı, Serbestî, no: 495, 14 Mayıs 1919*

Sözgelisi şunu söyleyelim ki, memleketimizde ilk defa basılan ve Şarkta yapılan edebi tetkiklerde, namına bile tesadüf olunmayan Ahmed-î Hanî'nin "*Mem û Zîn*"i Avrupa müsteşrikleri [oryantalistleri] nezdinde fevkalade rağbete mazhar olmuş bir eserdir.

Eser bundan pek çok sene önce Avrupa'nın muhtelif şehirlerinde İngilizce, Fransızca ve Almancaya tercüme olunarak sayısız ve süslü basımlar görmüştür.

Bilhassa İsviçre'deki basımı fevkalade nefistir. Bu baskıda, eserin metni muhafaza edilmiş ve tercümesi, şerhiyle beraber her beytin altına yazılmıştır.

Hanî'nin doğum tarihini aşağıdaki beytinden öğreniyoruz:

*"Lewra ku dema ji xeybê fek bû
Tarîxê hezar û şêt û yek bû."*

Tercümesi:

"Gaybetten infikak [açıldığım] ettiğim zaman,
Tarih bin altmış bir (1061) idi."

Bu beyitten kısaca anlaşıldığına göre, Hanî, 1061 tarihinde dünyaya karışan en büyük Kürd şairidir.

Hanî'nin doğum yeri hakkında muhtelif bazı rivayetler mevcut ise de, hakiki doğum yerini gösteren belge veya nakiller mevcut değildir. Ancak bazı tabii ve akli deliller ile Hanî'nin Botan bölgesi dâhilinde doğduğu rivayeti teyit etmektedir. Esasen Hanî'nin Botan aşiretine mensubiyeti hakkındaki rivayet, yazılı belgelere dayanmamakla beraber aşireti hakkında deveran eden şayiaların en kuvvetli ve en çok gerçeğe yakın olanıdır.

Hanî'nin Botan bölgesi dâhilinde doğduğunu, bazı delillere dayandığını söylemiştik. Bu delilleri izah edelim.

İlk önce Ahmed-î Hanî; eserinde hadisedeki şahısları, Botan bölgesinde emirlik icrasını yapan Azizan emirlerinden Mir Zeyneddin'in evlat, akraba ve emirlerinden seçmiştir. "Zîn", "Sitê"nin kız kardeşi ve Mir Zeyneddin'in güzelliğiyle bilinen kızıdır.

Kürdlerin aşiret ve emirlerine olan bağlılık ve muhabbetleri itibariyle, şairin konumunu aşiretinden ve hadisedeki şahıslar, evlat ve yakınlarından seçmesi, bir ısrar gibidir.

İkincisi; eser tetkik olunduğu zaman görülür ki Ahmed-î Hanî, bahariyelerinde ve doğayı tasvirde hasrettiği şiirlerinde tümüyle Cizre ve Botan havalisinin manzaralarını terennüm etmiş ve ruhunun bütün şairlik ateşini Botan'ın zümrüt gibi ova ve dağlarına serpmiştir.

Klasik ve kısmen bir şairin bakışlarını, tabiatın güzelliğine atf ile şairlik ney'ini terennüm ederken, hayalinde şekillenen eserlerinde yaşayacak olan yaratılış güzelliklerini her şeyden ziyade doğum yerinin tabii manzarası olacağı, bizce hakikate pek yakın olarak bilinebilecek bir hükümdür.

Şark ve Garbın edebiyat tarihinde çok şairleri tanıyoruz ki doğum yeri haricinde terennüm ettikleri şiirlerinde bile çoğunlukla vatan şiirlerini terennüm etmişlerdir. Bilhassa zamanı itibariyle illet hastalığına [devamlı tekrarlayan hastalık] pek çabuk maruz kalan şairin bu hükme muvaffakiyeti daha büyük bir ihtimale istinat eder [dayanır].

Demin belirttiğimiz münasebetle; Amed-î Hanî'ni doğum yerini kesin olarak belirtmemekle beraber, herhalde Botanlı olduğunu ve Botan bölgesi dâhilinde doğduğuna hükmedeceğimiz.

Hanî fakir bir çiftçinin evladı olarak doğmuş, zengin bir şiir ve edebiyat şahsiyeti olarak yaşamıştır.

Maalesef Hanî'nin tahsil evresi de layıkıyla aydınlanmadığından bu noktada hemen hemen aynı karanlık içinde kalmıştır. Yalnız yazar yine Azizan hanedanından birinci Emir Abdal ve Şah Ali Bey taraflarından Cizre'de tesis olunan medreselerin tasviri esnasında, adı geçen medreselerde bir müddet tahsil ettiğini zikrediyor. Bilhassa "Sağınname" -Sihhatname-unvanlı tıptan bahisle, eserinde mide faaliyeti hakkındaki malumatı Cizre medreselerinde o tarihte müderrislik eden Molla Mahmut Ciziri isminde bir zattan öğrendiğini kaydeder ve bu vesileyle hocasının meziyet ve yüce vasıflarını zikrediyor. Şu malumata bakarak Ahmed-î Hanî, tahsilinin tümünü

değilse bile bir kısmını Cezire-i İbni Ömer (Cizre) medresele-
rinde ikmal etmiştir.

Fıtraten cesur ve kuvvetli olmasına rağmen Hanî'nin ha-
yatı, hemen tümü sükûnet içinde, ilmi ve edebi meşguliyet-
lerle geçmiştir.

İran'ın Sadi ve Ömer Hayam'ına benzetebileceğimiz Hanî,
rind meşrep ve derbederdi. Hayatında her şeyi affetmiş, yal-
nız Kürd milletine lakayt Kürd vatandaşlarını affedememiş,
belki tekfir etmiştir. Hanî, kelimenin bütün manasıyla büyük
bir milletperver olarak yaşamak ve belki son nefesinde bile
lafzâyı celal ile beraber millilik unvanını telaffuz etmiştir.

Hatta kendisini layığıyla anlamayan asrına, şu beyitle hi-
tap ediyor:

*"Çi bikim ku qewî kesad e bazar
Nîne ji qumaşî ra xerîdar."*

Tercümesi:

*"Kesadi pek kuvvetli olan bu pazarda ne yapayım,
Satılğa çıkardığım kumaşı alacak müşteri yok."*

Hanî'nin bu beyti ile Fuzuli'nin:

"Aşk pazarında kesattır meta-ı himmetim

Bu meta-ı satmağa bir özge pazar isterim.." beyti arasında
ne büyük bir ruhi yakınlık var.

Fransızların:

"Le sâmes soewrs se saluent de loin."

Tercümesi: Kardeş olan ruhlar uzaktan selamlaşırlar.
Nassı hükmüne ne açık bir burhan (delil).

Hanî'yi ömrünün sonuna doğru Bayezid'de buluyoruz.
Vefat tarihi meçhule karışmış olan bu büyük Kürd edebiya-
tının mübarek kabri, Bayezid'dedir. Hanî'nin Bayezid'deki
mübarek türbesi, Kürdlerin milli kâbesi olup özel günlerde
halkın ziyaretgâhıdır.

Kürdlerin milli iftiharında edeb, zinde bir hürmet hatırası
ve yüceltmekle yaşayan Hanî, topraktan ziyade milletin kal-
binde medfun bulunan yüce şahsiyettendir.

1. 12. Borazanın Kurşunu²²⁰

Ocak Peygamberinin çizmiş olduğu sevkü'l ceş [asker sevk] haritasında kırmızı kalemle işaret olunan yolu takip ediyorduk: Turan.

Irak'ın cehennem sıcaklarını hatırlatan bu Acemistan ovasında zorlukla ve meşakkatle ilerliyorduk.

Daha sabahleyin yürüyüşe başlarken harita üzerinde konak mahalli olarak tayin edilen, istila görmüş bir köyün harabelerine ulaştık.

Konakçı müfrezesinin ordugâh yeri olarak seçtiği sahanın civarında bir dere akıyordu.

Çadırlar kuruldu, hepimizin emirberleri şuradan buradan topladıkları çalı çırpı ile çay pişirmekle meşgul idiler.

Ötede topçu zabiti asker karavanası için yüzülen koyunlara, kilerden çıkarılan erzakın tartılmasına, ocakların kurulmasına nezaret ediyordu.

Herkes kıtasının istirahatini temin edecek tedbirlerin alınması hakkında emirlerini verdikten sonra, dere kenarında bulunan beş on badem ağacının gölgesinde dinlenmeğe koşuyordu. Birer ikişer hemen bütün tabur zabitleri dere kenarında toplanmıştı.

Adetleri veçhiyle zavallı Mehmetçikler, çizmelerimizi çektiler, hepimiz çabucak kenarına uzanmış ve diz kapaklarına kadar derenin serin suyuna dalmış dinleniyorduk.

Ordugâhı son bir teftiş bakışından geçirdikten sonra tabur kumandanı da geldi. Tabur kumandanımız cidden şen, mert ve cesur bir askerdi.

Savaşın ilanından o ana kadar geçmiş olan üç sene zarfında cepheden ayrılmamış olan bu cesur asker, cephelerin birçoğunu gezmiş ve almış olduğu sayısız yaralar vücudunda görünür derecede bükümler ve bozukluklar meydana getirmişti. O da bizi taklit ederek suya dizlerini soktu. Bu serin duş

²²⁰ Celadet Âli, *Borazanın Kurşunu*, Türkçe İstanbul, no: 191, 9 Haziran 1919

bizi canlandırmış gibiydi. Konuşmaya başladık. O zavallı fakat kahraman Mehmet'in menkıbelerinden bahsediyorduk.

Kıdemli yüzbaşı olan tabur kumandanımız: Ben size bir olay anlatayım, dedi.

Hep birden cevap verdik: Dinliyoruz yüzbaşım.

"-Enver Paşa'nın çılgın hareketleriyle yapılan taarruzun acı akıbetini her gün yeni bir felaket darbesiyle hissediyorduk. Güneşe maruz kalan bir buz kitlesi gibi çözümlü dağılan ve her düştüğünde daha ziyade parçalanan Kafkas cephesindeki büyük ricat devam ediyordu. Adım adım terk ettiğimiz vatan toprağının bazı kısımlarında birkaç saat bile sebat edemiyorduk. Yine böyle felaketli bir günün başlangıcında idi. Üstün düşman kuvvetleri karşısında bulunuyorduk. Fırka kumandanı her şeye rağmen sebat etmeyi, ihlal etmeyi yalnız ölüme dayalı bir sebat emrediyordu. Hâlbuki sebat imkanı çoktan yok olmuştu. Düşman asıl mevzilerimizi hırslı bir şekilde işgal ediyor ve halen sebat etmek isteyen kahraman savunucuları kılıçtan geçiriyordu. Nihayet bozgun halinde bir ricat başladı. Kaçıyor mütemadiyen kaçıyorduk. Layıkıyla hatırlayamıyorum, fakat her halde 24 saat devam eden bir ricattan sonra düşmanla teması kesmiştik.

Dur emri verildiği zaman akşam olmak üzere idi. Derhal mevzi inşaatına başladık. Tepe sırtlarında topçu mevzi girmiş, gözetleme mevzilerini yapmıştı. Bütün gece keşif kollarından haber beklendi. Hiçbir haber gelmiyordu. Sabaha karşı sol cenahta küçük bir çatışma oldu. Askerlerin mekanizmaları okşayan elleri, asabiyetten titriyor, gecelerden beri uykusuzlukla bitap ve baygın bakışlar, gece karanlığını delmek istermiş gibi hadekalarından [göz bebeğinden] fırlayıp düşmana doğru gitmek, onu görmek istiyordu.

Şafakla beraber topçu mevzilerini ve müteakiben piyade mevzilerini keşfeden topçu tahrip ateşine başlamıştı. Karşımızdaki piyade kuvvetlerinin fazlalığını hissediyorduk. Her şeye rağmen vaziyetimizde iki gün önceki vehamet görünü-

yordu. Tam isabetlerinde o gün nasılsa büyük bir muvaffakiyet [başarı] gösteren düşman topçusu, piyade ve makineli tüfek kıtaları arasında büyük tahribat yapmıştı.

Öğleden sonra idi, karşımızdaki tepenin gerisine kuvvetli süvari müfrezelerinin toplanmış olması, gözetleme mevkiinden haber verildi. Bizim topçu, düşman süvarisinin güzergâhında çatal teşkil etmiş Kazakları dağıtmaya çalışıyordu. Düşman topçusu faaliyetlerini fazlalaştırıyordu. Düşmanın muharebe amacı pek aşikârdı, bize yerleşmek imkânını vermemekti. İkinci olmuştu, esasen yarım yamalak yapmış olduğumuz mevziler tahrip ateşiyle hercümerç [altüst] edilmişti.

Birdenbire karşımızdaki tepenin cenahındaki çıkış mevzilerinden muharebe meydanına atılan Kazaklar, tek sıralı savaş saffiyla dörtnala hücumla geçtiler. Ağzı köpürmüş, burun delikleri hiddetten fazla açılmış atlar üzerinde kargısını sallayan muhteşem kalpaklı Kazakların bu yoğun savaş saffi, müthiş bir manzara teşkil ediyordu.

Piyade ve makineli tüfek ateşi artırıldı. Fakat düşman süvarisi her şeye rağmen hücum ediyordu. Akıbet, düşmanı yalın kılıçla başı ucunda gören askerinin de morali birden bire düştü. Bu hadise, muharebenin en fecii ruhi mağlubiyetidir diyebilirim ki bu vaziyet karşısında hiçbir kıta, maneviyatını muhafaza edemez.

Nitekim öyle oldu. Teslim olmamak elden değildi. Askerler birer birer silahlarını siperin üstüne terk ediyorlardı. Kazakların bir kısmı hayvanlarla siperin gerisine atlamışlar ve kılıçlarıyla askerlerin kafasına vurarak silah bırakmalarını emrediyorlardı. Düşman, sol cenahta silahları topluyordu. Bizim tabur cephesine isabet eden bölüğün yüzbaşısı, benim zabıt olduğumu hissederek bana doğru ilerledi. Tam bu esnada Kazaklardan bir başçavuş mızrağını göğsüme havale etti, arkadaki boşluktan istifade ederek yere çöktüm. Kazanın hamlesi boşa gitmişti. O zamana kadar yanımda bulunup sükûtu muhafaza eden borazan ani bir hareketle: Vuruldun mu yüzbaşım! dedi.

Ve silahına sarıldı. Tam isabetle beyni parçalanan Kazak başçavuşu, hayvanından düşmüş ve bütün tabur eski zindeliğini elde etmişti. Herkes teslim için düşmana uzatmış olduğu silahını tekrar mevzisine alıyordu. Bütün siperlerde şiddetli bir ateş başlamıştı. Siperin ön ve arkasında dolaşan Kazak süvarileri birbirini müteakip hayvanlardan düşüyorlardı. Mahşeri andıran karmaşa içinde firar ediyordu. Beş dakika sonra muharebe meydanında Kazak cenazeleriyle hayvan leşlerinden gayrı, düşmanın mevcudiyetine delalet eden hiçbir şey kalmamıştı.

İşte benim borazanın halaskar kurşunu.”

Hikâyesini bitirmiş olan tabur kumandanı ki beylik Rus yapımı tabancasını göstererek:

-“Bu tabanca da bana borazanın hediyesidir” dedi. Başçavuşun belinden bizzat almış...

Belki pek çoğumuzun taşıdığımız bu malum tabancaya nadide bir şeymiş gibi merak ile eğilerek hep baktık. Bu alelade demir parçası, nazarımızda belki bütün savaşın tarihiydi.

2. Nivîsên Kamiran Bedirxan

Di vê xebata ber dest de, hun dê nivîsên wî yê di nav sê rojnameyan de bibînin; nivîsên *Îctîhadê, Serbestî û Türkçe İstambulê*. Nivîskar di van nivîsên xwe de nav û îmzeyên wekî Kamiran Alî, Kamiran Alî Bedirhan û Kamiran Bedirhan bi kar anîye.

2. 1. Kürdler: Tarihi ve İctimai Tetkikat²²¹

Aşiretler ve Muhacirler Genel Müdürlüğü son haftalar zarfında; “Doktor Frich” tarafından telif edilip Berlin Şark Akademisi’nce basılan “*Kürdler*” unvanlı tarihi ve ictimai tetkikler mahsulü olan mühim bir eserin “384” sayfaya ulaşan birinci cildini tercüme ve neşrettirdi.

Vakıa Avrupa’da “Kürdler ve Kürdistan” hakkında yayınlanan eserler pek çöktür.

Başlangıçta şunu arzedelim ki: Ruslar Kürd milletine ve Kürdistan’a ait kitapların mühim bir kısmını telif etmişlerdir. Petersburg akademisi tarafından neşredilen ve “8307” kelimeyi ihtiva eden *Kürdçe-Ruşça-Almanca Lügat* bütün noksanlığıyla beraber bu muhtelif eserlerin mühimlerinden biridir.

Kembriç Darülfünun muallimlerinden Asur yazısı mütehasısı Dr. Saclier’in mukayeseli tetkikat ilmiyesi; İngilizce İran tarihi yazarı Sir J. Malkolum’un idiaları, Avusturya meşhur tarihçisi Hammer’in bu husustaki neşriyatı mütalaaya şayandır.

Hatta Yunan tarihçilerinden İstrabon ve Aksenefon da Kürdler ve Kürdistanla iştigal etmişlerdir.

Almanya’da bugün en meşhur Kürdolog Profesör Oskar Man, Fars ve sair İran Kürdleri hakkında; daha sonra Mukrî Kürdlerine dair büyük lisan ve edebiyat mecmualarını neşre başlamıştır.

Şimdiye kadar yayınlanma konumuna çıkmış olan kısım, “1150” büyük sayfaya ulaşmıştır.

²²¹ Kamiran Âlî, *Kürdler: Tarihi ve İctimai Tetkikat, İctihad*, no: 130, 14 Teşrîni Sani 1918

Kürd edebiyatı tetkikatına Kembrıç Darülfünun'un kadim tarih muallimlerinden Sayclı da iştirak etmiştir.

Mütalaası şu merkezdedir: "Bu edebiyat pek iptidai bir halde olmayıp bir takım şiirler, şarkılar ve masallardan mürekkeptir." Makas'ın Diyarbekir, Kavar, Niridi şivelerinden seçilmiş eseri; Turabidin ve Botan cihetlerinin hikaye ve şiirlerini toplamak üzere Prym ve Losin tarafından vücuda getirilen mecmua "Noldeke"nin milattan önce meşhur olan Kürdlerle şimdiki Kürdlerin ırki münasebetlerini mütalaa eden bilinen kitap; Justi'nin "Kürdçe Sarf", Lih tarafından telif edilen "Kürdler ve Şimali Haldaniler Hakkında Tetkikler" unvanlı eser; Blav'ın "Kürd Kabilelerine Dair Malumat" isimli te'lifi; Fransız tarihçisi Albermal'ın Kürdleri ilk asırlarda mütalaa eden tarihi... vs. eserler, Kürdler hakkında külliyyatın bir kısmıdır.

Gönül isterdi ki milli Kütüphanemiz, Kürdler ve Kürdistan hakkında yapılan ilmi tetkikleri bir kaynak halinde bulundursun. Mamafih Osmanlı hükümeti, şimdiye kadar mukadderaıyla alakadar bulunduğu milletlerin ilmi usuller delaletiyle maddi, manevi muhitlerini, tarihi, hissi, örfi, itikadi temayüllerini, geleneksel kuvvetlerini tetkik etmeye hasr-ı mesai etmediği cihetle bu kitap, bizi, derin bir ümit ve memnuniyetle mütehasis etti.

Ferdi münasebetleri en iptidai şeklinde tanımak; anlamak ve anlatmak hemen hemen yegane muvaffakiyet emeli iken ictimai zümrelerin, hele milletlerin, ırkların idaresi ve idarenin gayesi, yegane gayesi olan yararlanmak ve mesut etmek hususunda bu mühim emelden feragat etmek nasıl mümkün olurdu?

Bir millet, iki muhit dâhilinde yaşar ve bunların hiç birinden asla soyutlanamaz.

Birincisi, maddi muhittir ki yaşanılan yerin iklim, vaziyet ve coğrafik durum ve doğasının tümünü kapsar.

İkincisi, manevi muhit olup üyesi olduğumuz ictimai durumdur.

Mensup olduğumuz milletin, kavmin, ailenin her gün görüştüğümüz, konuştuğumuz arkadaşlık durumudur. Bu iki muhit [çevre] ile temas etmediğimiz bir an ve saat yoktur. Her iki muhit kesintisiz üzerimize tesir ve nüfuz icra ettiği gibi, bu iki muhit üzerine iktidarımız nispetinde tesir ve nüfuz icra etmekten hali kalmayız.

Esasen temas ve ihtilat [konuşma] da bu demektir.

Maddi muhit deniz sahili veya karanın ortasında; deniz iklimi veya karasal olduğu, iklimce sıcak veya soğuk, ova veya dağlık, ahali çok yahut az, ziraatça feyz ve bereketi haiz veyahut bu hususta fakir olup madenlere muhtevi olmasına göre orada sakin olanlar üzerinde muhtelif tesirler icra eder.

Manevi muhitin zengin veya fakir, terbiye ve marifetçe ileri veya geri; sanatta ve yüce ilimlerde ülfetli veya ülfetsiz, safahat veya israflara meyilli yahut bunlardan uzak, müteşebbis ve faal yahut ataletle [tembelliğe] maruz olmasına göre de, orada hayatını devam ettiren insanlar üzerine tesirleri farklıdır.

Bu satırlardan sonra fethedildikleri zamandan itibaren ne fethedeni ne fethedileni mesut edemeyen hastalıklı idare tarzımızın aziz vatani ve vatandaşları daima üzüntülü ve bedbaht eden idare işlerinin her şeyden önce zikrettiğimiz ve idare hususunda rehberliklerinden asla feragat eylemeyeceğimiz ilmi tetkik usullerine karşı olan bigâneliğimizden, kesif cehaletimizden kaynaklandığı kesinlikle tezahür eder.

Evet şunu itiraf etmek icabeder ki bugün bile idare adamı olarak tanıdığımız zevatın mühim bir çoğunluğu memuriyet havzasında hiçbir zaman bu ilmi usuller gözlüğüyle bakmamışlardır.

İşte Muhacirler Umum Müdürlüğü'nün Kürdler Hakkında Tarihi, İctimai Tetkikler unvanlı tercümesini bu itibarla büyük bir hissi memnuniyetle karşılıyoruz.

Hiç unutmayınız! Brest-Litovsk müzakereleri esnasında bilinen bir Kürd; siyaseten en nazik bir kıtamızın mühim işlerini omuzlarına yüklenmiş sabık nazırlarımızdan birine müracaatla, Brest-Litovsk'ta cereyan edecek müzakereler esnasında Kürdistan'ın hukukunu muhafaza etmek, Hilafet makamına ve Osmanlı hükümetine olan bağlılığını izhar eylemek üzere Kürdlerden müteşekkil bir heyetin adı geçen şehre gönderilmesine delalet etmesini temenni ve tavsiye etmiş, bu talebe karşı nazır [bakan] bir garip vaziyet takınarak ben Kürdlere darıldım diye aptalca bir cevap vermişti.

Âmâya [köre] kör olduğu için kızmak caiz olsaydı, bu söze karşı şiddetli bir infial hissetmek zaruri olurdu.

Fakat cehil, siyasi ve idari cehalet, bu aziz memleketin en büyük düşmanı, bu vesileyle tekrar icra-yı tahribat ediyordu.

Bu satırları bize yazdıran eserin lüzum ve ehemmiyeti hakkında esasen fazla izahata ihtiyaç yok.

Memleketin şu bedbaht ve mahzun hali; ilme, ilmi tetkikler üzerine tesis edilmiş idare usullerine ne kadar muhtaç bulunduğumuzu takrir ediyor.

1 Teşrini Sani 1918

2. 2. Kürdistan'ın Hazine-i Tabiisi²²²

[Kürdistan'ın Doğal Zenginliği]

Kürdistan'ı teşkil eden Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Elazığ vilayetleri ihtiva ettikleri maden kaynakları ve tabii hazineler itibariyle Osmanlı memleketlerinin en zengin, kalkınmaya müsait kısımlarındandır.

Asırlardan beri tembellek içinde, bütün tabii kabiliyetlerine rağmen üstünde yaşayan insanları müreffeh bir hayat ile mesut edemeyen bu mübarek kıtaların kesin ve e'min gelişim adımlarıyla inkişafa başlaması zamanı yaklaşıyor. Her şeyden önce bu kıta üstünde yaşayan ve şimdiki savaşın muhtelif musibetlerinden pek ziyade mustarip olan Kürd ve Ermeni milletlerinin refaha ulaşmaları gereklidir.

²²² Kamiran Âli Bedirhan, Kürdistan'ın Hazine-i Tabiisi [Kürdistan'ın Doğal Zenginliği], İctihad, no: 133, 15 Kanuni Evvel 1918

Bu arzulanan refah ve saadete ulaşabilmek için oralarda tatbik edilecek aydın, çağdaş usullerin kabiliyetiyle uygun olacaktır. Bu usullerin milli ve irki temayüllere mutabakatı lüzumu aşikârdır. Memleketin can damarları bilinmeli ve Kürdler ile Ermeniler bütün kabiliyet hayatiyetleriyle ileriye atılmalıdırlar.

Artık bu felaketlerden ders almak ve fırsatı zayı etmemek gerekir. 1328'de bundan tam altı sene önce Balkan uğursuz harbini müteakip büyük bir hekimimizle beraber "En büyük felaket, felaketlerden nasihat almamaktır." diye feryat etmiş-tik.

Bütün o endişeler maalesef en ufak bir uyanma eseri bile doğurmadı. Harici ve dahili düşüş, kesintisiz devam etti.

Fakat bugün öyle bir vaziyet karşısında bulunuyoruz ki ya bütün kudret-i hayati ile hayat ve kudretimizle ileriye doğru fazilete, bayındırlığa, irfana -Turana değil- doğru atılmak veyahut yaşamak ve yaşatmak gayelerden sarfı nazar etmek icap etmektedir.

Biz felaketler, ıstıraplar, engeller önünde alını açık ve sönmeyen bir azim ateşiyle dertlere deva aramak isteyen Kürd milletinin gençleri sıfatıyla ruhumuzu ümit ve metanetle dolduruyoruz.

Aşağıdaki satırlar Kürdistan hakkında serdettiği derin araştırmalarıyla meşhur Boynar Weylet'in eserinden alınmıştır.

Bu satırlar iman hararetiyle yanan Kürd gençliğinin feyizli ve mübarek Kürdistan dağları içinde bakir bir halde bulunan kuvvet ve servetini izhar edecektir. O kuvvet ve servet ki Osmanlı ailesinin Kürd zümresini memlekete imtiyazlı ve kıymetli hizmetler edebilmek iktidarıyla teçhiz edeceği muhakkaktır.

Kürd gençliğinin kuvvet kaynağı, doğal hazineleri ve maddeleridir dedik. Maksadımız yanlış anlaşılmasın, manevi kuvvenin hissi, itikadi, fikri, iştirakta oturtulduğu apaçıktır.

Fakat her yerde; maddi hatta manevi sahada bile para mühim bir rol oynadığı için bu suretle konuşmaya çalışıyoruz.

Unutmayalım ki artık ekonomi iş gerecektir. Hakimiyet, ekonomiyi idare edebilen gücün elindedir... diyorlar.

Şunu hatırlamızda tutalım ki bugünkü sosyal hayat müspet esaslar ve hesaplarla hareket ediyor. Bugünkü sosyal esasların hazırladığı yarınki uyanmada müspet hesaplara bina edilir.

İdrakimin yetişebildiği zirve budur. Bu sözler istikbale ait bir istek değil, gerçek bir hakikatin bariz adıdır. Kürdistan vilayetlerinin bugünkü mahsulatını ve bu mahsulatın tarihini; sonra tabii servetini tetkik ve hesap etmek gerekir.

Gerçekten Kürdistan'ın şimdiki varidatıyla, mazideki varidatı hakkında malum olan hesaplar, efsaneden başka bir şey olamaz. Henüz belli bir şey bilmiyoruz. Yalnız eski tarihin sayfalarını işgal eden Ordu hükümetinin kudret ve haşmeti hakkında bazı tarih kırıntılarına tesadüf ediyor.

Bunlara nazaran ordunun -Kürdistan'ın ilk asırlarında adlandırılma tarzı- pek zengin bir hükümet olması, en kuvvetli ihtimaller dâhilindedir. Bilhassa güney ciheti ile sahil hakkında birçok rivayetler dolaşüyor. Asuriler, güney yaylalarını pek ziyade methediyorlardı. Üçüncü Salmansar dönemine ait salnamelerde "ordu hükümetinin idaresinde olan geniş ve zengin yaylanın zaptı", "servet ve memleketi bir derece zenginleştirdi" tarzındaki işaretler "bu arazinin ekildiğini gösterir. İlyada'nın nazım zihaşmeti de Malatya'nın bağ ve bahçelerini hayranlıkla terennüm etmiştir. Henüz mazinin bundan başka şahitlerine tesadüf edilmiyor.

Gerçek şu ki, bugünkü mahsulat bir hiçtir. İranlıların istilalarıyla eski servetini kaybeden bu bölge, İran istilasının ilk gününden itibaren tam 20 asır bir savaş içinde harap bir halde kalmıştır. Bu tahripkâr hayat dolayısıyla ahalinin nüfusu eksilmeye başlamış ve "çalışma karakteri", "tembellik karakterine" dönüşmüştür.

İşte bu tesirlerdir ki maalesef bugün Kürdistan'da işsiz bir ahali yaşıyor ve genel çalışması "ölmeyecek kadar" dar bir sınır dâhilinde mahpus bulunuyor. Bu mıntıkada biraz önce zikredilen mütemadi taarruzlar neticesinde seyyar bir hale gelen aşiretler, şu anda o vaziyeti muhafaza ediyor.

Bugün bu tesirlere galebe edip Kürdleri toprağa, eve, köye, şehre raptetmek kesin bir zarurettir.

Wilyam Aswort²²³ bu büyük alim, Kürdü bağlamak istediğimiz aziz topraklar hakkında şu sözleri söylüyor:

Kürdistan, dağların silsileleriyle mahdut bir memlekettir. Bu bölgenin bir mahallinde vadilere tesadüf edilir. Bilhassa güney, kuzey ve şark cihetleriyle kuzeybatı kısmında zengin vadiler vardır. Yalçın kayalarla çevrili olan kısım, batı ve güneybatıdır.

Merkezdeki dağlar silsilesi arasında da geniş ve her çeşit hububata kabiliyetli vadiler bulunur.

Bu bölgenin madenleri ise, isminin siyaseti gibi pek meşhurdur. Mıntıkanın siyah dağları içinde pek yayılmış olan demir madenlerini, bakır, çinko ve zengin gümüş madenleri takip eder.

Mıntıkanın ormanlıklarındaki meyveler de pek ziyadedir. Bilhassa soğuk iklimlere mahsus meyveleri nefis ve fazlaca yetişiyor.

Erizer Klos, Kürdistan'dan bahsederken: "Gürcistan'da yetişmiş zanolunan meyvelere tesadüf ettim" diyor ki hiç aldanmıyor. Kürdistan hakkında yaptığı tetkiklerle meşhur Rozaklay, "Bu mıntıkayı anlayabilmek için, tabii servetini anlamalıdır" diyor. Gerçekten ne kadar doğru söylüyor.

Kürdistan vilayetleri arazi itibariyle şöyle teksim edilmiştir:

Vilayetler Yüzölçümü

Erzurum	49.000
Van	39.000
Bitlis	28.000
Harput	16.000
Diyarbakir	75.000

²²³ *Travels and resarches in Asia Miaor Mezopotamia and Kürdistan. W. A. Swarth*

Erzurum vilayeti: Geniş ovalara malik değildir. Yalnız güney ve güneybatı cihetlerinde bazı vadilerle bir yayla vardır. Erzurum'un tabii serveti 19.000 km² vadi, 7.000 km² yayla, 2700 km² yakın miktarı da ormandır. Ormanlar dağ sırtlarında bulunuyor.

Van vilayeti: Erzurum vilayeti gibi dağlıktır. Bilhassa kayalık kısmı pek ziyadedir. Tabii serveti aşağıdaki gibidir.

Vadiler km²

Güney 8000

Doğu 2000

Kuzeybatı 3000

İngilizlerin tetkik hesaplarına göre 500 km² de yayla vardır.

Harput vilayeti: Kürdistan mıntkasının en taşlık yeridir. Tabii serveti aşağıda gösterilen yekûne alaşır.

Vadiler km²

Kuzeydoğu 900

Merkez 1000

Kuzey 800

Bitlis vilayeti: Bu vilayet diğer vilayetlerden zengindir. Bilhassa vadilik araziden sonra ovalar da tesadüf ediliyor. Ve Kürdistan'ın pek meşhur olan güney ovasının bir kısmı bu vilayet dâhilindedir. Yüzölçümü açıklanmıştı. Tabii serveti aşağıdaki yekûnde bulunmaktadır.

Arazi:

Ovalar Yüzölçümü

Güney 5000 km²

Merkez 2000 “

Batı 2000 “

Kuzey 1000 “

Diyanbekir vilayeti: Bu vilayetin arazisi dağların birleştikleri mahallerdir. Arazinin yarısından fazlası dağlar ve kayalıklar teşkil eder. Fırat ve Dicle kenarında olan kısımlarında münbit bahçe ve vadiler tesadüf edilir.

Tabii serveti:

Arazi	Yüzölçümü
Vadiler	km²
Güney	3000
Kuzey	1000
Güneydoğu	2000
Batı	1000

Diyarbakir vilayeti; bir milyon koyunu otlatmaya müsait geniş bir merayı kapsıyor.

Arazinin şu tarz taksimini Osmanlı usullerinden iktibas ettik. Elimizde İngiliz ve Ruslar tarafından yapılan taksim tarzı, yararlı cetveller de vardır. Onları da ayrıca sunacağız.

Kürdistan arazisinin istikbali pek parlaktır. Bilhassa hubattan sonra dağlarında pek yaygın olan madenlere büyük sanayi mıntıkası olabilir. Belçika'ya ve İngiltere'nin Britanya İskoçya'sına pek büyük bir benzerlik arzeden bu mıntıkanın zengin demir, bakır, kurşun, gümüş, petrol madenleri ziyadesiyle bulunur. Hatta Rus mühendislerinden doktor İroniski "Kafkasya madenlerine dair yazdığı bir eserde diyor ki: "Kafkasya dağlarının Osmanlı hududu içindeki silsilelerinde bulunan madenler, Kafkasya'da bulunmuyor. Kürdistan madenlerindeki damarlarla Kafkas madenlerinin damarları arasında hayli fark vardır. Kürdistan'ın her madeni zengin ve Kafkasya madenlerinin iki mislini geçen bir meblağa haizdirler.

Bu yönü diğer mühendisler de iddia etmişlerdir. Madenlerin çokluğu, iktisadi hayatı pek faydalı bir surette gıdalandırır.

Kürdistan'ın tabiat hazineleri ve madenleri hakkında yazılan şu cüz'i malumat, o mübarek bölgenin ne büyük berekete uygun bulunduğunu apaçık gösterir. Bu kesin belagat karşısında her Kürde düşen vazife, Kürd mazisini zalim ve mazlum, bedbaht ve felçli eden geçmişi terk ederek ilmin büyük kuvvetiyle nur ve irfan kesbedip hayata, hakikate, imana ve fazilete koşmak yolu olan bu medeniyet yolunda durmadan ilerlemek, daima ilerlemektir.

*“Koşan elbette varır, düşen kalkar
Kara taştan su damla, damla akar
Birikir sonra bir gümüş göl olur
Arayan hakkı en sonunda bulur.”*

2. 3. Kürdler Hakkında²²⁴

Birbirini takip eden 10’u geçen makalemiz şu anda çevremizde lazım gelen etkisi, genel tesiri icra edemedi.

Kürdistan’ın Osmanlı devlet ve unsurları arasında gelecek hayatımız üzerinde ifa edeceği pek mühim vazifeler maalesef henüz takdir edilemiyor.

Kürdistan, Osmanlı devletinin ikbal ve istikbali üstünde mühim bir rol oynamağa namzettir.

Tarihi benliği, arazisi, nüfusu, tabiat hazineleri, karâbtesi, edebiyatı, tabii duyguları uzun uzadıya izah edilen Kürdistan ve Kürdler hakkında acaba nasıl kanaatlerin etkisiyle henüz memleketimiz hassas ve hareketlenme içinde bulunmuyor.

Memleketimiz, hayat ve kaderini aydınlatma, istikmal ve tesbit ile uğraşan günlük gazetelerin başyazarlarını bu mühim ve hayati mesele ile uğraşmağa davet etmiştik. Kürdü savunmak, Türkü ve Osmanlı devletinin menfaatlerini müdafaa etmektir kanaatı bir genel kanaat şeklindedir. Fakat ne kadar esef vericidir ki davet etme çılgığımız uzuyor, yorum ve izaha karşı bir sükût, garip bir sessizlikle mukabele ediliyor.

Hakikatı, hakkı, doğru ve faydalıyı zararlı ve faydasızdan ayırmaya muktedir, cidden muktedir bir basın heyetine malik olduğumuza inanıyorduk ve bu inanç, bu iman bizi teselli ediyordu.

Fakat ne kadar utanılacak bir durumdur ki yanıldığımız, hem de pek acı bir suretle yanıldığımızı anlıyoruz.

Bazı istisnaları dikkate almazsak, ferdi ve siyasi ihtiraslar, faydasız bir heyecan seli, çorak vadilere akan suların akıbeti gibi yüce basın kuvveti düşük, faydasız ve belki kısmen zararlı ve neticesiz bir duruma giriyor.

²²⁴ Kamiran Âlî Bedirhan, *Kürdler Hakkında, Serbestî, Sayı: 181, 21 Kanûnî Evvel 1918*

Söleyiniz, bağırınız fakat kime? Yatan kalplerde çıkan bu müthiş çılgılığa tahammül edecek kulak nerede? Herkes başını çeviriyor, çünkü rağbet edilen bir emelsiz ve amelsiz vaktinin katili, kolay ve çalışmadan bir çırpınış var.

Bu şiddetli dili kullanmak selahiyetini acaba kimden alıyoruz? Bunu bize sormak isteyenlere cevabımız gayet açıktır.

Yüzlerce seneden beri ezilen bir milletin vicdanından Kürdistan ve Kürdler ne oluyor? Osmanlı devletinin bu pek güzide unsuru nasıl bir şekil altında milli inkişafı istihsal edecek.

Kürdistan vilayetlerinde yaşayan bu mert, necip, kanı ve ruhu temiz millet, Osmanlı devletine ilhak olduğundan beri asla düşmedi.

Şimdi o müthiş faciadan ta sınırlı mağduriyetlerden sonra Bab-ı Ali Kürdistan'ın ve Kürdlerin hayatını bu mühim, nazik ve pek esaslı dakikada kimlere emanet ediyor. Hükümetin iyi niyetinden eminiz ve siyasi basiretine inanmak istiyoruz.

Fakat bu inancı takviye edecek mucizeler veya hiç olmazsa tezahürat, bu şifa veren ilaçlar nerede?

Ruhumuzun yaralarında o şifa veren ilaçlara karşı ölmez ve sönmez bir ateş var.

İkinci bir noktaya da işaret etmek isterim. Yapılacak teşebbüslere çalışkan bir ruhla katılım gösterilmelidir.

Kararlar verildikten, esaslar çözüldükten, genel sorunlar bir umumi fasıla tabi olduktan sonra, yapılacak teşebbüslerin neticesi boştur, hiçbir, faydasızdır.

Bu fırsatı değerlendirmek telafi edilmeyecek bir zayıat olur. Tarih sayfalarının arasında bile isim ve hüviyeti unutulmuş milletler kuvvetini toparlayıp hayat bulurken, güzide Kürd unsurunu müstakbel etkin mevkiye yüceltmeğe niçin henüz teşebbüs edilmiyor?

Anadolu'nun yatan gönülleri, Kürdistan'ın yakılan kalpleri aynı sözü ve özü terennüm ediyor.

Fakat hala aydınların kulakları tıkalı, geçmiş hükümet ile hazır hükümetin hiçbir zaman kıyaslanması kabil olmamakla beraber ihtimal haricinde deli düşüncelere sarılmakla hata-

lı idi. Gelen hükümet henüz meşru gayelere hayat, kuvvet ve kudret bahşetmek fırsatını üretememekle müteesirdir.

Kısacası yaşamak kabiliyetine malik, yaşamak ve yaşatmak kudretine sahip bir Kürdistan var.

Öyle bir Kürdistan ki ruhları birlik, birleşmek aşkıyla yatan Kürdlerle dolu.

Bu milletin nabzı yoklanırsa orada daha asırlarca durmayıp vuracak bir kuvvet ve haşmet var.

Kürdü kurtarınız! Bu gayeyi takviye ediniz! Kürd yaşayacak ve yaşatacaktır.

2. 4. Kürd Timsaline²²⁵

Uyan artık! Bu uyku ahyordu,
Ölmek Kürd için de bir haktır,
Çılgılığın intibahı anlatsın,
Yaşamak şüphesiz muhakkaktır.

İşte tarih o meşhur mazi,
Sana Şehname-i müebbeddir,
O büyük çehre, nam “Eyyûbi”
İle kadrin bugün müebbeddir.

Fazıl ve ati önünde beklerken,
Atla, yüksel, hayatı gör, anla!
Bıkma, bıktırma topla akvamı,
Bir gümüş göl olur küçük damla.

Millet ölmez, hayatı isterse?
Yaşamak şüphesiz bilinmelidir,
Kanla tashir edilmez istikbal,
Şimdi artık kalem bilenmelidir.

İşte tarih o meşhur mazi,
Sana Şehname-i müebbeddir,
O büyük çehre, nam “Eyyûbi”,
İle kadirin bugün müebbeddir.

10 Kanuni Evvel 1918

²²⁵ Kamiran Âlî Bedirhan, *Kürd Timsaline, İctihad*, no: 137, 2 Kanûni Sani 1919

2. 5. Kürdistan -I²²⁶

Barışın kuvvete değil, hakka istinat ile tesis edileceği insanın kaderine hakim olan siyasiler tarafından beyan ve ilan edildi.

Demek ki insanîyet çehresi yeni şeklini, ilahi ve ebedi hak ve hakikatten alacak ve bu feyizli nur kaynağı artık dünya üstünde kara kuvvete beka imkanı bırakmayacaktır.

Kan ve demir düşüncesi icra yolunda bir devam değildir. Biz bu kanaatlere, bu samimi kanaatlere iman ve itikat ettiğimiz için şu satırları yazıyoruz. Evvelki gün birinci nüshası yayımlanan “*İstiklal*” gazetesi Paris’te yayın yapan “*Jurnal*”den naklen “*Dünya haritası ne şekle giriyor*” unvanı altında garip bir haritayı okurlarının dikkatine sunuyor. Haritanın şimdilik bir kısmını alıyoruz. Bu kısım Ermenistan unvanı altında Kürdistan’ı içine katmaktadır. Haritanın altındaki şu satırlar da şayan-ı dikkattir:

“Bütün milletler mükadderatlarını tayin edecek barış kongresinin başlamasını heyecanla bekliyorlar. Fakat kongrenin toplanmasını beklerken çalışmaktan ve fikirleri kazanmaktan da boş kalmıyorlar. Şüphesiz İtilaf Devletleri kabinlerinde her milletin mükadderatı hakkında o milletin bugünkü vaziyetini “Wilson Prensipleri”nin verdiği selahiyetle uygun bir zihniyet hasıl olmuştur. Binaen aleyh gerçeğe yakınlığından ziyade Avrupa’da her milletin mükadderatı hakkında hükümran olan görüşe delalet etmek itibarıyla “*Jurnal*” gazetesinin yukarıda dercettiğimiz harita dikkate şayandır. Bilhassa bu haritada verilen hüküm pek gadarca ve pek haksızcadır. Fakat bu hükmün verilmesine sebep olan etken, fikrimizce bizim böyle bir hükme layık olduğumuzdan ziyade, kendi hakkımızı müdafaa için az çalışmamızdan doğmaktadır. Binaen aleyh yukarıdaki haritayı barışa hazırlanmak üzere ne kadar çalışmak ve hakkımızı müdafaa için ne derece uğraş-

²²⁶Kamiran Âlî Bedirhan, *Kürdistan - I, Serbestî, sayı: 186, 26 Kanunî Evvel 1918*

mak mecburiyetinde bulunduğumuzu göstermek maksadıyla yayımlıyorum.

Biz *Serbest*'de yayımlanan pek çok makalemizde bu lüzumu unutmak veya ihmal edilmeyecek bir gereklilik olduğunu izah etmiş ve tekrarlamıştık.

Kürdistan'ı, Kürdlerin mevcudiyetini müdafaa ve muhafaza etmek hususunda maalesef aydınlarımız hala en ufak bir tepkiyi bile esirgiyorlar.

Şark vilayetleri tabiri kabul edilmez izahlar altında vukubulmuş bazı hafif yayınları nazarı dikkate almıyorum.

Milliyet asrındayız deniliyor. "Milliyet asrı", kani olmalıyız ki bu boş bir tabir değildir.

"Din" bir mukadderat bağ olmakla beraber, bugün milletlerin siyasi kaderini tayin hususunda önemli bir mevki işgal etmemektedir.

Bununla birlikte aydınlarımızın vazifesi ki bu görev Avrupalılarca görülüp tespiti yapılmıştır. Kürdistan şark vilayetleri İslamlık esaslarıyla değil, Kürdistan'da, o beş vilayette yaşayan milletin nüfusunu, tarihi mevcudiyetini muhafaza ve müdafaa etmek, ilmi usuller dâhilinde muhafaza ve müdafaa etmektir. Kürd millet ve milliyetini beyan ve ilan etmektir. Kürdün ve Türkün selameti bu noktada ancak bu noktadadır.

Fakat maalesef bu mühim ve canlı nokta şu anda ihmal ediliyor.

Ermeni milletin kürdün en derin muhabbetiyle bağlı bulunduğu bu aziz milletin hukuku nazarı dikkate alınmaması arzusunu besleyen bir tek Kürd yoktur. Ancak kürdün de hukukunu muhafaza etmeye dikkat ve itina olunması, bu muk kader hukukun ihmal edilmesine müsaade edilmemesi zaruridir. Hakkın hak olma itibariyle muhterem ve nüfus sahibi olması kabulünden sonra hakka karşı yapılacak yegane hareket, kabul ve tayindir.

Türkiye Kürdistanı'ı vücuda getiren Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Mamurul-Aziz (Elazığ) vilayetleri hakkında mev-

cut gerçekleri, değişik Avrupa milletlerine mensup düşünürler ve uzmanlar ilmen beyan ve izah etmişlerdir.

Kürdistan'a verilecek şekil, idarenin bu tarihi ve ilmi esaslardan, nüfusun çokluğundan asla ayrılmayacağı ümidindeyiz.

Şimdilik bu hususta Rus meşhur yazar ve siyasetçilerinden Mösyü Oçtrik Ermeni sorununa, şu mesele hakkında Rusya hükümeti tarafından takip edilmesi lazım gelen yol hakkında bundan sekiz sene evvel "*Newveye Wermiya*" gazetesinde neşrettiği üzerinde ciddi durulması gereken bir makalenin bazı kısımlarını alıyorum.

Bugün siyasi kabinlerde ve Ermeniler arasında Türkiye hakkında bu kadar telaşla meşgul edilmesinin sebepleri apaçıktır. Er geç Hıristiyan kavimlerin Türkiye'nin hâkimiyeti altından çıkacağı muhakkaktır. Osmanlı hükümeti Asya hükümeti olmak üzeredir.

İşte bu münasebetledir ki Ermeni meselesi gayet mühim bir mahiyet kesbediyor.

Bugün bu mesele bir Ermeni muhtariyeti kisvesi altında tecelli etmektedir. Fakat Ermenilerle meskûn vilayetlerden Türkiye ile Rusya arasında bir hükümet teşekkül edebileceğine inanmak kadar hata olmaz.

Bugün bazı yerlerde söylenen ve güya Londra Elçiler Meclisinde teklif edileceği tahmin edilen şu fikri tamamıyla bir tarafa atmalıdır.

Hatta Ermeniler kendileri bile şu muhtariyetin taraftarı değildir.

Zaman endişeliği, ihtiyatkârlığı malum olan Ermeni düşünürünün birçoğuyla bu yolda görüştüm. Onların fikirleri şu şekilde kısaca açıklayabilirim: Ermeni muhtariyeti denildiği zaman akla üç vilayet geliyor: Van, Bitlis ve Erzurum. Şu üç vilayet Ermenistan'ın tarihen esasını teşkil eder.

Hâlbuki şu üç vilayette bile Ermeni ahali genel ahalinin hata yarısını bile teşkil edemiyor. Mezkûr vilayetlerde ikamet eden Ermeni ahalinin nüfus miktarı hakkında doğru bilgi

mevcut değilse de İngiliz uzmanı Linc'in tetkikatınca, Ermenilerin sayısı %37'yi geçmemektedir.

Rus askeri kabinlerinin malumatına göre bu oran %39'a kadar varıyormuş. Hâlbuki Taşnakiyan Fırkası'na mensup yazar Ardof'un malumatınca Ermenilerin sayısı %20 oranında imiş.

Ahalinin çoğunluk kısmını Kürdler teşkil ediyor. Ermenistan muhtariyetinin Kürd muhtariyetinden başka şey olmayacağı kesindir.

Devamı var...

2. 6. Kürdistan-II²²⁷

Rus meşhur yazarlarından ve siyaset adamlarından Mös-yü "Oçin"ın "*Newveye Wermiya*" gazetesinde yayınladığı ciddi ve üzerinde durulması gereken makalesinde şu mühim satırları okuyucularımızla beraber takip edelim.

"Van, Bitlis, Erzurum" vilayetlerinde bile nüfusun çokluğunu Kürdler teşkil ediyor.

Ermenistan muhtariyetinin Kürd muhtariyetinden başka bir şey olmayacağı muhakkaktır.

Binaen aleyh Ermeni muhtariyeti, Ermeniler lehine değil aleyhine olarak teşkil edecektir.

Şu fikri, İngiliz miralaylarından "Trotner" de teyit ediyor. Kendisi İngilizler tarafından son Osmanlı-Rus muharebesinden sonra Ermenilerin durumlarını araştırmak için Şark vilayetlerini geziyor. "Trotner" araştırma neticesi tertip ettiği raporunda "Ermenistan'ı ne kadar aradımsa bulamadım." demiştir.

Amerika meşhur yazarlarından Web Word da aynı gerçeği teyit ediyorlar. Web bir nahiyede bile Ermenilerin nüfus çoğunluğuna sahip olmadıklarını kaydediyor.

Bütün şu malumattan Şark vilayetlerinde Ermenilerin azami azınlıkta buldukları tayin eder.

²²⁷ Kamiran Âlî Bedirhan, *Kürdistan-II, Serbestî, Sayı: 188, 28 Kanun-î Evvel 1918*

Bundan başka Ermenilerin mezkûr vilayetlerdeki ahalinin fakir ve muhtaç kısmını teşkil ediyorlar.

Arazi, çiftlikler, meralar ve medreselerle çeşmeler gibi vakıf olup mütevellileri Kürd olan bütün kurumlar, velhasıl gayrimenkul malların hemen hemen tamamı ile menkul malların çoğunluğu Kürdlere aittir.

Şu genel durumlar nazar-ı dikkate alındığı zaman Avrupa başkentlerini, Ermenistan muhtariyeti fikri ile dolaşan zevatın (şahısların) ne kadar hayalperest adamlar olduğu ortadadır.

Böyle bir muhtariyet ancak Kürdlerin kesin hakimiyetini teyit eder. Muhtar (otonom) bir Kürdistan ise elbette Rusya'ya düşman olacaktır. Fakat farz edelim ki akl-ı selim hilafına olarak Ermenilere muhtariyet bahşedilsin. Ermeniler bu muhtariyeti hangi kuvvete dayanarak temin edebilirler. Ne suretle ve ne vasıta ile Kürdleri itaat etmeye zorlayabilirler.

Yazar ve siyaset adamları; buna müteakip mamafih Rusya, Ermenistan'dan büsbütün sarf-ı nazar edemez (yüz çeviremez). Çünkü İslam ahali arasında girmiş olan Ermeniler, Rusya için gayet mühim bir siyasi etkidir. İşte asıl mesele şu siyasi etkinlikten nasıl yararlanılacağını tetkik etmekten ibarettir.

Rusya Ermeniler için muhtariyet değil, islahat talep etmeli ve şu islahatın ciddi olmasını temin etmelidir. İslahatın başına yabancı memurlar geçmeli, polis ve jandarma teşkilatını kendi ellerine almalıdırlar.

Özetle; islahat hareketi ciddi bir kontrol altında cereyan etmelidir. İşte Rusya'nın Ermeniler hakkında yapabileceği işler bunlardır.

Aklı başında olan Ermeniler de bundan ziyadesini Rusya devletinden talep ve temenni etmezler.

Bugün Ermeni düşünürlerin "Av, avcının boyunduruğunda" olduğu üzere endişesiz, ihtiyatkâr, aydın, necip olan Ermeni düşünürlerinin hakiki kanaat ve eğilimlerine maalesef

vakıf değildir. Ermeni düşünürlerin Ermenistan mefkûresi hakkında düşündükleri nedir? Ermeniler nasıl bir siyasi şekil ve idare altında milli tekamülünü, medeni yükselmesini üreteceklerdir? Avrupa'nın bu değişik probleme karşı vaziyeti nasıldır? Bu vaziyet istikrar edebilmiş midir? Aslı ve esaslı bir kararla beraber midir? Bu değişik mühim meselelerin cevapları verilmemiştir veya biz, verilmiş olan bu cevaplara vakıf değildir. Herhalde şimdilik meseleyi ilmi belgelerle siyasi ve ilmi adamların mütalaaıyla tetkik etmek lüzum ve gerekliliğini hissediyoruz.

Gelecek makalemizde prof. "Sir Cons Mol"un Londra Sulh Konferansı'ndaki sorunları araştırmak üzere Londra'da verdiği konferanslarda Ermenistan ve Kürdistan hakkında serdetiği ictihat ve kanaatlerini mütalaa ve araştırmasını yapacağız.

Devamı var...

2. 7. Kürdistan-III²²⁸

Geçen makalemizde Profesör Sir Cons Mol'un Kürdistan-Ermenistan problemleri hakkındaki görüş noktasını ve tetkiklerini mütalaa edeceğimizi söylemiştik.

Profesör Cons Mol, okurlarımıza pek yabancı bir isim değildir. Anadolu hakkındaki eseri ki Londra'da verdiği konferanslardan bir kısmını ihtiva eder. Dikkat ve tefekkür ile mütalaaı gerekli kılabacak cevherli bir kitaptır.

Anadolu'da, Anadolu'nun şarkındaki dağlık bölgesi, Türkiye'nin etkinliği ve Avrupa'nın siyaseti. Herkes Türkiye'den bahseder gibi unvanlar altında toplanmış olan değişik konular pek ziyade dikkate şayandır.

Şimdilik bu değişik konulardan Kürdistan ve Ermenistan sorununa temas edenleri tetkik edelim.

Ermeniler ve Kürdler; Şark meselesinin mühim bir konusuna geldik. Ciltlerle kitaplara zemin olan, dışişlerinin el-

²²⁸ Kamiran Âlî Bedirhan, *Kürdistan-III, Serbestî, sayı: 193, 2 Kanun-î Sanî 1919*

çiliklerinin birçok defterlerini dolduran, dışışleri elçilerinin birçok vaktini imha eden bu Ermeni meselesinin mahiyetini başka bir konferansa terk etmiştik. Burada yalnız Ermenilerin mevcudiyet ve hayatlarını, hakimiyet ve mağlubiyetlerin karşılaştırmasını tetkik edeceğiz.

Ermeniler genellikle şehirlerde ve kasabalarda bulunurlar. Şehirlere yakın köylerde de bulunanları vardır.

Fakat Ermeni köyleri pek dağınık halde buldukları için bir toplumu oluşturmayı gösteremiyorlar.

Ermeniler de diğer unsurlar gibi yaşarlar. Onun da sebebi, çoğaltmak değildir. Çok çalışarak yine aynı şekilde yaşamını sürdürürken hiçbir yükselişe muvaffak olamıyor.

Fakat aile hayatlarının genişliği ve bilhassa milliyetçiliğin etkisi sa'ikiyle, şehir Ermenilerinde bir milli yükseliş uyanmış, tahsil pek ziyade yayılmıştır. Her bir şehirde, her bir köyde bir Ermeni mektebine tesadüf ederseniz, Ermenilerin gazeteleri, tek tük matbaaları vardır.

Amerika'da, İngiltere'de, Rusya'da tahsil gören gençler, idare ettikleri mektepler tamamıyla milli bir mahiyet almış ve bu memleketler için yaratılan edebiyat ile temsil edilmiş ve bütün Ermenilerin önüne ümit dolu senet koymuşlardır. "Rafin"ın, "Çobanyan"ın şiirlerini okuyan gençler hayal edilen bir Ermenistan'ın bütün eserlerini görüyor gibi titriyorlar.

Fakat bunlar; gerçek dışı bir hayaldir. Maalesef gerçekliği kesin olan hayaller yanında bu hayalin hiçbir değeri yoktur.

Çünkü tam bir hayal bile olamıyor.... Bu şehirlerdeki Ermeniler siyasi meselelerle pek ziyade meşgul oldukları için, hükümet meselelerine daha ziyade nüfuz ediyorlar. Memleketin iç siyaseti ile milli meselelerine vakıf bir halde yaşarlar.

Buralarda seyahat eden Avrupalılar bu seçkin medenileri görerek Ermenilere hayran oluyorlar. Fakat daha ziyade nüfuza, tahlile mecbur olduklarında, hayal kırıklığına uğrar gibi üzülürler.

Siz istediğiniz kadar bir Ermenistan'dan bahsediniz, ben o kadar Ermenistan'ı aradım ki bir Ermenistan değil bir Ermeni çoğunluğu bile görmedim.

Van'da Ermeniler azınlıkta, Diyarbekir'de öyle, Mamuretül Aziz (Elazığ) da öyle, Bitlis'te öyle, "Musul'da öyle, Erzurum'da ise en önde ...

Şimdi hangi Ermenistan'dan söz ediyoruz!..."

Profesör, şehir Ermenilerini şu şekilde tarif ettikten sonra köy Ermenilerini tetkik edelim diyor:

"Bunlar merkezi Anadolu çiftçileri gibi toprağa bağlıdır. Fakat geniş işlere teşebbüs etmezler. Ölmeyecek kadar bir şeyi ekerek beyleri, Kürd ağalarının arazilerinde çalışırlar ve az bir geçim ile yetinirler."

Daha pek çok detayları ihtiva eden bu mühim konuyu şimdilik burada terk ile Cons Mol'un Kürdler hakkındaki noktayı nazarını tetkik edelim.

"Bu muhitte yani Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Mamuratül Aziz vilayetlerini vücuda getiren Kürdistan'da mühim rol oynayan Kürd hayatının tetkikiyle bu bölümü tamamlayacağız."

"Kürdler her şeyden önce çevliklerde, dağlarda, vadilerin bir kıta süvarisi gibi namıyla serbest yaşarlar."

Bunun müteakibinde Profesör, Kürdleri iki kısma ayırıyor: Şehirlerde meskûn bulunanların sanatkâr ve tüccar, diğer kısmın ise sanatkâr ve tüccar olmadıklarını açıklar.

Kürd; yani aşiret halinde yaşayan Kürdler, hükümet kanunlarına, nizamlara, vergilere uymazlar. Cons Mol, hükümetin nasıl olup da Kürdleri, aşiret halinde yaşayan seyyar Kürdleri iskân edemediği sorunu hakkında şu şekilde satırlara döküyor:

"Bu başarısızlığın en büyük etkeni de, bu ahalinin nasıl iskân edebilecekleri meselesinin tayinidir."

Bu kadar senelerden beri çalışmayan ve başka bir tarz ile yaşayan insanlar, nasıl olur da zorlu bir hayatta girmek isterler. Bu şahin gibi gezinen, hiç düşünmeyen bir dimağ, bir çiftçi gibi bulunmak istemez. Kürdün göçebe hayatını yok ederken ona açılacak ilticagah öyle olmamalıdır ki Kürd az bir çabayla her şeyini tamamlayabilsin, yeni hayatın her safhası cazip görünsün. Böyle bir iskan için ise, Kürdlerin yaşamlarını, ihtiyaçlarını, çalışmalarını ve hayat şekillerini anlamak ve kesin

bir bilgiden sonra geniş ve sabit bir program gereklidir. Bu çabalar için öyle kişiler lazımdır ki onlar, pek büyük uzmanlar olmalılar ve Kürdistan muhitini iyi bilmeliler.

Diyarbakir, Mamuratül Aziz, Van, Bitlis, Erzurum ve Musul vilayetlerinin her birinde bulunan Müslüman Kürd aşiretleri hakkında bazı izahatlar verdikten sonra, “Bu Kürdler yaratılıştan ıssız ve تنها olan dağlarda en önemli savunuculardır. Her sene kahramanlıkla şöhet bulan yiğitlerin şarkıları söylenir. Cemaat, aşiret ve bireyin cesaretine hayret edilir” diyor.

Kürd diyanetini incelerken Sir Cons Mol’un söylediği şu derin sözleri pek dikkate şayandır. Türkiye Kürdleri Müslüman ve genellikle Sünni mezhebindedirler.

İslamiyet pek sade ve yaşamları gibi kabil-i nakil olduğu için, diğer ilkel aşiretlerin gelenekleri ve inançları burada mevcut değildir.

Kürd böyle mitolojik yalanlar içinde barınmamıştır. Okurlarımıza hatırlatmak isteriz ki ilmi ve toplumsal incelemeler ürünü olan Doktor Carih’in eserinde, islamın etkisi altında milli hüviyetini muhafaza etmiş iki milleti işaret ediyor. Bu milletlerden biri de Kürd milletidir.

Kürdistan ve civarının medeni kabiliyetinden bahsederken yazarın şu düşünceleri üzerinde durmak gerekir.

Devamı var...

2. 8. Kürdistan-IV²²⁹

Kürdlerdeki değişik kabiliyetler, özetle Batı medeniyeti karşısında elde edecekleri vaziyet, medeniyete alışkanlık dereceleri hakkında oryantalistler ve kürdolog profesörler, pek derin ve canlı incelemeler yapmışlardır. Bu incelemeleri, ayrı ayrı ve uzun uzadıya mütalaa etmek istiyoruz.

Ancak bundan önce bilinmesi icap eden bazı gerçekler, unutulmaması ve daima nazar-ı dikkatte bulundurulması, bizce ilimi gerçekleri aramak ve bulmak isteyen herkesçe gerekli olan değişik ve pek mühim noktalar vardır.

İlk önce, biraz kısaltarak bile olsa her halde pek seçkin olan bu noktalardan bahsetmek isteriz.

²²⁹ Kamiran Âlî Bedirhan, Kürdistan-IV, Serbestî, sayı: 198, 7 Kanun-i Sanî 1919

Kürdler, itiraf ve tasdikimiz altında olduğu üzere bugün medeni ve ileri bir halde bulunmamaktadırlar.

Fakat bu vaziyet hiç şüphesiz değişik geçmiş senelerin zaruri bir neticesidir. İşte bu sebepleri milli uyanış ve inkişafa mani olan bağlantıları izah ve açıklamaya çalışmak, bugünkü Kürd hayatındaki ikelliği ve bu milletin bütün yüksek meziyetlerine rağmen, böyle endişe verici bir halde kalmasındaki değişik etkileri tespit edecektir.

Hastalığın kısmen olsun teşhisine muktedir olur ve bu günkü toplumsal yavaşlamayı bireysel gevşemeyi sebep ve saikleriyle izah ederek Kürd hayatına, Türk hayat ve irfanının ne suretle gelebileceğini izah etmekle birlikte, Kürd milletinin kabiliyetleri itibarıyla korunmasını da muhafaza altına almış oluruz. Yerimizin darlığına binaen düşüncelerimizi mümkün mertebe özetleyip kısaltarak belirtmeye çalışacağız.

1- Şarkta uyanma dönemi -sınırlı milletler arasında olmak şartıyla- ondokuzuncu asrın son yarısından sonra etkisi ortaya çıkmaya başlamıştır. Kürdler, Müslüman bir hükümetin tabiyeti altında bulunmaları hesabıyla Avrupa irfanını yabancıardan tutup iktibas etmemişler. Milli izzet-i nefsi buna engel olmuş ve Osmanlı Devleti irfan ekseninde ilerlemek isteyen Kürd düşünür ve aydınları, Türkler gibi müsait bir inkişaf bölgesini bulamamışlardır.

İlkokul eğitimini bedava ve mecburi kılan Osmanlı hükümeti, ne Türk ve ne Kürd köylerinde kanun-i esasının (anayasanın) bu mühim hükmünü uygulamamış ve bunun neticesi olarak Kürd genel yaşamının ilkel şeklini muhafaza etmek mecburiyetinde, mecburiyet olmasında bırakılmıştır. Buna mukabil gayri Müslim unsurlar, özetle Ermeniler, din gibi bir etki altında kalmamışlar, milli izzet-i nefis önünde taassubu izah etmek hissiyatına maruz bulunmuşlar.

Gerek Osmanlı memleketi içinde, gerekse dışında pek geniş bir surette yabancı eğitim kurumları ve faziletinden istifade etmişlerdir. Bu hususta gayri Müslimlerin değişik siyasi dengeye dair meselelerin de ayrıca mühim bir mevkiye malik oldukları da ihmal edilmemelidir.

2- Kürdlerin başkentten -yegâne irfan merkezinden- uzakta bulunmaları ve ulaşım araçlarının hemen hemen olmayışı Kürdistan ile bölge ilmi arasında bir cereyanın vücudiyeti temin eylememiş ve zaten çok zayıf olan merkezi ışık ve hararet, orayı aydınlatmamış ve ısıtmamıştır.

3- Kürdistan; Türkiye, İran ve Rusya hudutları üzerinde bulunuyor. Basit bir gerçektir ki umumiyetle hudut üzerinde bulunan ve güvenlik bölgesi dahilinde yaşamayan insanlar – Bilhassa ilkel bir milletin fertlerinden olursa- ciddi bir çaba eğilimini göstermezler ve sürekli savaş ve çatışma doğal bir hal alır, göç etmek en kuvvetli yerleşmek eğilimini bile sağlamadığı bir zamanda dengesizliği yaratır.

İşte bu değişik etkiler, Kürd milletini bugünkü ilkelliğine götüren sebeplerdendir.

Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren sürekli bir şekil iktisab eden Kürd akın ve savunucular, bu milletin en güzide unsurunu daimi surette mahvetmiş, mesai dairesini olmayacak kadar dar bir sınır dahilinde sıkıştırmıştır.

Hata bu kanaatimizi takviye edecek bir tarihi delili de açıklamak mümkündür. Şu incelemeyi tetkik edelim.

Bugünkü mahsulat bir hiçtir. İranlıların istilalarıyla eski servetini kaybeden bu kıta, İran istilasının ilk gününden itibaren tam yirmi asır bir çatışma ve viranelik halinde kalmıştır. Bu tahribatlar yaşam dolaysıyla, ahalinin nüfusu eksilmeye başlamış ve “çalışma karakteri”, “tembellik karakteri”ne dönüşmüştür.

Gelişmemiş bölgelerde bilimin, irfanın tamamıyla yukarıdan aşağıya doğru tesir icra etmesi ve kurtarıcı ellerin elitler arasında aranması pek zaruridir.

Hâlbuki devletçe eski ve bugün terk edilen siyaset gereğince Kürd unsuruna mensup elit ve aydınların milletleriyle temasları menedilmiş ve buna rağmen Kürdlerin aydınlanma görevi hükümetçe üstlenilmemiştir. Bölgenin irfan merkezinden olan uzaklığı, milletlerin ruhu, kalbi ve dimağı mevkinde

olan elit, aydın ve alimlerinden uzaklaştırılması, Kürdlerin irfanı yabancıların elinden elde edememek hususundaki taassubu –bugün bu taassup terk edilmiştir- Kürdlerin büyük bir gayretle her çeşit vasıtalarından istifade ederek ilme, irfana, fazilete ve medeniyete doğru koşmaya durmadan koşmaya karar vermişlerdir. Kötü yönetim, Kürd toplumunun yapısında mevcudiyeti aşikâr ilkelliğinin en mühim ve esas sebeplerindendir.

Şimdi biraz da kürdolog profesörleri ve ulemayı dinleyelim:

Her şeyden önce Kürd tabiatı hakkında yapılmış olan bir tetkikten bahsetmek isterim.

Irklar ilmi mütehasşıslarınca da tasdik edilen bu cetvel pek itinalı gerekçeleri ortaya koymaktadır.

Aynen alıyorum. Kürd tabiatı;

1. Asabiyeti irade,
2. Ciddiyet,
3. Batını,
4. Üye faaliyetleri,
5. Gayrı tüccar,
6. Maziye sahip,
7. Sûkuti,
8. Zekâda genişlik,
9. Sebatkâr [Sözünde duran].

2. 9. Anadolu'ya Doğru²³⁰

İstanbul'da yaşayan gençliğin geçimini sağlamak, hayatını devam ettirmek hususunda maruz kaldığı zorluklar meydana dadır. Ufak bir memuriyet, önemsiz bir iş, bir gazetede küçük bir mevki, binlerce talip buluyor.

Hayatın her türlü zorluk ve sıkıntılarına katlanmaya istidatlı, genç ve dinç bir neslin bu kadar sefalete maruz kalmasına neden izin veriliyor?

²³⁰ Kamiran Âlî, *Anadolu'ya Doğru, Türkçe İstanbul*, no: 119, s. 1, 29 Mart 1919

Bu hüsrân getiren duruma bir an önce son vermek, durup dinlenmeden çalışmaya amade şimdiki nesli, bu ıstırap ve kederli vaziyetten kurtarmak lazımdır. Memleketin menfaati bunu emreder.

Şahsi ve içtimai düşünce bu husustaki her yardımın ifasını gerektirir. Acaba bu meselenin çözümü büyük himmetlere, katlanılması zor büyük külfetlere, gayret ve faaliyetlere ihtiyaç göstermiyor mu? Bu suale tereddütsüz bakir bir halde, koca bir memleket, büyük ve feyizli bir Anadolu var.

Öyle bir Anadolu ki, binlerce evladını pek mesut bir surette, refah içinde yaşatmağa kadir ve muktedirdir. Bu nimetten istifade edebilmek teşebbüs gücüne sahip olmak ve bugün âdetimiz olan hayatı terkederek daha hür, daha kazançlı, daha müreffeh ancak biraz daha mücadeleli bir hayatın omuzlarımızı yüklenmesinden kaçınmamaya bağlıdır.

Bugün Anadolu'nun değil köyü ve nahiyeleri hatta vilayet, sancak ve kaza merkezleri, şiddetli surette İstanbul'dan Anadolu'ya doğru akın edecek bir gençliği hasretle ve iştiyakla beklemektedir.

Anadolu halkı sağlık, hukuk, ziraat, ticaret velhasıl bütün meselelerde, bütün fen şubelerinde ve marifette münevver bir gençliğin ışık ve ateşine muhtaçtır.

Anadolu'dan son aldığımız mektuplar bilhassa bu ihtiyacı, münevverana karşı gündün güne artan meyil ve muhabbeti pek açık bir surette görünüyor.

Anadolu'da harbin yarattığı müthiş musibetler arasında teselli gereği olarak görünen yegâne refah görüntüsü, halkın ataletten [tembellikten] vazgeçerek ölmeyecek kadar yaşamak hususundaki batıl adetini terk ile atalet huyunu, çalışma huyuna dönüştürebilmek hususunda gösterdiği fevkalade ehliyet ve kabiliyettedir.

Bugün mesela Bursa vilayetinin muhtelif ovalarında ekilmemiş ufak bir yer bulmak imkân dairesi haricinde değildir. Sınırlı bir daire dâhilinde olsa bile Anadolu, Avrupayı usulleri tatbika başlamıştır.

Anadolu istiyor ki İstanbul darül fünunlarda yetişmiş ilim ve fen adamları, fikir ve sanat erbabı bir an evvel Anadolu'ya dağılsınlar. Anadolu'yu irşat, aydınlatma ve ik'âr etsinler. Anadolu'da müsait gelir kaynaklarını tespit ederek pek cömert bir surette gerekli ödemeyi eylesin.

Bu kanaatler; zannedilmesin ki belli fertlerde veya şehirlerde ortaya çıkabilmektedir. Genel kanaatlerden, popüler olmuş fikirlerden bahsediyorum. Anadolu'yu gördüğü zulümden, gadırdan, adaletsizlikten usanmıştır. Aynı zamanda kati surette anlamıştır ki zulüm ve yolsuzluğun nicesinden kurtulmak, alını açık, hür ve mesut yaşamak, ilim ve sanatla, genel bir uyanışla genelleşmiş yüksek bir ferdi terbiye ile mümkün ve kabildir.

Bu uyanmanın icrasına kadir, bu kuvvet ile kudretli olarak tanıdığı yegâne unsur da İstanbul'un genci ve gençliğidir.

Anadolu'nun muhtelif şehirlerine İstanbul Darülfünun şubelerini yaygınlaştırmak ve bu suretle Osmanlı Asya'sında sayısız fikri merkezler vücuda getirmek hususundaki düşünceler pek uygun olmakla beraber yapılamadı ve hükümetin delalet ve teşebbüsüne bağlı bulunan bu aydınlatıcı hareketin zaman icrası veya daha doğrusu imkân icrası da meçhuldür. Dolayısıyla ferdi teşebbüsler ile gençlik maddi, manevi, nevi bekasını ve Anadolu'nun aydınlatılması ve ilerlemesini sağlamak için icrası icabeden teşebbüsü sürat ve katiyetle yapmalıdır. Ve gençliğin kuvveti, ferdi dayanaklığı bu suretle tezahür ve tahakkuk edecektir.

Cemiyete dayanmadan, nefesine itimat ve iman ederek yürüyecek müteşebbis gençlerdir ki bu memleketi layık olduğu mevkie yükselteceklerdir.

Fert olarak haşmetli olmak, bugünkü gençliğin rehberi ve mefkûresi olmalıdır.

*"Sana senden gelir bir işte ancak dar lazımdır,
Nazardan kes ümidin gayrıdan imdad lazımdır."*

Şu münasebetle hiç unutmadığım, unutamadığım bir fıkrayı da nakletmek istiyorum:

Marsilya'da bulunan arkadaşlarımdan biri pek samimi görüştüğü İngiliz dostunu bir gün biraz fazlaca dalgın ve belki de hafifçe müteessir görür. Üzüntünün sebebini soran dostuma İngiliz; "Yirmi iki yaşında bugün Avusturalya'ya gönderdim" diye cevap verir. Bu cevap karşısında kalan arkadaşım tabii olarak mutad üzere az zaman zarfında birleşmek, kavuşmak temenni eder. Fakat bu cevap karşısında kalan Anglosakson, asabileşir ve bana; Oğlun oradan sana evlatlarını göndersin diye temennide bulununuz. Ben onu hiçbir şey muvaffak olmamış bir halde görmekle ne his edebilirim, diye mukabele eder.

İşte bu kabiliyet, bu seciyye [karakter] kuvveti, nefse karşı hissedilen bu itimat, hayatta ferdi muzaffer kılan en mühim amildir.

Muhtelif memleketlerin gençleri, nefislerine karşı perverde ettikleri itimat ve emniyet kuvvetiyle bütün dünyayı dolaşır. Hür, muhterem, mesut yaşamının yolunu bilir ve bulurken gençlerimiz; konumu her hususta dün bir takım adi işlere tenezzül ederek bu yüce kurtuluş yolunda yürümekten sakınmaları ne kadar utanç vericidir. Hayat herkese tebessüm eder. Fakat metin ve azimkâr olmadıkça o tebessümü görmek mümkün ve kabil olamaz.

"Azim çeliği bükür" hikmetli cümlesi, bu yüksek ve yüce bir hakikati içerir.

2. 10. Tahsil-i Tali ve Şekl-i Lazımı²³¹

[İkinci Tahsil ve Gereken Şekli]

Bundan üç dört gün önce, bizdeki tahsili iptidai [ilköğretim] ile genel aydınlanmayı başlangıçta temin eden ilköğretim okullarından uzun uzadıya bahsetmiş ve bu müesseselerin süratle ve katiyetle ıslahı konusunu mütalaa etmiştik.

Bugün de tali tahsilden, yüksek ilimleri araştırabilmek için lazım gelen ilmi esasları hazırlayıp verebilen tali mekteplerden bahsetmek istiyorum.

²³¹ Kamiran Âlî, *Tahsil-i Tali ve Şekli Lazımı, Türkçe İstanbul, no: 126, s. 1, 5 Nisan 1919*

Birincisi; her yerde, bilhassa memleketimizde evladını yüksek tahsile verebilmek hususunda lazım gelen mali kuvvetten mahrum bulunan şehirli ailelerin gençleri, hayatta tahsili tali ile yetinmeye mecbur olurlar.

İkincisi; hukuk, tıp velhasıl bir yüksek ilmi tahsil edecek genç, bugün araştırma sınırı pek geniş bulunan ilim ve fen sahnesinin üstüne tali okullardan almış olduğu tahsil ve tahsilin fikri kuvvetiyle yetinmeye mecbur oluyorlar.

Üçüncüsü; birçok aileler tahsil-i idadisini [lise tahsilini] ikmal eden evlatlarını aydınlanmaları için hemen Avrupa'ya gönderiyorlar. Bu çocukların anadiline, anavatanına olan bağlılıklarını temin için lazım gelen hazırlık ve telkinleri, tali okullar ifa eder. Bu önemli işi de o deruhte etmiştir [yüklenmiştir].

Şimdilik şu üç mühim noktadan azami ehemmiyetini mütalaa ettiğimiz idadi mekteplerinin hal ve hazır şeklini tetkik edelim.

Pek ziyade teessüf edici olmakla beraber itiraf etmek icap eder ki, tali mekteplerimiz hiçbir zaman -bazı mektepler hariç olmak üzere- memleketin ihtiyacını temin ve tatmin edebilecek bir vaziyet düzeyine çıkmamıştır.

Bugünkü hayat ile hâlihazırdakini çetin mücadele ve müsabakaya mukavemet, zinde, amel, söylediğini yapabilir, yapabileceğini söyler gençlere sahip olmakla mümkündür.

Bizim idadi mekteplerimiz ise, parlak bir ezberciler aristokrasisi, güzel söz söyler münevverler sınıfı yetiştiriyorsa bile, memleketin hizmetine pek ziyade muhtaç ve gerekli olduğu iş görenler sınıfı teşkil etmekten acizdir. Ciltlerle kitaplara zemin olabilecek olan bu hayati meseleyi özetle yukarıdaki iki noktaya irca ederek [döndürerek] gözden geçirmeye çalıştık. Biz istiyoruz ki tali mekteplerimiz bugünkü ihtiyaçları tatmin edecek, asrın arzu ettiği faaliyeti icra ve muhafazaya muktedir bir mahdut [sınırlı] okumuş fakat düşünmek kabi-

liyetine cidden malik ve nefesine itimat eden ameli [pratiği] ve faal münevverler sınıfı yetiştirsin.

Bu konuda önlü hekim Doktor Gustave Lyon özetle; “Çocuklara tatbik edebilecekleri şeyleri, kabiliyetlerine göre öğretiniz” diye buyuruyor.

Bu sahneden gözlerimiz tali mekteplerimize çevirir çevirmez aynı dertlerle malul bulunduğumuzu hemen müşahade etmek kabildir. İdadi mekteplerimizde senelerce Fransızca tedris edilmesine rağmen Galata Sultanisi müstesna olmak üzere hiçbir tali mektepte mezkûr lisana cidden vakıf olan, değil çok sayıda fakat bir tek genç bulmak bile kabil değildir.

Fransızca bilenler ya hususi bir şekilde veyahut yabancı okullara dahil olmak suretiyle mezkur lisana öğrenmeğe muvaffak olmuşlardır.

Fransızca tedrisatından doğan netice ile Farsça, Arapça, tarih ve sair ilimlerin tedrisinden doğan semereler aynıdır.

Tali mekteplerimizde fikri, ahlaki ve bedeni terbiye esasları hiçbir zaman lazım gelen hakiki inkişafa mazhar olmamışlar; zahiri ve şekli ıslahat arasında senelerin geçmesi, unvanların nev'i değişe değişe tali müesseselerimiz zamanımıza kadar eski atıl tarzı ve ruhu muhafaza ederek süregelmişlerdir.

Bugün hayatımız, mukadderatımız ve ne olmak istediğimiz hususunda lazım gelen son sözü söyleyecek mevkide bulunduğumuz için, tali mekteplerimize pratik bir kabiliyet verilmesini, gençlerimizi düşünceli, haysiyetli, mukadderatını ahirete tevdi ve terketmekten hayatını kazanmaya muktedir bir halde yetiştirebilmek için, lazım ve mümkün olan her şeyin yapılmasını temenni ediyoruz.

Aynı zamanda her memleketin hususiyetlerine göre nasıl kanun koyucu ve savunucularınca riayet edilmek icab ediyorsa, derhal devletimize de aynı konuya büyük bir itina ile temas etmelerini tavsiye edeceğiz.

On iki senelik tahsil-i talinin tatbik kabiliyetinden mahrum bulunduğunu ve çoğunlukla dokuzuncu ve onuncu sınıflardan talebelerin mekteplerini terk etmek mecburiyetinde

kaldıklarını da nazarı dikkate alarak, tahsil süresi layık bir sınıra çektilmelidir.

Velhasıl tali tahsilimiz öyle bir ruha malik olsun ki, gençlerimiz bu sert ve kuvvetli asrın bütün ağırlığına mukavemet edebilsinler.

İkinci bir makalede ameli gençler yetiştirebilmek noktayı nazarından tali mekteplerin terbiye usulleriyle, programlarını ve bu programlarda icrası icabeden tadilat ve ıslahatı mütalaa edeceğiz.

2. 11. Kürdistan²³²

17 Mart tarihli *Mayn* gazetesi fevkalade mühim bir haritayı ihtiva etmektedir.

Bu harita, Asya'da, Avrupa'da istiklal ilan eden otuzbir hükümeti açıklıyor.

Biz bugün, bu 31 hükümetten birini, müstakil Kürdistan'ı nazarı dikkate alacağız. İki gün sonra okurlarımızın görüşlerine sunacağımız bu haritanın, artı işaretlerle gösterilen kısmı, Kürd bölgesi hükümetidir. Kürdistan'a ait olan tarihi gerçekler ve sayımı, bundan önce bu sütunlarda uzun uzadıya mütalaa ve tetkik etmiştik.

Şimdi yine aynı esasları, fakat bu sefer son Avrupa gazetelerinin tasdiğe mazhar ve kabulü olan hakikatlere nazaran tekrar edeceğiz.

Bundan on beş gün evvel yayınlanan "*Jurnal Deba*" gazetesinin Kürdistan hakkında ve Kürdlerin tarihi hukukunu izah ve tasvip eden makalesi, ihtimal ki okurlarımızın pek çokları tarafından mütalaa edilmemiştir. İlk önce özetle ondan bahsedelim:

Jurnal Deba gazetesi, Paris Sulh Konferansı nezdinde Kürdlerin murahhas heyeti reisinin detaylı beyanatını neşrettikten sonra, Harb-ı Umumi'den evvel neşredilmiş olan resimli kitaplara istinaden, Anadolu'nun şarkındaki altı vi-

²³² Kamiran Bedirhan, *Kürdistan, Serbestî*, no: 462, 7 Nisan 1919

layette yaşayan nüfusun Kürd olduğunu ve nüfusunun ekser çoğunluğunun Kürdlere aidiyetini beyan ediyordu.

Bunu müteakip yayınlanmış olan *Mayn* gazetesi de, başmakalesinde müstakbel Ermenistan hükümetinden bahsederken, Ermeniler lehine tertip edilmiş olan istatistiklere dayanarak mevzuu bahis meseleyi mütalaa etmektedir.

Makale yazarı hâlihazırdaki durumu: “Değil savaştan sonra, tehcir ve öldürme usulünün tatbikatından önce mevcut olan nüfus miktarını nazar-ı itibara aldıktan sonra, adı geçen vilayete ekseriyet nüfusun ezici bir surette Ermeni olmayan unsur da bulunduğunu ve çoğunluğun azınlığın hâkimiyetine tabiiyeti, gayri adilane ve gayri mümkündür.” dedikten sonra, Ermenistan sorununa başka bir çözüm yolunu bulmak icap edeceği mütalaasını açıklamaktadır.

O gün önce şehrimize gelip *Vakit* gazetesi tarafından baş sütuna konulan *Oweş* gazetesindeki makalede, Kürdlerin ve Kürdistan’ın asli hukukunu teyit ve ispatlamakta idi.

İlmi kitaplarda, tarihi eserlerde, sayım cetvellerinde, tarafsız alimlerin toplanan yazılarında mevcut olan bu kesim gerçekler *Mayn*, *Deba*, *Soor* gibi ciddi gazeteler tarafından, Paris Sulh Konferansı’nda insanlık kaderi bahis mevzuu olurken, müdafaa ediliyor.

Adalet ve insaniyetperverliğine sarsılmaz bir kanaatle bağlı bulunduğumuz Fransa’nın asil evladı tarafından yalnız hakkı muhafaza endişesiyle yazılmış olan bu kalem mücadelesiyle, Kürdlerin minnettar kalplerinde ebediyen yaşayacaktır.

Nihayet inanıyoruz ki bugün kabul olunup tasdik altına alınmış olan Kürd hakkı nüvesi, günden güne geniş bir şekilde inkişaf edecek ve her millet gibi Kürdlere tarihin, bugünkü vaziyetin, nüfus çoğunluğunun, milli mevcudiyetin temin ettiği hukuk ve gerçeklerden azami surette istifade edecektir.

Kürdlerin aydın, endişeden uzak, akıllıca hareketi, Osmali hükümetinin makul ve samimi yardımı, muhtelif büyük devletlerin adaleti bu hususta en kesin ve en emin bir teminatıdır.

2. 12. Milliyet Meselesi²³³

Amerika Reis-i Cumhuri Mr. Wilson bilinen bir hitabesinde; yüksek bir sesle milletlerin ilahi bir esassa mazhar olduğundan bahsediyordu.

Amerika'nın bu pek seçkin devlet adamı, bu sözle ebedi bir hakikati özetliyor. Milliyet asrı sayılan on dokuzuncu asırdan beri bu toplumsal konum, günden güne önemi artan bir akide olarak yaşıyor ve yaşatıyor.

Bir milletin doğal olmayan unvanlara varlığını bağlayarak tarihinin ve ırkının sesini dinlememesi, elim akıbetler doğurur. Bu hakikatin müthiş bir kurbanı da bugün nihayetsiz hüznüler içinde matemine ağladığımız masum ve mağdur milletimizle memleketimizdir.

Milliyet prensiplerinin ehemmiyetini ve bu kanaatlerin kudretli ebet zindeliği hakkında ne söylene yeterli değildir.

Aynı günde memnun olan, aynı üzüntü ile ağlayan, aynı mukadderata malik bulunan yurdunun geniş, uzun dehlizlerinde asırlar ve devirlerce beraber yaşayan insanların temayülleri arasındaki birlik ve ruhların konuşmadan anlaşmadaki doğal güzelliği ne müthiş bir histir.

Bu hususta esasen fazla düşünmeye ihtiyaç yoktur. Tabiata uymayan müesseselerin ayakta kalmaları ve bereketli bir hayat ile mamur ve uzun ömürlü olmamaları özelliği müspet oldukça, milliyetin tabii konulara uygunluk derecesi öncelikle tezahür eder.

Biz bugün, bundan beş sene önce memleketimizde -güya uyandırılmak istenilen milliyet cereyanından ve persibin bugünkü tesirlerinden bahsedeceğiz.

Birincisi: Esas itibarıyla şunu kabul etmek icap eder ki şoven, bencil olmayan bir milliyetçi, milletin müstesna ehemmiyetini takdir eder ve kendi milletine mensup olmayan milliyetçiler hakkında değil kin fakat bilakis derin ve sonsuz bir

²³³ Kamiran Âli, *Milliyet Meselesi, Türkçe İstanbul*, no: 128, s. 1, 8 Nisan 1919

hürmet his eder. Bu his ile mütehasıs ve müteharrik olur [hareket eder].

İkincisi: Milliyetçi her şeyden önce milletin fertlerini harcamaktan kıskanır ve bu itibarla hukuki bir vatansever-fevkalade bir lüzum, bir hayati ihtiyaç olmadıkça- barışseverdir. Değil üç milyon fakat bir kardeşinin ölümü ihtimalinden titrer.

Üçüncüsü: Samimiyet sahibi olan aydın milliyetçi asrın, medeniyetin, ilmin tabii yollarında yürüyerek ve milleti yürüterek tekamül etmeyi bilir. Diğer milletlerin zararına olarak milliyetini genişletip yükseltmek gibi delilik hislerine nefsinı kaptırmaz.

Bu konuda dördüncü, beşinci ve altıncısını sayarak izah etmek mümkündür.

Türk Ocağı ve daha bazı unvanlar altında milli cereyanlarda bulunan ve sürdürülmesini gaye edinmiş olan heyetler hakkında sükût etmekle yetineceğiz.

Ancak şimdilik şunu söylemek isteriz ki henüz bazı istisnalar hariç olmak üzere bu memleketin ilerlemesini arzulayan milliyetçiler, değerli, saygın, kendi cevherine bağlı, samimiyetle insanları hayran bırakan aydınlar yetişmemiştir.

Esasen memleketin bugünkü hali, şu elim ve bedbaht perişanlık vaziyeti; müsamahakâr, inançlı, saf, ihtiyatsız, başkalarını düşünen bütün manasıyla seçkin ve kamil Türk milliyetçilerinin bulunmamasına delalet eder.

Gerçek milliyet duygusu, ilahi bir muvaffakiyyet gibi fevkalade tesirler bırakarak akıllara hayret verecek eserler üretir.

Milliyet aşkı ile en sade zihniyetlerin yücelik ve kudret sahibi olduğu görülür.

Bugün insani olgunluğa imkân sınırı dâhilinde malik bulunan ve toplumsal kurumlarının azami saadetlerini üretmek için kesintisiz çalışmalarda bulunan fikir erbabı, genellikle milliyetçilerdir. Ve milliyet hissindeki bu büyüklük, Avrupa'da en büyük ve en küçük milleti istisnasız yükselme dairesine almıştır.

Bu gerçekleri münasebetli bir şekilde dile getirmedeki maksadımız, memleketimizde günden güne sınırını genişletmekte olan milliyetçi dışı hareketleri durdurmak ve hareket taraftarlarını uyarmaya davet etmektir.

En fevkalade ahlaki kuralların bile ehliyetsiz ellerde ne kadar olumsuz sonuçlar doğurduğu malumdur.

Bu gerçeği hiçbir zaman nazarı dikkatten uzak bulundurmayarak Türk milliyetçiliği unvanı altında en başta Türk milleti ve milliyeti olmak üzere bütün insanların hayatına, saadetine, refahına ve huzuruna kasteden mecnunların [delilerin] doğurdukları aksül-amele [reaksiyona] terk-i nefis etmekten korunmalıdır.

Meseleyi aydın, mu'tedil [münâsip] bir bakışla tetkik ve muhakeme edip ondan sonra makul bir milliyet hareketine bağlanarak pek meşru ve en ziyade muhtaç bulunduğumuz bir kuvve-yi maneviye meselesidir.

Bu manevi kuvvetin teşekkülüne bütün mesainin tahsisi, milli mücadelenin zayıflık göstermemesi için elden gelen yardımın icrası gereklidir.

Duygular havzasında kalarak açık hakikatleri, makul muhakemeleri görmemek veya görüp kabul etmemek, bundan sonra çok elim tasavvurun hududunu aşacak kadar azap getirecek akıbetler doğurur. Dolayısıyla biraz evvel saydığımız kötülüklerden arınmış, kısmen izah ettiğimiz asli cevheri haiz bir milliyet hissiyle ve böyle bir hissin yakan ve aydınlatan hararetiyle ruhumuzu doyurmamız.

Pusulasız gemicilere kuzey yıldızının ifa ettiği vazifeyi, milliyet... milletlerin hayatında uyanmaya kesintisiz ve ebedi namzettir. Milletlere lazım gelen istikameti, muhtaç buldukları dayanışmayı hep o, daima o temin eder.

Şu itibarla iş bitirenler, samimi ve temiz yürekli, çalışmaya hürmetkâr bir milliyetçi olmak, doğal bir zaruret ve toplumsal bir vazifedir.

2. 13. Ev Sağlığı ve İmar Meselesi²³⁴

Bundan birkaç gün evvel gazetemizin özel istihbarat kısmında belediye ile bir İngiliz müessesesi arasında İstanbul'un imarı zımında müzakereler ve haberleşmeler cereyan ettiği haberi vardı.

Bu haber büyük bir önemle kabul edilmeye layıktır. Zira sağlık, iktisadi, medeni, estetik yönlerden velhasıl herhangi bir bakışla olursa olsun bakılınca, şehrimizin manzarası ve vaziyeti pek ziyade esef vericidir.

-Mübarek camiler hariç olmak üzere- yıkık ve yanık mahalleler, aylarca süpürülmemiş sokaklar, tasavvur sınırına sığamayacak kadar çirkin yapılar, tabii güzellikleri ve fevkalade mevkiyle dünyanın en güzel şehri olmaya namzet bulunan hükümet merkezi bir ucubeye benziyor. Bir zamanlar şehrimizin çiçeklerle süslenmesi, güzel bir umumi bahçe haline gelmesi temenni ve kanaatı maalesef hiçlikle neticelendi.

Pek makbul olan bu arzu ve kanaat maalesef hiçlikle neticelendi.

Bugün bu meseleyi tekrar etmekten veya bu yaranın üstüne neşter vurmaktan maksadımız, şu pek mühim ve acil ihtiyacın kısmen olsun süratle nazarı dikkate alınmasıdır. Zamanın önemli hadiselerini ve bu hadiselerin doğurduğu problemler doğruluğumuzun kanıtıdır.

Ancak her ne çeşit güçlükler mevcut olursa olsun şehrimize ait birinci ve öncelikli ihtiyaçların süratle ve katiyetle temin edilmesi zaruridir.

Başlıca hastalıkların yaygınlaşması, dehşete düşürecek derecede geniş değilse de verem, lekeli humma gibi hastalıklar oldukça mühim bir kısım vatandaşlarımızı aramızdan almaktadır.

Bu hafta zarfında sağlık genel müdürlüğünce yayınlanan sağlık istatistik cetveli veremden on kişinin hastalığa yakalandığı, elli kişinin de vefat ettiği kaydedilmiştir.

²³⁴Kamiran Âli, *Ev sağlığı ve İmar Meselesi, Türkçe İstanbul, no: 132, 11 Nisan 1919*

Lekeli hummanın tahribatı da buna kıyas edilebilir. Bu vaziyeti oluşturan sebepleri muayene edelim. Gıda eksikliği birinci derecede olmakla beraber, bulaşıcı hastalıkların sınırlarını genişletebilmesine sebebiyet veren etkenlerden biri de, hiç şüphesiz genel temizlik meselesine asla ehemmiyet verilmemesi ve aynı zamanda kiralık evlerin azlığı hasebiyle İstanbul halkının evlerde müşterek surette sıkı bir şekilde oturmaya mecbur bulunmasıdır. Temizlik meselesini şimdilik terk ederek o meseleyi söz konusu edeceğiz. Bundan bir sene evvel İstanbul'u baştan başa yok eden yangın musibetine, Edirnekapı haricinde bir mahalle inşası için hususi müzakere edilmiş ve bu maksatla büyük kaynaklar toplanmıştı.

Toplanmış olan meblağın miktarını bilmiyoruz ancak herhalde şimdiye kadar büyük bir yekûna ulaştığı tabiidir. Daha önce hazırlanmış olan projelere nazaran Edirne Kapısı dışında İstanbul'un müstakbel mahallelerine örnek olacak mütevazı fakat sağlık şartlarına uygun evlerin inşası kararlaştırılmıştı. İki veya üç kattan oluşacak olan bu evler, ucuz bir fiyatla evsiz ve muhtaç olanlara verilecektir.

Şimdi bu meseleye nazarı dikkati celbetmek istiyoruz. Bugün hükümet bütün kuvvetini, kudretini sarfederek projeyi uygulamaya koyabilmek için lazım gelen teşebbüsleri icra edecek konumda bulunuyor.

Halkın bundan fazla mustarip olmasına, sefil bir halde cami, medrese köşelerinde sürünmesine veya küçük bir evin içinde beş altı ailenin toplanmasına zaruret hâsıl etmemeli. Bu acil ihtiyacı süratle gidermenin yolunu bulmalıdır.

Ev bulamamak hususundaki zorlukların bilhassa İstanbul ahalisine ait bulunduğu nazar-ı dikkate alınmalıdır. Yangın genellikle İstanbul mahallelerini mahvetmiş ve bu itibarla Müslüman ahali evsiz, barksız bir hale gelmiştir.

Mesken tedarikindeki problemler, İstanbul ahalisinin Anadolu'ya göçetmelerine sebebiyet vermektedir. Siyasi mevkiimiz üstünde bile tesir icra etmeye muktedir bulunan

bu zaruri hareketin durdurulması -sürat ve katiyetle durdurulması- icab eder.

Bu hususta istatistiki bilgilere malik bulunulursa, netice-nin pek acı olduğuna kolaylıkla herkesi ikna etmek kabildir.

Bu günlük yangın yerlerinin ıslahı kabil değilse, hükümet buna muktedir olamıyorsa, halkın muhtaç bulunduğu ikametgâhı ona şehir yakınında yapacağı geçici köşkcüklerle temin etsin. Veya aksi taktirde yangın yerlerine arazi sahiple-rinin ev inşa etmelerine hemen müsaade edilmelidir.

Şehrimizin imar ve tezyinine [güzelleştirilmesine, süslen-mesine] fevkalade taraftar olmakla beraber, mustarip ve bed-baht olmaktan başka hayattan nasibi bulunmayan masum halkımızın refahının teminine daha ziyade taraftar olacağız. Bu taraftarlık bir mahkûmiyet gibi kat'i, aynı zamanda bir ümit gibi tatlıdır.

Ufak bir himmetle önüne geçilebilecek olan bu lakaytsız vaziyet ve halkın ev tedarik edememek hususunda maruz kaldığı problemler giderilebilirse, şehrimizin imar meselesi daha rahat, daha geniş ve daha az problemle kısa bir zaman-da fiiliyatta koymak kabildir. Estetik yönlerini de katiyen ih-mal etmemeliyiz.

Huzur ve amme maslahatı bunu emrediyor. Özetle bugün muhtelif siyasi ve dâhili sıkıntılar arasında büyük bir ehem-miyetle nazarı dikkate alınması gerekliliğine inandığımız üç nokta vardır:

Şehrimizin imarı, şehrimizin genel sağlığının korunması, şehrimizin halkına muhtaç buldukları evleri kolaylıkla te-darik edebilecek imkânı yaratabilmek.

İmar meselesinde zamanın fevkaladeliği hasebiyle şimdi-lik sarf-ı nazar ediyor isek de, sağlık ve ev meselesinden vaz-geçme imkân ve ihtimali yoktur.

Hükümet bütün azami tedbirleri almalı, aferidilikten afe-rinendiliğe [yaratılmışlıktan yaratıcılığa] geçmeli, bu hastalı-ğın ilacını, bu yaranın merhemini bulmalıdır.

2. 14. “We la Tektumuş-Şehade”²³⁵

[Şahitliği Gizlemeyin- Ayet]

Bu Rabbanî yüce emre katiyetle hürmet ve itaate, ona tabî olmaya ve inkiyada [boyun eğmede] bulunuyoruz.

Memleketi harb ve viran eden, hanümanımızı hüsranlı bir akıbete mahkûm eden esaslı amillerin yargılanmasına acele edilmelidir. İslam milleti, beş seneden beri tarihinde misli görülmemiş büyük cinayetlerin kurbanı oldu.

İnsanlığın yüce namını lekedar edip devletlerarasında kara bir mevkiye sahip olan sonsuz ve sınırsız kötülüklerin yaparı ve bütün muazzam bir milletin hal ve istiklalinin katli olanlar, dünya adaletinin huzuruna çıkarılacaklardır.

Altı aydan beri bütün kudret ve kuvvetiyle ve beş seneden beri icra edilen mezalime iştirak eylemediğini iddia eden müesseseler, millet bu hakikatin açık delillerini görmek zaman ve mekânında bulunuyor. Buna davet olunacaktır. Nazari surette bütün kuvvetimizle icra edilen mezalime iştirak eylemediğini iddia etmek yine hiçbir şeyi temin etmez.

“Hakikaten çetin olan batın [gizli] işlere vakıf olmak açık delilleriyle hükmolunur.” Zeminindeki fıkıh kaidesi “amel delili”si şekline dönüştürmeğe taraftarız.

Bu esas kararlaştırılınca; herkes tarafından yapılacak ilk hareket, uğursuz vakaların faileri hakkında mevcut kişide bulunan tüm malumatı ferdi menfaatine dönüştürmeyerek insanlığın ve milletin kutsal menfaatlerini her şeyin üstünde görerek hemen Divan-ı Harb’in adaleti huzurunda yüksek bir sesle, bağırarak bir seda ile beyan ve açıklamada bulunmaktır.

Millet; kelimelerin kabiliyet ifadesi haricinde bulunan bu cinayetlerin mürtekiplerini, bu melun grubu adalet ve hak kuvvetiyle itham ve mahkûm ederse, ülkemizde adalet ve kanun tesis eder.

En sönük bir fiili eser, en parlak bir fikir parıltısına takdim eden hakim; ilham nasiptir, icrası adalet, ihkakı hak, fiil ve icraat ile masum olanların masumiyetini tayin, mücrimin tecrimi [suçlunun cezalandırılması] ile mümkündür.

²³⁵ Kamiran Âlî, *Wela Tektumuş-Şehade, Türkçe İstanbul, no: 138, 17 Nisan 1919*

Bu ebedi halaskar mefkûreler bu suretle hakikat sahasına çıkarılır.

Herkes isimlerinin anılmasından istikrah olunan [tiksinen] bu adamları vicdanen iştirip gördüğü vakalar ile suçluluğuna kanaat getirip mutmain iken, maalesef muhakeme huzurunda hakikati arzetmekten çekiniyor.

Hakikati görüp te söylemek istemeyenlere bağırırız:

“Ey dirençleri zayıf adamlar! Bu seller sizi götürecekt!”

Şu gerçeği şimdiye kadar duyulmamış bir sesle, dinleyenin tahammül edemeyeceği bir dehşetle bağırarak ve çağırarak zamanıdır. Bu hususta her ferdin ilk nazarı dikkate alacağı nokta, hakikatin tezahür etmesidir.

Bugün millet vicdanının ithamı altında mahkûm bir vaziyette bulunanların arasında ihtimal ki masum olanlar var. Zanolunduğundan fazla suçlu olanlar bulunur. Belki mağdur zannedildiği halde en çirkin cinayetleri işleyenler yaşıyor.

Bununla birlikte bu hususta vicdanın yüce sesini dinleyerek gerçeklerin ortaya çıkması için bütün bildiklerimizi, her kimin lehinde ve aleyhinde olursa olsun söylemek, adalet divanında detaylı bir şekilde beyan ve izah etmek mecburiyetindeyiz. Zalimane hareket etmeye, mahsus kasıt sahibi olmaya hiç lüzum yok, ortada umumi, hususi cihetlerden her itibar ile tahrip ve muzmahill olmuş [çökmüş] bir memleket ve millet var. Bu suçluların arasında beş şahıs kaybolmuş, bulunmuyor gerisi buradadır.

İşte bugün adalet ve hakkın talep ettiği şey, birleşmiş kuvvayı ferdiyenin ani ve seri bir surette hakikati tayin etmeye hizmet edebilecek çabalardan çekinmemeyi bilmeleridir. Aksi taktirde, yaşamak ve payidar olmak hakikatlerine veda edelim.

Şurada, burada bir takım çılgınlar tarafından yapılan tevirata aldanan ahmakların mevcudiyetini düşündükçe ağlamak ihtiyacını duyuyoruz.

Dün bana tanıdıklarımın saf bir adam, “Milli Birlik” dağılmasaydı, mahiyeti anlaşılmasaydı, onbeş gün sonra bir Bab-ı Âlî baskısına maruz kalacaktık.” dedi.

“Milli Birlik” böyle bir harekete müsait midir? Bu hususta sükût etmeyi tercih ederim.

Fakat şu anda mevhum tehlikeler tasavvuruyla titremek! Ya Rabbi! Ne zelil hayatımızın bir nasibi var?

Ben mutmainim [gönlü rahatım] ki hakikati gizleyen, hakikati açıklamaktan çekinenlerin mühim bir kısmı, ufukta böyle bir tehlikenin mevcudiyetini tasavvurla bir korku içindeler. Bütün kişilik sahiplerine, ruhumun en acıyan duygularıyla bağırırım korkmayınız, hakikati söyleyiniz.

“Haktadır, haktır en büyük kuvvet.”

İman ve itikat edelim ki haksever olmayanlar, hak yolunda fedakârlık ibraz edemeyenler için hayat hakkı yoktur.

Ruhi cinayetten çekinelim, zafiyeti izhar etmekten kaçınalım. Yirminci asır zayıflara “zayıf olmak bir cinayettir ki cezası idamdır” diyor. Hak sevmeyen, bu uğurda yaşamak icabedince ölmeyi bilmeyen kefen ve tabutunu hazırlamalıdır.

Bu ses, bu kesin hüküm, aynı zamanda sedayı hak, tabiat kararıdır.

Şu esas, tabiata tevafuk [uygunluk] edince ve tabiat kanunlarına kat’iliğin en şiddetli ifadesini bulunca, vicdanımızın sesini ne kadar katiyetle dinlemeye mecbur olduğumuzu tayin eder.

Velhasıl bu dakikada halk-ı kainat, hafız-ı kevn ü mekan olan Allah; hakikat parlaklığıyla dünyayı aydınlatan yirminci asır, asitan-ı Hüdaya [Rabbin eşiği] ve ruhani yakınlığı bulunan adalet, vicdan, beşer, Celil-i Rabbaninin emrine uyararak hakkı takip etmeyi emrediyor.

Kulağımızı Kur’an’ın ulvi sayfalarına verelim ve dinleyelim: “*We la tektumuş-şehade*” [*Şahitliği gizlemeyin*].

2. 15. Hala Militarizm²³⁶

İnsaniyetin istikbali gerçekten henüz takarrür ve taayyün etmedi [yerleşmedi ve belirlenmedi].

İnsaniyetin; vatanım ruyi zemindir, milletim insaniyet diyecek kadar yükseldiği iddia olunamaz. Ancak her ne olursa

²³⁶ Kamiran Âlî, *Hala Militarizm*, Türkçe İstanbul, no: 139, s. 1, 18 Nisan 1919

olsun gelecek, geçmişten büyük bir fark ve terakki adımı ile ayrılmıştır.

İnsanların yüce hisleri değilse bile menfaati, endişesi ve refahı zorlama suretiyle uzun bir barışı emrediyor.

Kan ve barut kokusu insanları iğrendirmiş, aralıksız bir fedakârlık, aramsız bir çaba herkeste ve her şehirde şiddetli bir sükûn ve huzur ihtiyacını doğurur.

İnsanların bir kısmı rızasıyla, bir kısmı zorunlu olarak ve büyük kısmı da sevinçle sükûn talep ediyor.

Hakikatlere tecelligâh olmak, memnuniyet gereğidir. İyi durumda olmayan memleketimiz ve mukadderatımızı ellerinde tutanlar, beş on satırın sınırlı çizgileri içine sıkıştırmak istediğimiz bu hakikatleri görmemekte şu anda ısrar ediyorlar.

Savaş esnasında tecil edilmiş olan memurin ve mualliminden bir kısmının zabıt yetiştirmek üzere talimgâha sevk edildiklerini büyük bir hayret ve teessüfle haber aldık.

İlk önce feci bir şaka olduğuna kapıldığımız bu haber, bu çarpık fikir, müthiş bir hakikat imiş. Şimdiki vaziyetin sınırsız güçlükleri içinde bulunan bir kişinin bu garip ve kabul edilemeyecek hareket karşısında ne hale geleceğini anlamak pek kolaydı.

Tahsilin genelleşmediği, okuryazarlığın bile pek sınırlı bir daire dâhilinde bulunan doğu memleketimizde; yirmi bin münevver ve mütefekkir genci hayat ve genel ihtiyaçlar kurumlarından alarak maksatsız ve emelsiz bir surette hiçbir hayırlı esere hizmet edememek şartıyla topraklara gömdükten sonra, geri kalan münevver sınıfı da kışlalara doldurmak ve bu suretle toplumsal hayatımızı büsbütün felce uğratmak nasıl bir zihniyetin ifadesidir, bir türlü anlayamadık.

Bugün askerlik hakkında bu ihtiyacın bizde şekil ve talim sınırı etrafında uzun uzadıya izah etmek girişimine lüzum görmüyoruz. İzahata lüzum gördüğümüz nokta, dünyaya ve bilhassa memleketimize devlet adamlarımız tarafından dar bir bakışla bakılması keyfiyetidir.

Bu vaziyet ne kadar utanç sebebidir. Biz bir orduya lüzum yoktur, askerlik lağvedilsin demiyoruz. Dediğimiz her şeyden önce, muhtaç olduğumuz ordu değildir. Hakikatte, senelerce gelirimizin en mühim kısmını orduya ve askere tashih ettik. Neticede sağlık, maarif, ziraat, sanayi, orman ve maden işlerine memleketin esas kuvvet kaynakları olan bu mühim teşebbüslere tahsis edilecek ne vakit ve ne de nakit kaldı. Netice nin bu büyük ve sınırsız militarist çabanın ne temin ettiğini hepimiz gördük.

Yüz seneden beri askeri bir devlet olmak için sarfedilen para ve insan canına karşılık elde en ufak bir başarı eseri yoktur. Devletimizin son yüz senelik tarihi ve askeri çabanın neticeleri devamlı bir mağlubiyet olarak görülüyor.

Ölmeye hazırlanmış güzide gençler, öldürmeye mahsus, sınırsız silah ve mühimmat Mora, Sırbistan, Boğdan, Eflak, Cezayir, Tunus, Kıbrıs, Mısır, Trablus, Bingazi, Girit, Üskûp, Selanik, Kosova, Yanya, Manastır, Edirne ve Harb-i Umumi mağlubiyetlerini durduramadı.

Medeni, içtimai gönüllerimizi takviye etmeden yapılmış olan bütün askeri teşkilat müthiş ziyankâr ve feci bir başarısızlıkla sonuçlandı. Bu gerçekler, zekâ ve muhakemeyi öldüren şu olanlar göz önünde dururken, halen içtimai sahnemize hizmet eden bir takım teşebbüslere girişilmesi nasıl bir tabirle vasıflanmalı, anlamakta şaşkınız. Bugün memleketin ziraatçı, öğretmen, sanatkâr, tabip mesleğine mensup fertlerden oluşan ordulara ihtiyacı var.

Adaletin dağıtım, memleketin ıslah ve imarı, asayişin temini, zirai ve iktisadi inkişaf gibi mefkûrelere hayat ve hareket vermek lazım.

Sınırsız ıstırabımızı durduran, sonsuz musibetlerimizi değiştiren, kenarında bulunduğumuz uçuruma düşmekten koruyan asker ordusu olmayacaktır. Bu gerçek böyledir.

Evet dost ve düşmanın tebrik ve takdirine mazhar olan kıymetli ordumuzun değerli kanını akıttığı bu milletin kurtu-

luşu, ordunun-askerliğin değil, ilmin, marifetin, medeniyetin ve maarifin himmet eliyle olmaktadır.

Yüksek ve medeni bir milletin bir orduya kolaylıkla malik olabileceği meselesine İngiltere ve Amerika devletleri parlak birer örnek teşkil etmektedirler.

Fakat yetiştirilmemiş bir milletin ordusu, insani gücü aşan fedakârlıklara rağmen memleketin kurtuluşunu sağlayamamız gerçeğini de teyit ettik. Artık mağlubiyetimizin askeri sebeplerden kaynaklanmadığını anlamalıyız. Ordu ile askerden önce sosyal müesseseler ve ilmiyemizi ıslah etmeliyiz. Bu sefer de hata yapıp ve esaslı ıslahat meselesi ihmal olunursa geleceğimizi şimdiden görmek ve göstermek mümkündür.

Bu feci manzaranın kurbanı ve temaşa edeni olmamayı temenni edelim.

Bugün bizce yapılacak ilk hareket, barış ve huzur dâhilinde yaşamımızı temin edecek bir tarafsızlık üretebilmek ve bunu müteakip askeri teşkilat kadrosunu mümkün olduğu kadar sınırlamaktır.

Bu sayede elde edilecek zinde servet ve unsurlar; memleket, vatanın ve vatandaşın refahına tahsis olunmalıdır.

Bugün ölmekten ziyade yaşamayı bilmeye şiddetle muhtaç bulunuyoruz.

Milletin kulağına; bütün mütefekkirleri öldürmeden açık bir şekilde “ölümden usan” diye bağırmalıdır.

2. 16. Kürdistan Hakkında Yetkili Olmayanlar²³⁷

Kürdistan ve Kürd milleti hakkında söz söylemek yetkisine asla sahip olmayan bir takım sorumsuzların, sürekli yalan dolanları kemali nefretle müşahede etmekteyiz.

Kürdler hakkında, milli unvanlarını kullanmaya yeni başlayan bir kısım kalem erbabının, son zamanlarda yaptıkları sahte hareketi hafife almamak kabil değildir.

²³⁷ *Kamiran Bedirhan, Kürdistan Hakkında Yetkili Olmayanlar, Serbestî, no: 470, 19 Nisan 1919*

Kürde Kürd dememek, İslam genel adı altında toplamak siyaseti, bugün en aydınından en cahiline kadar bütün Kürd vatandaşlarımı güldürüyor. Buna inanmalı ve itikat etmelidir.

Kürd, Müslümandır. Ve Cenab-ı Resul'ün ümmetinden bulunmayı medarı iftihar bilir.

Fakat aynı zamanda pekiyi bilinir ki, Müslüman olmak nasıl Arap, Arnavut, Türk ve Laz olmaya mani olmuyorsa, Kürd olmaya da mani değildir.

Kürd; geçmiş ve gelecek hadiselerden aldığı derslerle, pek iyi anlamıştır ki milli kuvvetini tekâmül ettirmezse, bir milli kültür ve medeniyet vücuda getirmeğe muvaffak olmazsa, ölmeğe mahkûmdur.

Bu mahkûmiyetin kesin derecesini izah sadedinde ne yazılsa yetersizdir. Bugün Kürdistan'da bayındırlık ve medeniyet namına ne bulmak kabildir? Bunu bütün hakikat erbabına hatta taraf tutanlara sorarız?

Yol, mektep, banka, hastane velhasıl herhangi bir iptidai ilim ve marifet müessesinden tamamıyla mahrum bulunuyor.

İnsan olmak veya ölmek şıkları arasında içtimai heyetleri seçici bırakan yirminci asır, bu müthiş çağ son kararını vermiştir. Hazır medeniyete uyum sağlamayanlar, sefil ve eriyip gideceklerdir.

Dolayısıyla Kürd ahlakının makbul esaslarını, İslam dinini muhafaza şartıyla, medeni bir zihniyet ve irfan ile donanması lazım geldiğini pek iyi takdir ediyor.

Bu mühim düşüncecinin husule gelmesi, hayat bulabilmesi için gerekli bütün teşebbüsleri icra etmeye karar vermiştir.

Hür, mesut, medeni olabilmek ne gibi şartlara dayanırsa, bu şartların tümünü ifa etmeye, hemen icraya amadedir. Bu hususta Kürd:

“Öyle bir şiddeti tasdim ile çıktım ki yola
Karşıma çıksa eğer sengi mezarın dönmem.”

Müthiş beytin nûr ve ateşiyle hararet buluyor.

Her fedakârlığı yapmak ve her neye mal olursa olsun yükselmek, bütün Kürd gençliğinin ölmez ve öldürülmez düşüncesidir. Şahsi çıkarlarını, genelin çıkarları üzerinde gören,

özel ve genel hayatları lekeli bulunan bir takım şahısların Kürdistan'ı benimsememek hakkındaki yaygaraları, hiçbir fayda sağlayamaz.

Bu gibiler evvela unutmamalılardır ki, onları halkın menfaatleri namına söz söylemekten meneden kirli mazileri var.

Henüz şahsi mukadderatı belli olmayan bir takım halleri şüpheli zatların, bütün millet namına söz söylemeleri ne kadar gülünçtür. Biz bu yapılan tezviratın mahiyetine vakıf olduğumuzdan, bütün bu çeşit teşebbüsleri nefretle karşılarız.

Tekrar ve özetle açıklayalım. Kürd; hür ve mesut olmak istiyor. Hür ve mesut edebileceğine Kürdü ikna edecek hükümet, onun hamisi olmalıdır.

Henüz İstanbul sokaklarını temizlemek meselesini yoluna koymaktan aciz olan bu teşkilat ile, ruhi ve milli temayülleri bilinmeyen bir milleti sevip onunla alakadar olmak arzusu, ağlama ve gülmeye sebeptir.

Kürdistan vilayetlerinde yaşayan nüfusun ekseriyeti Kürd değildir diyenlerin iddialarına ise cevap vermeye tenezzül etmeyiz. Resmi ve ilmi araştırmalar bu hususta medarı istinadımız olan noktaların temelleridir.

Bir önemli noktayı da izah etmeden geçmeyeyim. Paris'te bulunan Kürd murahhas heyet-i reisinin, Sulh Konferansı'na müracaat şekli hakkında, karşı gazetelerden bazıları teessüfe şayan fıkralar yayınladılar.

Adı geçenin, Türk menfaatlerine uygun surette söz söylemesi, garip görünmüş:

Kürdün Türkü sevmesi tabiidir. Piyer Loti gibi bir ecnebinin Türk hukukunu müdafaa etmesi, ihlas ve samimiyetine Fransızlığına bir gün, Fransa menfaati hakkında söz söylemesine engel teşkil etmiyorsa, aynı suretle adı geçenin Türk menfaatleri hususunda bazı uygun beyanat ve teşebbüslerde bulunması, Kürdlüğüne zarar getirmez.

Bununla birlikte adı geçen zat, bu hafta gelen *Mayn* gazetesinde, görüldüğü üzere Türk hukukunu müdafaa etmesi hususunda kendisine tevdi edilen vazifeden istifa etmiş ve Osmanlı memleketleri "Yeniden cerrahi operasyona maruz

kalarak kendisinden vatanım olan Kürdistan'ın koparılıp ayrılmasını görmeğe mahkûmdur. Kürdistan, birlikte tasarlanan yeni Ermenistan'dan da ayrılacaktır." demiştir.

Nihayi bir söz olarak şunu demek istiyoruz ki: Emperyalizmin ham hayaline düşmekten herkes kendini korusun ve kimsenin vatanına başkası göz dikmesin. Meşru olamayan haksız emeller, yaşamamaya, ölmeğe ve öldürmeğe mahkûmdur.

2. 17. Kuholun Memnuiyet-i Resmîyesi²³⁸

[Alkolun Resmen Yasaklanması]

Amerika Birleşik Cumhuriyeti Hükümeti, İslam dünyası hariç olmak üzere, medeni âlemin henüz tatbik edemediği mühim bir yeni eseri resmen kabul etti.

Beşeriyetin en korkunç düşmanlarından, insanlığın ruh ve beden çürümesini doğuran en büyük etkenlerden alkolün, genel müesseselerde imalatı, kullanılması ve satışı kanun kararıyla 1 Temmuz 1919 tarihinden itibaren Amerika'da şiddetle yasaktır. Birinci bölümde, İslam dünyası hariç olmak üzere dedik. Evet; derin bir iftihar ve gururla bu istisnayı yapmak salahiyetine malik bulunuyoruz.

Zira bundan tam 1337 sene önce dinî mübinî Muhammedi, içkinin beşer ve beşer nesli üstünde yaratabileceği helak edici tesirleri nazarı dikkate alarak bütün Müslümanlar için bir zararlı maddenin imalı, istimalı hatta satışı bile yasaklamıştı.

İçkinin doğurduğu zararlar hakkında ciltler ve kütüphaneler dolusu eserler yazılmış hatta İsviçre'de toplanan Milletler arası Sağlık Kongresi'nde, bu mayiin sonsuz fenalıkları ve güya faydalarını tetkik ve mütalaa ettikten sonra alkol kullanımının sağlığa zararlı ve hiçbir surette menfaat sağlamadığına karar vermişti.

Avrupa'da büyüklerin ve hükümetlerin içki hakkındaki mücadelesi, hatta her medeni memlekette kullanılmasının yasaklanması gayesiyle çalışmalarda bulunan cemiyetler bu-

²³⁸ Kamiran Âli, *Kuholun Memnuiyet-i Resmîyesi, Türkçe İstanbul, no: 147, 26 Nisan 1919*

gün henüz Avrupa'da yetişilmeyen bu mefkûreye karşı vuku bulan hareketlerin göstergeleridir.

“Ayaş, evladının kanını içer.” diyen şair, edebi bir hakikati özetliyor.

Mazlum olan beşeriyeti bedbaht ve mustarip eden saikler arasında içki, mühim bir mevkii işgal eder.

Alkoliğe müptela olan suçluların miktarı, hapishanelerde yüksek bir yekûna ulaşıyor. Her hapishanenin karanlık dehlizlerinde içkiden dolayı mahkûm olan binlerce zavallılar mevcuttur.

*“Gülme biçarenin sefaletine;
Kim bilir belki bir tabiattır,
Ona yetmiş yıl önceden mevrûs.”*

Mısraları; içkinin irsi tesirlerini beşer nesli üstünde ecda-di bir miras olarak kaldığını ince ve zarif bir belagatla izhar ediyor.

Amerika Mebusan Meclisi tarafından alınmış olan bu yasaklama kararına gelince: Bu kararın Amerika'da bir büyük çoğunluk tarafından kabul görüldüğü gibi, itirazda bulunan az bir kısım da mevcuttur.

Fakat bu azınlığın yasaklanan karar üzerindeki tesiri icra edebilmesi mümkün değildir. Zira mebusan meclisinin yasaklama kararı lağv ve tatili için üçte iki oyların yasağın kalkması lehinde oy vermeleri icab ediyor.

Büyük bir ekseriyetin olabilmesi ise, Amerika ahvaline vakıf olanlar imkansız görüyorlar.

Amerika hükümeti, halkın alışkanlıklarına kısmen muhalif olan bu kararı almakla beraber, tatbik imkanını üretebilmek için yalnız yüzde iki ispiroto içeren biranın imal ve tüketilmesine müsaade etmiştir.

Fransız gazeteleri yüzde iki ispirotolu biranın sudan ibaret bulunduğunu söylüyorlar. Şu itibarla Amerika'da içki tamamen yasaklar altına alınmış demektir.

Amerika'da bu karara karşı itiraz eden sınıflar; maden işçileri, taş yontucuları, kağıt esnafı ve şoförlerdir.

Amerika hükümetinin önemli kişilerinden olan Mösyö Alhur Wesut de söz konusu olan muhalif cereyanın öncüleri arasında bulunuyor.

Fakat yine yabancı basının kesin bilgisine nazaran muhalif cereyanının üstünlük sağlaması artık imkansızdır. Bütün hücumların azami surette muvaffakiyeti, birada bulunacak alkol miktarının birkaç derece yükseltilmesinden ibaret olacaktır.

Şarap, kuvvetli bira, her çeşit alkol içeren meşrubatın kullanımı ve üretilmesine müsaade edilmemektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin alkolik olanların memleketleri dışına çıkararak içkinin yasaklanmadığı yerlerde alkol ihtiyaçlarını temin etmeleri lazım gelmektedir.

Bununla birlikte artık Amerika'da seksen milyon insanın bu müthiş afetten kurtulmuş olduklarına itimat ediliyor. Hükümetimizi dinimiz yüce esaslarından olan "içki kullanımının yasaklanması", nazar-ı dikkate almalı ve hiçbir faydası olmayan mali, bedeni ve ruhi kuvvetlerimizi daimi surette tahrip ve imha eden bu helak edici afetten heyeti ictimaiyemizi koruyacak tedbirleri almalıdır.

Anadolu'yu saran ve yakan pek çok dertler, bugün içki müptelasından kaynaklanmaktadır.

Bir İlahi mecburiyet ve bir sağlık zarureti olan içki yasağı veya kullanımını sınırlama meselesini, hükümet ciddiyetle nazarı dikkate almalıdır.

Bir kelime daha ilave edelim; içki yalnız kişiliğimizin sınırını tahrip etmekle kalmıyor, şu müthiş ve zalim gerçeği de görmemiz gerekiyor: Bu düşkünlük/tiryakilik, tecavüz elini namusumuza uzatmaktan bile kaçınmamaktadır. Maalesef her yerde de müsait bir tarzı kabul buluyor.

2. 18. Kürdler ve Kürdistan²³⁹

-Nazik Bir Vaziyet Karşısında-

Evvelki günkü nüshamızda Kürdistan Teali Cemiyeti İstanbul Genel Merkezi tarafından Kürdlere hitaben neşredilen beyanname, itinalı bir kıymete haizdir.

Kürdistan Cemiyeti'nin vakur bir sesle, Kürdlere hitap eden beyannamesinde, zamanın ehemmiyet ve nezaketiyle uygun, endişeden uzak bir zihniyetin derin ve uzak gören nazarını müşahade ederek sonsuz bir mutluluk hissettik. Telkin edilen gayri tabii his ve teşvikler hududu dâhilinden çıkarak, bugünkü ihtiyaç ve gerçekleri görmek zorunda bulunan Kürd milleti, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin beyannamesi üstünde uzun uzadıya düşünmek mecburiyetindedir. Ufak bir heyecanın meşru milli maksatlarımız üstünde düşürebileceği vahim ve tehlikeli tesirleri nazar-ı dikkate almak zarureti karşısındayız.

İnsani ve medeni temel kurallarını daraltabilecek her çeşit hareketlerden kaçınmak gerekir.

Yapılacak her gösteri, ciddi bir ince tetkikten geçirmeli ve yetkili olmayanlar tarafından yapılan veya yapılabilecek olan teşebbüslerin maliyetini gösterebilecek izahatı vermekten vazgeçmemelidir.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bir takım heyetler ile alakası bulunmadığını ilan etmesi, toplumda lazım gelen güzel tesiri icra etmiştir. Çalışmalarına genellikle taraftarı olmakla beraber, Müslüman bir unsur olan Kürdlerin milli haklarını takipte, herkesten ziyade Müslümanların destek sunmalarını temenni ederiz.

Kürdistan milli ve ırki hukukunu teminat altına alan, bugünkü vaziyeti ve hâlihazır vaziyetin dönüşümüne karşı takibi icap eden hareket hattının açıklanması fevkalade ehemmiyete haizdir.

Kürdler; her çeşit irfan ve medeniyet vasıtalarından mahrum bulunuyor. Beka ve kurtuluşumuzu temin edebilecek

²³⁹ Kamiran Bedirhan, Kürdler ve Kürdistan: Nazik Bir Vaziyet Karşısında, Serbestî, no: 475, 4 Mayıs 1919

ilmi, sanayi ve zirai vasıtalarını üretebilecek olan büyük itilaf devletleri ve bilhassa ulusların ruhi temayüllerine ve milli duygularına riayet etmekle ünlenen İngiltere büyük devletine karşı, sonsuz hürmet ve hayranlığımızı her vesile ile arz ve izah etmeliyiz.

Siyasi ve toplumsal kaderimiz nasıl bir şekil alırsa alsın, Avrupa irfan ışığına olan ihtiyacımız sınırsız bir derecededir. Büyük ve geniş kurumlar sahibi olabilmek, şuurulu ve milli cereyanımızı hakikiyle inkişafa mazhar edebilmek imkânı ne suretle elde edilebilir, sorusunun cevabında doygun bulunduğu aşikârdır.

Bir milletin kurtuluş yolu olabilecek geniş teşebbüslerin icap ettirdiği büyük masrafları, nazarı dikkate alarak milli gayemiz uğrunda mali yardımdan asla geri durmamalıyız.

Bu hususta en hafif bir ihmâl; milli vicdani ve insani bir suç olur.

Geniş bir hudut dâhilinde, nakdi yardım etmekten geri durmamalıdır.

Kürdistan'ın haysiyet ve hayatı; kaderi tayin edilinceye kadar göstereceği vakur, haysiyet ve ağırbaşlılığa bağlı bulunmaktadır.

2. 19. Kürdler ve Kürdistan²⁴⁰

-Kürdistan'da Fikir Durumu-

Kürdistan'dan sayısız mektuplar alıyoruz. Muhtelif sosyal sınıflara mensup olan göndericilerin fikir ve kanaatinde, bakış ve içtihadında hayrete şayan bir vahdet [birlik] müşahede olunmaktadır.

İmzaları muhtelif olan bu mektuplar, aynı zamanda düşünüp hareket eden zihniyetlerin bir mecmuasını gösteriyor.

Felaketlerden ders almış, tarihin elim mukadderatından uyanmış olan vatandaşların kanaatleriyle, kanaatlerimiz arasında hissettiğimiz derin birlik ve samimiyet, bizi ruhani bir neşe ile duygulandırdı.

²⁴⁰ Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'da Fikir Durumu, Serbestî*, no: 477, 26 Nisan 1919

Kürdler müştereken şu kanaatlere sahip bulunuyorlar. Keban'dan Ali Kurdî imzasıyla aldığımız bir mektuptan şu fıkraları aynen iktibas ediyorum.

“Kürdistan'ın mazisinde bahsetmek istemem. Çünkü çok acınacak bir halde idi. Mektep, medrese, yol, çeşme, hastane, kütüphane gibi medeniyet, muvaffakiyet, terakki, saadet evlerinden tamamıyla mahrum bulunuyorduk.

Hâlihazırda ise savaş ve tehcir hasebiyle yersiz ve yurtsuz kalan yüzlerce vatandaşımız sefil ve sergerdan bir halde bulunuyor.

Kürdün koyunu, ineği, atı ve serveti elinden alınmış ve her çeşit yaşam vasıtasından mahrum bulunan millettaşlarımız, zalim ve merhametsiz muamelelere maruz bırakılmışlardır.

Ermeniler hakkında irtikâb eden mezalim ve facialar, Kürdler hakkında da hiç tereddüt edilmeden irtikâb olunmuştur.

Bitlis'te şeyhler ve eşrafın idamıyla dört sene evvel açılan mezalim dönemi, Kürdistan'ın her tarafını yerle bir etmiştir.

Yalnız Bitlis'te, merkez vilayette her türlü vicdani kabiliyetten yoksun İttihat ve Terakki zabıtalrı tarafından öldürülen Kürd millettaşlarımızın sayısı 12.000'i geçiyor.

Cenabı Allah; zillet altında yaşamayı ölüme tercih eden kahraman necip kardeşlerimize, aziz şehitlerimize rahmet ihسان eylesin.

Aynı zamanda şu elim hadiseleri nazarı dikkate alarak Kürdlerin tekrar vicdansız ellerde oyuncak haline getirilmesine mani olacak bütün teşebbüsleri yapınız, biz size destek oluruz. Kürdistan; malıyla, canıyla ve bütün varlığıyla şerefli yaşamak için her fedakârlığı yapmaya hazırdır.”

Bunu ruhunun derinliklerinden gelen bir kesin kanaat ile söylüyor.

Hatta arzu ederseniz size bütün Kürdlerin arzularını özetleyen bir cümle söyleyeyim: “Ölmek fakat hür ve muhterem ölmek”, Kürdistan'ın merkezinden gelen bu sedayı haklı, bugünkü vaziyet ve fikir durumunu pekiyi bir şekilde gösteriyor. Biz daima söylediğimiz hakikati yine tekrar ediyoruz.

Kürdler hiçbir milletin asli hukukuna tecavüz etmeyerek, hür ve saygın bir şekilde yaşamayı istiyorlar.

Büyük devasa bir memleketi, gösterişli milli hayalleri, Kürdlerin amali ve faal fikri kabiliyetlerinde, istinat ve inkişaf noktasını bulamaz.

Her millet hür olsun, her hak tanınsın ve hiç kimsenin hakkı diğerinin hakkına tecavüz etmesin. Biz milli hukukumuzu istiyoruz. Her millet bunu ister ve içgüdüyle hareket eder. Kürdler milli haklarını talep etmiyorlar demek gülünç olur.

Şayan-ı nefret bir takım manipülasyonların icrasından korunmalıdır. Kürde milli hakları, adil ve hürmetkâr olan cihanın kaderini ellerinde bulunduran yöneticiler tarafından verilecektir. Biz istediğinin hakka uygun olduğuna kani olanlara mahsus bir vicdan rahatlığıyla istikbalin adil kararını bekliyoruz.

Her kürdün alnı yüksek, kanaati kesin, vicdani müsterihtir.

2. 20. Kürdler ve Kürdistan²⁴¹

-Kürd Lisanı-

Kürdistan Teali Cemiyeti merkezinde toplanmakta bulunan Kürd dilinin harflerini ıslah ve gramer şeklinin mesaisini, büyük bir dikkatle takip ediyoruz.

Kürd milli dehasının inkişafının temini için yapılan mesai cetvelinde, harflerin ıslahı, gramer işlerinin düzenlenmesinin mühim bir konuma sahip olması, fevkalade şayanı memnuniyettir.

Artık milletlerin hür, mesut ve bahtiyar olabilmeleri niteliği, doğrudan doğruya bir öğretim ve medeni aydınlanma meselesidir.

Lisanını ıslah, harflerini yazabilen ve basımını sadeleştiren, gramer kaidelerini düzenleyen bir milletin, istikbalinden emin ve ümitvar olmasına hiçbir mani yoktur. Hâlihazırda medeni eserleriyle hayrete mucip olan milletler de bir za-

²⁴¹ Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürd Lisanı, Serbestî, no: 486, 5 Mayıs 1919*

manlar ilmi, içtimai, sanayi ve siyasi yönlerden pek ziyade perişan bir konumda idiler.

Her millet, bugün geçmekte olduğumuz kurtuluş yolunu, bizim gibi ve hatta bizden büyük problemler karşısında kalarak geçtiler.

Muzaffer olmak, saygın bir mevkiî temin etmek, daima büyük fedakârlıkları gerektirir. Esasen galip gelenlerin şerefi, ürettikleri uğrunda ortaya koyduğu çabaya uygun olarak gelişir.

Ufak bir teşebbüs ile muvaffak olmak mümkün değildir.

Bugünkü cemiyetlerin beka ve ikbalini temin eden umumi irfan meselesine, Kürdlerce atfedilen ehemmiyetin en büyük görüneni, Kürd lisanının ıslahı hususunda bugün yeniden ibraz edilmeğe başlanılan çabalardır.

Hiç şüphesiz köylüye okumaktan usanç getirmeyecek kadar kısa bir müddet zarfında, Kürdçe okuma ve yazmayı öğretmeyi temin gagesi, heyetin en ziyade nazarı itibare alacağı niteliklidir.

Esasen aldığımız malumata nazaran anılmış ilmi heyetin birçok tecrübelerinden sonra, harflerin ıslahı meselesi, istikametinin tayin ettirilmesini karar altına almıştır.

Harflerin ıslahı için kurulan cemiyetin önüne konulan en zorlu meselelerden biri de, hiç şüphesiz Kürdçe lisanı harflerinin sağdan sola mı ve ya soldan sağa mı doğru yazılacağı hakkındaki usul ve bu usulden maddelerdir.

Konunun ehemmiyetini nazar-ı dikkate alarak azami bir faaliyet hissi ve yenilikle hareket etmek zorundayız.

Başarıdan başka, her batıl ictihad ve kanaat yenilik hissi-ne feda olunmamalıdır.

Esasen İslam dini, zamanın ihtiyaçlarına uygun usullerin, ilahi emirlere ve yüce hükümlerine muhalif olmamak şartıyla tatbik edilebileceğini belirtir.

Hatta ilim adamları ve yeniliğe açık makul fikir sahiplerinin de, Kur'ana uygun olacağını tasdikte müttefiktirler.

Kabul edilmesi mümkün olmayan yollara yönelmemek, Kürdlerin temayüllerini ve ruhi duygularını rencide etmemek şartıyla, Kürdçenin kolaylıkla eğitimi ve öğrenimine müsait usullere uygun olmalıdır. Esasen bu yüce ilmi meselelerle meşgul bulunan kişilerin yetki sahibi ve ehliyeti; lisanı ıslah, harfleri düzenleme niteliğinin güzel neticeyle bitirilmesi, bir kesin mecburiyet şeklinde yapılacaktır.

Kürd dilinin ıslahı, harf ve kaidelerinin düzenlenmesine çalışan ilmi heyete ve uzman kişileri tebrik eder, başarılarını ruhumuzun bütün hasretiyle temenni ederiz.

“Koşan elbete varır, düşen kalkar,
Kara taştan su, damla damla akar,
Birikir sonra bir gümüş göl olur,
Arayan hakkı, en sonunda bulur.”

2. 21. Kürdler ve Kürdistan²⁴²

Sulh Haberleri ve Kürdler

Bu günlerde Kürd kulüpleri şimdiye kadar hissettikleri milli endişelerin, milli heyecanların en büyük ve en derinini duymaktadırlar.

Uzun ve karanlık asırların kara ve yaşlı dönemlerinde kederli bir şekilde yaşayan Kürd milleti ile Kürdistan, mesut ve şerefli ömrünü güzel geçirebileceği haber verecek olan düğün nağmelerini bekliyor.

Dört seneden fazla bir zamandan beri devam eden çatışma ve kanı, adalet ve hak, şefkat ve merhametle tedavi etmeye süratle çalışılmaktadır. Herkesin huzur ve saadetini garanti edecek esaslarla, insanlığın vaziyetini, milletlerin hakkını onaylayacaklardır. İki günden beri sulh şartlarını aleme ilan eden ajans telgraflarının her satırı ayrı bir dikkat ve büyük bir itina ile okunmağa layıktır.

Önümüzdeki günlerde bize, Kürdistan'ımızın milli mukadderatı (kaderi) hakkında verilecek kararlardan ne suretle istifade olunacağını göreceğiz.

²⁴² Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Sulh Haberleri ve Kürdler, Serbestî, numro: 492, s.: 2, 11 Mayıs 1919*

Azim ve ihlas, iman ve hararetle mütahassis olan Kürdler, davalarının hak ve adalet esaslarına dayanmasından doğan bir vicdan rahatlığıyla müsterih ve emindirler.

Bu gönül kararlığına engel olabilecek sebepler ortadan kalkmıştır. Kürdler, bütün ihtirasların çoştığı, beşeriyetin faziletinin korunmasına memur olan sağlam aklın, hikmet ve mantığın unutulduğu kara günlerde büyük bir temkinlilik ve ağır bir ciddiyetle hareket ettiler.

Herkesin hakkını muhterem, her şahsın namusunu mukaddes tanıdılar.

Hatta mesela Ermenice diliyle yayın yapan “*Joğo Wart*” gazetesi Dersim Ermenilerine karşı Kürdler tarafından gösterilmiş olan eser-i insaniyeti şükranla yâd ediyor.

Mezkûr Dersim vakasında *Joğo Wart* gazetesinin verdiği malumata nazaran Kürdler sefil ve sergerdan (perişan) bir halde bulunan 10.000 Ermeni’yi iâşe ve infak ederek Kafkasya’ya kadar sevk ve Ermenistan hükümetine teslim etmişlerdir.

Şu vakayı (olayı) nakletmekten kastedilen hakikatin yüceltilmesidir. Kürdler hür fikirli ve hakperesttirler. Bizzat muteber bir Ermenice gazetesinin içeriği bunu anlatmaktadır.

Kürdlerin mezalime maruz kaldıkları meselesine gelince bunu tekrar etmek bile lüzumsuzdur. Üç dört gün evvel Şeyhül İslam Sabri Efendi Hazretleri Kürdlerin öldürülmeğe maruz olduğunu büyük bir tarafsızlıkla tasdik ve beyan etmiştir.

Şu sözlerimizi netice itibariyle üç esasa indirgemek kabildir:

1. (orjinal metinde boş bırakılmış. ç.n.)
2. Kürdler, hiçbir unsur hakkında zulmü irtikap etmemişler, bilakis herkes hakkında, fırsatı müsaade ettikçe insanlığı göstermekte geri durmamışlardır.
3. Kürdler zulme maruz kalmışlar, muzdarip ve mükedder (kederli) edilmişlerdir.

Bu esaslardan sonra şöyle bir sual vardır “Acaba Kürdler milli haklarını istihsal (elde) edebilecekler mi?” Bu meseleye cevap vermek pek güç değildir.

Mamafih bu cevabı kardeşlerimiz bizden artık Sulh Konferansı'yla birlikte beklesinler ve bu cevap üstünde şu dakikalarda muhafaza edeceğimiz temkinlilik icra-yı tesir edebileceğini asla ihmal eylesinler.

2. 22. Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerin Emelleri²⁴³

Biz; Kürdlerin emellerini uzun uzadıya açıkladık.

Milletlerin talep ve tasavvurları meşru görülen, gerçek arzu ve ihtiyaçları çerçevesinde milli emellerini de kapsar.

Karşılıklı hakka kati surette ve azami derecede saygı göstermek, hür ve mesut olmasını isterken, her milletin hürriyet ve saadetine riayatkâr olmak hususiyeti, Kürdlerin hareket gayesine giderken takip edecekleri en esaslı noktalarıdır.

Kürdler; saadet ve gelişimlerini ikinci bir milletin zararına olarak temin etmeği düşünmezler ve istemezler. Biz ilahi bir esasa mazhar bulunduğu, cihanın en tarafsız üstatlarından ve hâkimlerinden olan Amerika Reisi Cumhuriyet Mister Wilson tarafından ilan edilen milliyet ilkelerine riayetkarız. Gönüllerimiz, bu usul dahilinde inkişaf [gelişme, gelişim] etmeye arzuludur.

Yeni gazete dostuyuz; dünkü nüshasında Kürdlerin düşüncelerini izah eden Kürdistan Teali Cemiyeti'nin beyannamesini bahis mevzusu etmekte ve bu hususta değil yalnız Kürdlerce, fakat bütün Müslim ve gayri Müslim milletler tarafından takip edilmesi icap eden esasları izah etmektedir.

Biz bu esaslara kati surette iştirak ettiğimizi söyleyebiliriz.

Yeni gazete dostumuz; Kürdlerin yükselmeleri hakkındaki arzularını söz konusu ederken aynen şu satırları yazıyor.

“Beyanname samimi, halis bir lisanla yazılmış ve cemiyetin maksat ve gayesi yine böyle aynı samimiyet ve ihlasla gösterilmiştir. Yeryüzünde bütün milletlerin hukuku temin ve mukadderatı tayin olduğu sırada, her milletin bütün mevcudiyeti ile hukukunu müdafaa ve tayin etmeye, ayrıca serbest-

²⁴³ *Kamiran Bedirhan, Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerin emelleri, Serbestî, no: 488, 7 Mayıs 1919*

lik, feyiz ve inkişafını temin etmeye çalışırken, asırlarca siyasi camiayla birbirimize bağlı olduğumuz, ilelebet dini camiayla birbirimize bağlı kalacağımız Kürd kardeşlerimizin, her milletin hukukunu tasdik, hürriyetini temin, yüce vazifelerini ve adaleti deruhte etmiş bulunan büyük devletlere karşı bütün kuvvetleriyle haklarını teslim, gelecekte refah ve saadetlerini, terakki ve yükselmelerini ilkesel gördükleri sebepleri hazırlamak hususundaki mantıklı, makul ve meşru pûr ciddiyet ve vakarla bütün teşebbüslerine ve gayretlerine desteğimizi sunuyoruz.”

Bu kanaatlar, bizde büyük bir memnuniyet peyda etti. Bu dini rabıtayla, ilelebet Kürdlerin Türklere karşılıklı bağlı kalacağı bir hakikattir.

Dörtüyz senelik bir maziye sahip bulunan bu din kardeşliği, irfan ve medeniyetin birliğinden doğmuş bir fikri rabıta olarak da devam ve takviye elde edecektir.

Yeni gazete dostumuzun şu satırlarını da mütalaa edelim:

“En ziyade birbirinin karşılıklı hukukuna riayet edecek olan Kürdlerle Türkler ve yine zannederiz ki her iki kavim, birbiriyle son derecede karışmış ve bağlanmış olmalarıyla, aynı zamanda feyiz ve inkişaflarında bu uyuşma ve rabıtanın yüksek müşterek menfaatlerini temin ve üretimde ne derecede amil olacağını, İslam camiasının aralarında bir ebedi bağın teşkil ettiğini düşünmekten vazgeçmiş olmayacaklar.”

“Şime-i husûmet” [husûmet huyu] ve “şime-i muhabbet” [muhabbet huyu] tabirleriyle ifade edilen iki siyasi mezhepten ikincisi, yani “şime-i muhabbet” Kürdlerin hareket odağı olacaktır.

“Teveccüh ve dostluğuna büyük bir kıymet atfetmekte asla ihmalkâr olmayacağız, necip Türk milletine Kürdler her vesile ile sevgi göstermişlerdir. Dost bulmak, dostlar kazanmak mevkiinde bulunan insanlar ve insaniyet, dostları rencide etmekten şiddetle kaçınmalıdırlar. Türk milletine hizmet etmekten başka Kürdlerin de milli felaketlerini hazırlamaya çalışanların intihar sedası duyulmamağa ve işitmemeğe mahkumdur.”

Ağırbaşlılığı, vakar ve ciddiyetle bilen bir Türk gazetesinin yukarıya ve özel bölüme naklettiğimiz satırları, Kürdlük meselesinin Türk alemindeki akıllı tarzı telkinini ifade eder.

Cihan ve milletlere medeni ve insani bir gözlükle bakan, kendi hakkına hürmet edilmesini isterken, başkalarının hukukuna riayet etmeyi ihmal etmeyen bir yazar ve böyle yazarlarla hatta buna benzer vatandaşlarla Türkler ve Kürdistan kurtulabilir.

Yoksa bir milletin milli hayatını ve sosyal isteklerine karşı saygı göstermeyenler kadar alçak bir ahlak ve idrake düşenler, mahu ve perişan olmaktan ve böyle etmekten başka bir şeye muvaffak olmazlar. Biz husumet ve ihtirasın değil; sevgi, muhabbet ve ihlas bağlarının kuvvetlenmesini istiyoruz ve bunun için çalışıyoruz.

2. 23. Kürdler ve Kürdistan²⁴⁴

-Kürdistan'a Göz Dikenler-

Aziz Kürdistan'ımıza! İddiayı pratiğe geçirdikten sonra apaçık hakikatlerinin güzel sözlerle yüzleşmesinde, mahcubiyetle taleplerinden vazgeçen unsurlar kafilesine Acemler de iştirak ettiler. Bu iştirak bizi hem hayrette bıraktı hem de müteessir etti.

Gerçekten vatanımıza en iyi yolla, ırki nüfusu kudretlerle sahibi bulunduğumuz memleketimize, bir yabancı müdahalesini imkânsız görürüz.

Fakat kendisiyle derin sevgi ve saygı bağlantısını meydana getirmek istediğimiz milletlerin, memleketimiz hakkında ihtiraslı emeller beslemeleri ve kendi milli çevrelerini aydınlatmadan fetihçi emeller peşinde koşmaları, her suretle teessüf etmemizin sebebidir.

Fetihler peşinde koşmak ve yabancı unsurları hâkimiyeti altına almak fırsatı, şark hükümetleri için ortak zayi olmuştur.

²⁴⁴ Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'a Göz Dikenler, Serbestî, 490, 9 Mayıs 1919*

Esasen buna ihtiyaç da yoktur. İdari, adli, inzibati ve ilmi işlerde en ilkel başarıları dahi üretemeyen bir milletin, yabancı unsurların içişlerine müdahale etmesi, kendisi için hüsrana ve felaketten başka bir şey sonuç vermez.

İran devletinin Pers murahhası [delegesi] ve mümessili [temsilcisi] tarafından dile getirilen istekler karşısında, Avrupa siyasi komisyonlarının hissettiği garabeti tasavvur ettikçe biz utancımızdan kızarıyoruz. Maalesef şu anda Garp âlemine ve bu âlemin bilhassa diplomasi zihniyetine, İran da pek bigane [yabancı] imiş.

Kürdlerin idaresini, medeniyet ve kültür itibarıyla Kürdlerden her suretle ileride bir milletin üstlenmesi, ciddi bir fikir olarak tetkik ve mütâlaa olunabilir.

Aydınlığa, irfana, hayat ve hararete muhtaç bulunan Kürdlüğün medeni mürşitlere arzı ihtiyaç etmesi ve bu üstatların delaletiyle ilerleme sahasında merhaleler kastetmesi pek isabetli ve zaruridir.

Fakat bu mürşitler İran virandan gelemez!...

“Hayallerin siyasi sahnede yeri yoktur” düsturunun şiddetle revaçta bulunduğu şu dakikalarda İran, komşularımızın latife ve nükteli şiirler yapar gibi Paris Sulh Konferansı’nda siyasi isteklerini beyan etmelerinden doğan hayretimizi tekrar ile, *Times* gazetesinin bu husustaki nazar-ı noktasını izah eden makul neşriyatını okurlarımızın mütalaasına bırakıyoruz.

Times diyor ki:

“İranlı murahhaslar, Paris Sulh Konferansı’na verdikleri bir haritada bakınız nereleri istemişlerdir? Hazar denizi eyaletlerini, Ural denizinden Amuderyaya kadar, bunlardan gayri Hive, Merv, Krasnuvasak, Aleksandruvasak, Kafkas eyaletleri, Bakü ve Erivan dahil olmak şartıyla Tiflis, Erzurum, Kafkas’tan geçerek Derbende kadar Ermeni’yi, Kürdistan idaresini, Anadolu’dan büyük bir parça, Fırat’tan Halebin yüz mil dahiline kadar Diyarbekiri, cennet Musul, şimalden Muş ve Van dahil olmak üzere bir kısmı ve bir de Basra körfezindeki Bahreyn adaları.”

Paris'te elden ele dolaşan birçok muhtıralar, haritalar arasında en harikulade olan budur.

Tahran muhabirimiz; İran'ın idare edemeyeceği ve etmek için kabiliyeti olmadığı halde geniş bir arazi kıtası için rüya gördüğünü yazıyor.

Bunların istediği şeyler, hakikaten mantığın kabul edeceği şeylerden o kadar uzaktır ki tashih etmeye bile lüzum görülmemektedir. Eğer İran kuvvetli ve mantıklı bir müracaata bulunsaydı, her halde kendisine yardım edilirdi. Çünkü gerek Ruslar ve gerek Osmanlılar, askerlerini memleketten geçirdikçe İran'a zarar vermişler ve çok zamanlar oraları erzaksız bile bırakmışlardır. Bundan başka Rus Bolşevikliğinin tahribatına da duçar olmuşlardır. Böyle olduğu halde, muhabere-nin ilk devresinde Rusların Türkleri mağlup ederek İran'ı ve Şah'ın tahtını bunların elinden kurtarmaları, zararları tazmin ve dengeyi temin edebilir. İranlılar tarafından ne bundan ne de General Sir Peres eski Güney İran'da olan anarşiyi giderme hususundaki başarısından bahsolunuyor.

İngiliz siyasetinin İran'da kabul edildiği, geçen seneler Lord Gorsung "İran bu savaşta tarafsız kalıp savaştan sonra da bağımsız olarak yaşmalıdır" sözünden anlaşılıyor. İngiltere Acemistan'a yardımdan başka bir şey düşünmüyor. Hiçbir zaman İran arazisini genişletmek hatıra getirilmemişti. Fakat mademki şimdi İranlılar böyle isteklerde bulundular, onlara şimdilik içten de bir yardım edilmeyecektir. Hâlbuki İran'ın hayatı ancak iç reformlarla ayakta durabilecektir.

Bu meselenin çözüm şekli hakkındaki isabetli ve mantıklı yön, bundan ibarettir. İran'da bulunan ve bizzat İran hükümeti tarafından Kürdistan olarak adlandırılan bölgede meskûn Kürd kardeşlerimiz hakkında susmayı tercih ederken, İran'la hiçbir alakası bulunmayan memleketimize, Acemlerin göz dikmemelerini tavsiye ederiz.

Cenabı Allah'ın yardımıyla mutlaka zafere ulaşacağımıza iman ve itikat edelim.

2. 24. Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerin Hissiyatı²⁴⁵

Ermenice lisanıyla “Münteşir Çağadamar” gazetesinin 2 Nisan 1919 tarih ve 119 numaralı nüshasındaki “*Kürd Meselisinin çözümü*” başmakalesiyle bu meselenin aslının ne suretle çözülebileceğini mevzuu bahis ediyor.

Aşırıya varan, itidal sınırını aşan bazı noktalar hariç olmak üzere makale gayet salim, ciddi ve açık bir bakışın mahsulüdür.

Bu makalenin genel içeriği hakkındaki tetkiklerimizi izah edelim.

Yazar, Kürdlerin kısmen cahil bulduklarından ve bu itibarla yapılan tahriklere alet olduklarından bahsediyor.

Bu görüşe verilecek cevap gayet basittir. Avam her yerde, hatta en uygar toplumlarda bile kolayca aldatılabilir. Köylünün, pek uygar ve gelişmiş memleketlerde bile seviyeleriyle uygun bir şekilde yapılan propagandaya kapıldıkları görülmüştür ve daima görülebilir.

Bundan dolayı, Kürt halkının bazı fikirlere bağlılıkları, aşiret reislerine tabi olmaları doğal görülmelidir. Bugün Ermeni aleminde yapılan hareketlerin etkenleri bir takım papazlar ve siyasi reisler değil midir?

Halkın özellikle kendilerine özgü bir siyasete sahip olmaları zamanda ruhani ve milli reislerine tabiiyeti zaruridir. Bu tabiiyetten hüsn-i niyetle istifade etmeyen idareciler ise, halkın ve toplumsal gücün pek sıkı bir surette teftiş ve gözetiminde bulunan sahalarda bile tesadüf olunur.

İşte Ermeni mütefekkir adamlarının nazarı dikkatini çekeceğim nokta, tekrar edilen hatalara yalnız Kürdlerin düştüğü zeminindeki gayrı adil kanaattir.

Bu kanaat, hiçbir zaman kapsamlı bir şekilde olmamakla beraber, haksızlığın yapılmasına müsait olan zemini tamamen aydınlatmak insanidir.

²⁴⁵ Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerin Hissiyatı, Serbestî*, no: 496, 15 Mayıs 1919

Victor Hugo *Sefiller'i* neşrettiği zaman, bu kitabı dünya için yazdığını demişti. İtalyalı bir yazar memleketinin eksiklik ve toplumsal düşüşten korunmuş bulunduğunu, bu itibarla “*Sefiller*”in İtalya’ya aidiyeti olamayacağını söyledi.

Victor Hugo cevaben: -Keşke öyle olsaydı, fakat maalesef bütün insanlığın kendisini bedbaht ve rahatsız eden tesirlerin nüfuzu altından nefsinin kurtaramamıştır- deyiverdi.

Bizde aynı şeyi söylemek istiyoruz. Müsamahakâr olalım, husumet huylu değil, muhabbet huyunu gıdalanacak zaman-dayız.

Bu kanaatlerden sonra, hakbilirliği yüksek bir milli meziyet olarak algılayan “Çağdamar” aynen şu satırları yazar:

İttihat hükümetinin nüfuz dairesinden uzak bulunan yerlerdeki Kürdler milli masumiyet ve faziletlerini muhafaza etmektedirler. Bunlar İttihat hükümetine alet olmadıktan gayri, onlara karşı silahla mukabele ederek Ermeni firarilerini muhafaza ettiler.

“Müntezir Çağdamar” gazetesinin aşiret reisleri hakkındaki bakışı üstünde de biraz durmak ihtiyacını hissederiz.

Pek ender olmakla beraber bazı aşiret reislerinin Kürdlerle has olan alicenaplık ve mertliği ihmal etmiş olmaları belki mümkündür. Fakat bunun dar bir dairenin hududu dahiline münhasır bulunduğu hakikati unutulmamalıdır. Beş seneden beri yapılan Ermeni milli mücadelesine karşı şiddetli tepkiler gösteren Kürd reislerinin insan mevcudiyeti, beş senelik Ermeni neşriyatıyla sabittir.

Ermeni ahalisinin barışçıl ilerleyişi, Kürd meselesinin çözüm ve ilerlemesine bağlıdır. Bizim zannımıza göre; bir otonom Kürd idaresinin yaratılması suretiyle yürütülen çalışmalar, makul ve sağlam esaslara dayanan görüşlerdir.

“Müntezir Çağdamar” gazetesi, aynı zamanda Kürdistan’ın müstakbel hududunu da mevzuu bahis ediyor. Pek mühim bir ehemmiyete haiz olan bu mesele hakkında sükut etmeyi uygun buluyoruz.

Netice itibarıyla görüyoruz ki, bütün dünya insanların kardeşliğe doğru ilerlediği şu nazik zamanda, Kürdlerin milli fazileti ve hüsn-ü niyeti, dost tarihçiler tarafından da tasdikte bulunuluyor.

Bu hassasiyetin takviye ve gıdalanmasına çalışmak, her iki tarafın mesut ve saygın olmasına yardım eden esaslardandır.

2. 25. Kürdler ve Kürdistan²⁴⁶

Yanlıı anlamaya veya anlatmaya gerek yok.

Osmanlı Hükümeti yeryüzü üzerinde bulunan bütün milletler gibi, Harb-ı Umumi'nin doğurduğu yeni bir vaziyet karşısında bulunuyor.

Biz bu vaziyetini doğuran sebep ve etkenleri tetkik ve münakaıa edecek değiliz.

Burada nazarı dikkate aldığımız ve daima nazarı dikkate alınmasını gerektirdiğimiz cihet, bugünkü zihniyetin derinliklerine nüfuz eden bir bakışla, işleri yürütecek muktedir bir irade vücuda getirilmesi artık açık ve mutlak bir hakikat mevkiinde bulunan milli hukukun ve milli hareketlerin teşviki ve muhterem telaki olunmasıdır.

Hatta daha ileriye giderek bu hareket ve cereyanların teşvik ve yardıma mazhar olmasını da temenni etmek salahiyetini kendimizde buluyoruz.

İstanbul'da bulunan devlet adamlarının bu haklı ve meşru cereyan karşısında olumsuz fikirler beslediklerine ihtimal vermeyiz.

Fakat son zamanlarda Kürdistan Teali Cemiyeti İstanbul genel merkezine, Kürdistan'da bulunan şubelerinden acı şikâyetleri içeren bazı telgrafnameler geliyor.

Bu telgrafnamelerde, vilayetlerdeki hükümet dairelerinin Kürd milli kurumlarına karşı, merkezi hükümetçe kabul ve tasdike mazhar kurallar dâhilinde hareket etmedikleri beyan olunmaktadır.

Bu hareket tarzının doğurabileceği olumsuz tesirleri nazarı dikkate bulundurmak zamanıdır.

Milli hâkimiyetini talep etme hakkına, bu ilahi ve ebedi hakka sahip bulunan Kürdlere ve Kürd milli kurumlarına karşı endişeden uzak hareket olunması icap eder.

²⁴⁶ Kamiran Bedirhan, *Kürdler ve Kürdistan, Serbesti*, no: 498, 21 Mayıs 1919

Bu ağır ve vakur hareketin kıymeti bilinmelidir. Biz artık keyfi hareketlere nihayet verilmesini, haklı ve adil bir surette hareket olunmasını talep ediyoruz.

Diyarbakir merkez hükümetinin Diyarbakir’de bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti şubesine karşı tutumu, garip bir hareket tarzına dönüşen şu telgrafnameyi; Şerif Paşa hazretlerinin *İkdam* gazetesine gönderilen malum beyanatını iktibas suretiyle nakletmiş olmamız, suç sebebi sayılarak dün kulübümüzde zararlı evrak aramasında bulunuldu. Mesuliyet sebebi bir hareket ve evrak görülmedi. Buna rağmen takibata devam olunurken kemal-i sükûnet ve vakarla sonuca intizar ederek şimdilik vilayete yalnız bir özet yürütme delillerinin takdimiyle yetinmiştir.

Diyarbakir Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi Cemilpaşazâde Kasım.

Bu telgrafnamenin okunmasından doğan hayreti, daha ileri giderek söyleyeyim; pek ciddi endişeyi duymamak mümkün değildir.

Sair unsurların Osmanlı namusunu payımal ederek hükümet haysiyetine taaruz eyledikleri şu nazik dakikalarda, Kürdlerin en iptidai hukuku dahi vilayette tecavüze maruz kalmamalıdır.

Hükümet, şu keyfi hareketi yapan ve oradaki milli kurumlarımıza hücum eden memurlarını cezalandırmalı ve bu gibi hareketlerin tekerrür eylemesini engellemelidir.

Hükümetin icraatını bekleyerek bu günlük sükût ediyoruz.

2. 26. Kürdistan ve Ermenistan Mefhumları²⁴⁷

Jamanak gazetesinin 16 Kanun-i Evvel sene 1912 tarihli nüshasında “*Ermenistan mı, Kürdistan mı?*” Sorup anlama namıyla bir makale, yalnız birkaç gün evvel gözümüze ilişti, gazeteyi ve makalesini görür görmez düşüncemi vermeyi, fakat açıklamaktan beni meneden bazı düşünceler mevcut idi. Bugün o düşünceler engelleme gücünü yitirmiş olduğundan,

²⁴⁷ Abdullah Cevdet, *İctihad*, no: 50, 16 Kanun-i Sani 1328/ 29 Ocak 1913

verilmesi lazım ve caiz olan cevabımı pek kısaltarak özet olarak veriyorum.

İlk önce Ermeni vatandaşlarımızın milli menfaatleri böyle meseleleri karıştırmakta değildir.

Ermeni vatandaşlarımızın konumları, Osmanlı unsurlarından olan Bulgar, Rum ve Sırp'ların konumlarına hiç benzemez. Ben bu sözü söylerken tarafsız bir sosyolog gibi söylüyorum. Mantık ve muhakememi diğer bütün ilişkilerden azade tutuyorum. Kürdler, Ermeniler, Türkler vs. aynı zamanda ve aynı ölçü ile zahmet veya nimet görmeğe; aynı zamanda, aynı derecede, aynı şartlar altında mesut veya gayri mesut yaşamağa mâhkumdurlar.

“*Jamanak*”ın iki sorusu var:

Tarihte bir Kürdistan memleketi mevcut olmuş ise, hudutları ne suretle tayin edilebilir? Osmanlı Asya'sının hangi vilayetleri Kürdistan'a tabi olmuştur?

Eğer ben önsöz olarak yazdığım satırların ihtiva ettiği fikir ve kanaatte olmamış olsaydım, yani “Kürdistan”, “Ermenistan” meselesi gibi meselelerin faydasızlığına hatta etnik menfaate muhalif olduğu kanaatinde bulunmamış olsaydım, meşhur tarihçi Şerafeddin Bitlisi'nin “Şerefname” kitabını şahit ve 1605 hicri senesine kadar Kürdistan'ın Diyarbekir, Cizre, Dinever, Fesluye, Lordkûçûk, Van bölgelerinde icrayı hükümet eden en meşhur Kürd Sultanlarından “Sultan Ahmed bin Mirdas, Sultan Nasır, Sultan Said bin Nasreddin, Sultan Mamed bin Teyar, Sûcaddin bin Horşid ve pederinin vasiyeti üzerine “Yemen”i istila ile Hicaz'a kadar hududunu genişleten ve Hicaz'da medfun Sultan Me'mun bin Nezir, zikredebildiğim gibi; Hakkari, İmadiye, Cizre, Fınık, Arapgir, Hasankeyf, Mardin bölgesinde emirlikler icra eden Emir Timur, Emir İzzeddin, İbrahim Ali ve Halid bin Velid'in oğlu Süleyman tarafından teşkil edilip 1300 sene devam eden, “Aziziye Hükümeti” hakim ve emirliklerinin isimlerini, Diyarbekirli tarihçi

Said Paşa'nın "Mîratûl İber" adlı eserinden aktarıp ve olduğu gibi dökümü yapabildim.

Aziziye Hükümeti, Emir Bedirhan'ın muhterem ve değerli Padişahımız Sultan Birinci Mehmet Hazretleri'nin kıymetli babaları Sultan Mecid zamanında arzı itaat etmesiyle son bulmuştur.

Çemişkezek, Pereng, Sekima, Mirdas, Keld, Palo, Sason, Hizan, Mûks, İspalar, Niklis, Şirvan, Zerka, Kürdikan, Mahawest bölgelerinde üç yüzü geçkin derebeyi, gah bazı sultanlara, gah bazı emirlere vasaal yani hükme tabi olarak işlerini idare etmişlerdir.

Yalnız Bitlis Kürd muazzam hükümetinin detaylı tarihi, Fars dilinde yazılmış ve mevcuttur.

1005 tarihinden itibaren Kürdlerin yukarıda zikrettiğim bölgelerde hükümet ettikleri meşhur, "Hamimerfon Bokşital"ın *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* unvanlı muazzam ve mu-teber eseri bir önemli detaylı açıklamadır.

Bunca delilleri belirtmek kâfi değil ise, Şahı İran "Cemşid" zamanından itibaren Kürdlerin o zaman en muazzam bir devlet olan İran devletiyle birlikte icrayı hükümet etmiş olduklarının İran tarihlerinde mazbut bulunduğunu ve hatta "Cemşid" ve "Dehhak"ın Kürd olduklarını da açıklayabilirim.

Jamanak gazetesinin sorduğu ikinci soru da şudur: "Kürdlerin en az bin senelik medeniyet mazisini öğrenmek ve bu suretle Kürdlerin medenileşme özellikleri hakkında bir fikir edinmek üzere hangi kaynaklara müracaat etmek lazım gelir?"

Bu hususta vereceğimiz her iki unsurun da koltuğunu kabartacak hamiyette değildir.

Her iki unsur da [Kürtler ve Ermeniler] ne bin senelik ne yüz senelik bir medeniyet mazisini göstermekten uzaktır.

Bu unsurlardan hiçbir insanlığa ne bir Şekspir ne bir Molyer, ne bir Gotenberg, ne bir Doktor Behring, ne bir Pastör yahut Çander vermiştir.

Fakat içtihadımca bir kavmin hayatının devamı ve istiklali üzerinde olduğu; başlıca şu iki özelliştir.

Cengaverlik: Yani harp, darbe ve iktidar.

Sanatkarlık: Yani iktisaden hıfzı istiklale ehliyet.

Bu hasletlerin birincisinde Kürdler, ikincisinde Ermeniler benzerliklerden farklı olduklarını göstermişlerdir. Birinci hasletin görüntüsü olarak Sultan Selahaddin Eyyubi zikrolunur. İkinci hasletin görüntüleri, her asırda Ermeni vatandaşlarımızın arasında eksik olmamıştır ve bugün de eksik değildir. Birinci hasletin mümtaz sahipleri olduklarını aslan Laz ve Çerkez kardeşlerimizle beraber Kürdler dün, daha dün, Çatalca hattı müdafaasında ispat ettiler. Osmanlı siperlerinin içinde Bulgar hücumlarını tutup yerlere çarpan askerlerin mensup oldukları unsur ezcümle Laz, Çerkez ve Kürd unsurları idi. İşkodra kumandanı Rıza Bey ve bugün resmi ictihadı tezyin eden Edirne müdafimi Şükrü Paşa Kürd unsurundandır.

Tekrar ve özetleyeyim. İcmal ve tekrar ederken muhlis, tarafsız ve tüm dini ve ırki bağlardan azade bir insan ferдинin kalp ve vicdanıyla mütehasıs ve mütefekkir olduğunu temin ederim. Kürdistan, Arabistan, Lazistan, Ermenistan vs. kelimelerle oynamak zamanında değiliz. Birlik ve hür olarak yaşamaya müstahak ve muktedir olduğumuza maddi kanıtlar verecek zamandır. Biz çok büyük felakatlere uğradık, fakat felaketlerin en korkuncu ve en büyüğü henüz bizleri beklemektedir. Bir felaket ki ondan kurtulmak elimizdedir ve henüz elimizdedir. En korkunç ve en büyük felaket, şimdiye kadar ve bilhassa şimdi uğradığımız felaketlerden nasihat almayışımızdır. Fakat bir coşkun ve parlak iman ile kanaatkâr ve emimim ki bu memleket ölmemiştir ve ölmeyecek, yaşamaya ve yaşatmaya kesin karar ile karar vermiş canlarla doludur.

1 Kanun-i Sani 1913

Wêne û Kopî

Devletî Alîye-yî Osmaniye Tezkiresidir
(Sûretê huwiyetnameya Emîn Alî Beg) 21 Temmuz 1324

چو کسم بر خطاب

جان کما اینکده در ستم قد
بیک اوزاندی افتاده ارشد بند
بکجور سفسز جهانم بل کد

بر غنچه آواره فالدم بل کسم
نزه سینه زونه جهانم صد کسم

کیم سینه اولدی عجب کیمده دبال
نار فرقت کورمدی هالان زول
اولدی مخته نه نتم مثل ضیال

بر غنچه آواره فالدم بل کسم
نزه سینه زونه جهانم صد کسم

بوفته سیماره میل اینج سات
ایلم لهد ز صحنه خاشو نبات
دست وصلنده بولور نازه جهانم

بر غنچه آواره فالدم بل کسم
نزه سینه زونه جهانم صد کسم

۲۱۶
۱۰۷
۱۰۹

Destnivîsa helbesta Emîn Alî Bedirxan

Çerkesime Bir Hitap

Cana kâr etmekte der sehmî kader,

Pek uzadı iftirâs artık yeter,

Geçmiyor sensiz hayatım bir kader.

Bir garip avare kaldım bî-kesim

Nerdesin zevki hayatım Çerkesim.

Kim sebep oldu, kimde vebal,

Nârî firkat görmedi halen zeval,

Oldu mihnetten tenim misli hayal.

Bir garip avare kaldım bî-kesim

Nerdesin zevki hayatım Çerkesim.

Bu kadar bîmâre meyletse memat,

Eylerim her zahmete karşı sebat,

Dest-i vassl'inde bulur taze hayat.

Bir garip avare kaldım bî-kesim,

Nerdesin zevki hayatım, Çerkesim.

12 Mard 1316²⁴⁸

²⁴⁸ *Ji Arşîva taybet a Sînemxan Celadet Bedirxan*

سربستی

SERBESTI

بیروت
1919
تاریخچه
قیمت

مجلس شورای
1299
شماره 495
تاریخچه
قیمت

مجلس شورای
تاریخچه
قیمت

وزیران و گورستان

گورستان
وزیران

صلح اطرافند

صلح اطرافند
مجلس شورای

حسداله قاری

حسداله قاری
مجلس شورای

مجلس شورای
تاریخچه
قیمت

گورستان
وزیران

مجلس شورای
تاریخچه
قیمت

مجلس شورای
تاریخچه
قیمت

مجلس شورای
تاریخچه
قیمت

دولم

دولم... دېر وختونه د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

دولم... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

ښې پېښې

اسلېر بر ایتانق... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

سوک رښتې

لویډ جورجك بیانات جدیدې... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

مراهل فوټک بیاناتی

مراهل فوټک... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

مظنی لیر

مظنی لیر... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

آلموصایم

آلموصایم... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

بوکون

بوکون... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

احیوات

احیوات... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

چلالت مالی

چلالت مالی... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

سوزمیر

سوزمیر... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

دقت لیبانق

دقت لیبانق... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

شخ اسیرل فریډک

شخ اسیرل فریډک... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

دېک حیات

دېک حیات... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

اشنول

اشنول... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

استیلاکرون

استیلاکرون... د خپلې دین د ساتنې د خاطرې...

Türkçe İstıbul, no: 129, 8 Nisan 1919

Jêder

a) Weşanên peryodîk

- Alemdar* gazetesi, İstanbul, 1 Kasım 1919
Armanc, no: 91, Sweden, Nîsana 1989
Armanc, no: 92, Sweden, Nîsana 1989
Bîr, hejmar: 2, Diyarbekir, Havîna 2005
Bîr, hejmar: 7, Diyarbekir, Havîna 2007
Derin Tarih, sayı: 38, Mayıs 2015
Hawar, no: 31, *Mirina Gurî*, Çapxana Sebatê, Şam, 1ê Tebaxa 1941
Hedyetu Kurdistan (Dîyarîyê Kurdistan), 18yê Hezîrana 1925, hejmar: 7, Bexdad
Hetavî Kurd, no: 1, 5ê Teşrîna Ewel 1913. Stenbol
Hetavî Kurd, no: 2, 21 Teşrin-i Sani 1329 (4 Aralık 1913)
Îctihad, no: 50, 16 Kanuni Sani 1328/ 29 Ocak 1913
Îctihad, no: 130, 14 Teşrini Sani 1918
Îctihad, no: 133, 15 Kanuni Evvel 1918
Îctihad, no: 137, 2 Kanûnî Sani 1919
Jîn, Wergera M. Emin Bozarslan, Cild: 5
Jîn, Wergera M. Emîn Bozarslan, cild:1
Kurdistan, no: 5, 13yê Sibata 1919
Kurdistan, Cild: 1, wergera M. Emîn Bozarslan, Weşanxana Deng, 1991
Kurdistan Press, no: 51, Sweden, 1988
Kurdistan Press, no: 50, Sweden, 1988
Kürt Tarihi dergisi, sayı: 7, Haziran-Temmuz, 2013
Kürt Tarihi dergisi, sayı: 8, Ağustos-Eylül, 2013
Rojî Kurd, no: 1, weşanên War, Stenbol, 2002
Rojî Kurd, no: 2, Weşanên War, Stenbol, 2002
Rojî Kurd, no: 3, Weşanên War, Stenbol, 2002
Serbestî, no: 5, 7 Teşrini Sani 1324 /1908
Serbestî, no: 181, 21 Kanun-i Evvel 1918
Serbestî, no: 186, 26 Kanun-i Evvel 1918
Serbestî, no: 188, 28 Kanun-i Evvel 1918
Serbestî, no: 193, 2 Kanun-i Sani 1919
Serbestî, no: 198, 7 Kanun-i Sani 1919
Serbestî, no: 209, 22 Şubat 1919
Serbestî, no: 210, 23 Şubat 1919

Serbestî, no: 211, 24 Şubat 1919
Serbestî, no: 462, 7 Nisan 1919
Serbestî, no: 470, 19 Nisan 1919
Serbestî, no: 476, 25 Nisan 1919
Serbestî, no: 477, 26 Nisan 1919
Serbestî, no: 479, 28 Nisan 1919
Serbestî, no: 480, 29 Nisan 1919
Serbestî, no: 481, 30 Nisan 1919
Serbestî, no: 482, 1 Mayıs 1919
Serbestî, no: 483, 2 Mayıs 1919
Serbestî, no: 484, 3 Mayıs 1919
Serbestî, no: 485, 4 Mayıs 1919
Serbestî, no: 486, 5 Mayıs 1919
Serbestî, no: 487, 2 Mayıs 1919
Serbestî, no: 488, 7 Mayıs 1919
Serbestî, no: 489, 8 Mayıs 1919
Serbestî, no: 490, 9 Mayıs 1919
Serbestî, no: 491, 10 Mayıs 1919
Serbestî, no: 492, 11 Mayıs 1919
Serbestî, no: 495, 14 Mayıs 1919
Serbestî, no: 496, 15 Mayıs 1919
Serbestî, no: 497, 21 Mayıs 1919
Serbestî, no: 498, 21 Mayıs 1919
Serbestî, no: 595, on ikinci sene, 20 Nisan 1920, İstanbul
Serbestî, no: 596, on ikinci sene, 21 Nisan 1920, İstanbul
Serbestî, no: 597, on ikinci sene, 22 Nisan 1920, İstanbul
Serbestî, no: 598, on ikinci sene, 23 Nisan 1920, İstanbul
Serbestî, no: 600, on ikinci sene, 24 Nisan 1920, İstanbul
Serbestî, no: 601, onikinci sene, 25 Nisan 1920, İstanbul
Türkçe İstanbul, no: 119, 29 Mart 1919
Türkçe İstanbul, no: 126, 5 Nisan 1919
Türkçe İstanbul, no: 128, 8 Nisan 1919
Türkçe İstanbul, no: 129, 8 Nisan 1919
Türkçe İstanbul, no: 132, 11 Nisan 1919
Türkçe İstanbul, no: 138, 17 Nisan 1919
Türkçe İstanbul, no: 139, 18 Nisan 1919
Türkçe İstanbul, no: 147, 26 Nisan 1919
Türkçe İstanbul, no: 191, 9 Haziran 1919

b) Pirtûk

- Adivar, Halide Edip, *Mor Salkımlı Ev*, Can Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2014
- Ahmed, Dr. Kemal Mazhar; *Tarihin Tarihi, Kürtlerde Tarih Tarihte Kadın*, Pêrî Yayınları, İstanbul, 1997
- Alakom, Rohat; *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, Avesta Yayınları, Çapa: 2, İstanbul, 2011
- Alakom, Rohat; *Şerîf Paşa: Bir Kürt Diplomatinin Fırtınalı Yılları*, Avesta Yayınları, İstanbul, 1998
- Bedirhan, Mîr Celadet Alî; *Bit Kürt Aydınından Mustafa Kemal Mektub*, Doz Yayınları, Stenbol, 2010
- Bedirhan, Celadet Alî & Kamiran Alî; *Bobi'nin Hatası*, Avesta Yayınları, Stenbol, 2011
- Bedirhan, Celadet Alî; *Kurd û Welatê wan Kurdistan*, Avesta Yayınları, Stenbol, 2009
- Bedirhan, Celadet Alî; *Günlük Notlar (1922-1925)*, Sadeleştirerek Yayına Hazırlayan Malmisanij, Sweden, Stockholm 1995
- Bedirhan, Celadet Alî; *Were Dotmam*, Weşanên Avesta, Stenbol, 1998
- Bedirhan, Prens Sureyya; *Kürt Davası ve Hoybun*, Med Yayınları, İstanbul, 1994
- Bedirhan; Rewşen- Uzun, Mehmed, *Defter-i Â'mahm*, Belge Yayınları, İstanbul, 1998
- Beysanoğlu, Şevket; *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, cild: 3, Ankara, 2001
- Bekir, Mihemed; *Pêşgotina ji bo çapa hejmarên: 1-9ê kovara Hawarê*, Weşanxana Hawar, Sweden, 1987
- Birinci, Ali; *Tarih Gölgesinde Meşâhir-i Meçûleden Birkaç Zât [Di Sîya Dîrokê de ji Meşahîrên Meçûl Çend Zat]*, bn. Sicill-i Ahval Defteri (BOA. C. 18, s 125), Dergâh Yayınları, 2001
- Bozarslan, Hamit; *Türkiye'nin Modern Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004
- Celîl, Prof Dr. Celîlê; *Autobiyografiya Ebdurrezaq Bedirhan*, Weşanên Pêrî, Stenbol, 2000

- Celîl, Prof Dr. Celîlê; *1880 Kürt Ayaklanması: Şeyh Ubeydullah Nehri*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2014
- Cemîl Paşa, Qedrî (Zinar Silopî); *Doza Kurdistan*, Weşanên Bîr, Dîyarbekir, 2007
- Cemîl Paşa, Ekrem; *Kurtejiyana Min*, Weşanê Bîr, Dîyarbekir, 2007
- Chirguh, Dr. Bletch; *Kürt Sorunu: Kökeni ve Nedenleri*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009
- Cohen, Aharon; *Entellektuelekî herî girîng ê Kurd: Mîr Dr. Kamuran A. Bedir-Xan*, Wergêra ji îngilizî: Yıldız Samer û Hazım Kılıç, Stêr, Danmark, 1992
- Derleyenler: Joost Jongerden- Jelle Verheij, *Osmanlı Döneminde Diyarbekir'de Toplumsal İlişkiler (1870-1915)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015
- Dêrsimî, Dr. Nûrî; *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, İstanbul, 2004
- Dêrsimî, Dr. Nûrî; *Hatıratım*, Doz Yayınları, İstanbul, 1997
- Emin Zeki Beg, Muhammed; *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012
- Gides, Anthony; *Modernliğin Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2012
- Göner, Zekai & Kabataş Orhan; *Millî Mücadele Dönemi Beyan-nameleri ve Basını*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990
- Göldaş, İsmail; *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Weşanên Doz, İstanbul, 1991
- Göldaş, İsmail; kovara War, hejmar: 8
- Hanioglu, Dr. M. Şükrü; *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, 1981
- Karay, Refik Halit; *Bir Ömür Boyunca*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2009
- Karay, Refik Halit; *Sürgün*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2009
- Kardam, Ahmet; *Cizre-Botan Beyi Bedirhan: Sürgün yılları*, Dipnot Yayınları, 2013

- Koçgiri Halk Hareketi (1919-1921)*, Komal Yayınları, çapa 5., İstanbul, 2006
- Kürt Tarih Araştırmaları- 1, *Osmanlı Kürdistanı (Kürdistana Osmanî)*, bgst Yayınları, 2011
- Lûtfî (Ahmed Ramîz), *Emir Bedirhan*, 20. Yüzyıl Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek, bgst Yayınları, İstanbul, 2007
- Mesut, Ahmet; *İngiliz Belgelerinde Kürdistan (1918-1958)*, Weşanên Doz, 1992
- Malmîsanij; *Cizîra Botanlı Bedirhaniler*, Weşanên Avesta, çapa: 2., 2000, Stenbol,
- Malmîsanij; *Abdurahman Bedirhan 1868-1936*, Vate Yayınları, 2. Basıkı, 2011, İstanbul
- Mumcu, Uğur; *Kürt İslam Ayaklanması (1919-1925)*, Tekin Yayın Evi, Ankara, 1991
- Nakdimon, Şalom; *Irak ve Ortadoğu'da Mosad*, Elips Yayınları, Ankara, 2004
- Noel; Edward William Charles, *Kürdistan 1919*, Weşanên Avesta, Stenbol, 1999,
- Rifat, Mevlanzâde; *Türkiye inkılabının içyüzü [Rûyê Hundirîn ê Şoreşa Turkiyê]*, Pınar Yayınları. İstanbul, 2000
- Uzun, Mehmed-Bedir-Han Rewşen; *Defter-i Amalım (Mehmed Salih Bedirhanın Anıları)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1998
- Rifat, Mevlanzâde; *Sürgün Hatıralarım*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009
- Sancaktar, Mehmet Fatih; *Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996
- Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları (İttihat ve Terakkiye Muhalefet)*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990
- Tunaya, Tarık Zafer; *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2011
- Tunaya, Tarık Zafer; *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cild: 2*, İletişim Yayınları, 4. Baskı
- Turan, Mustafa; *31 Mart'ın Gizlenen Yüzü*, Derin Tarih Kültür yayınları, İstanbul, 2015

Yıldız, Hasan: *20. Yüzyılın Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm*. Dız Yayınları, 2. Baskı, 2006

Zengî, Dilawer; *Bîranînên Celadet Bedir-Xan (1893-1951)*, Çapxaneyê Emîral, Çapa Didowan, Beyrût-Lûbnan, 2010

Zürcher, Erik Jan; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 27. Baskı, İstanbul, 2012

Zürcher, Erik Jan & Touraj Atabaki; *Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme (Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012

c) Malperên İnternetê

<http://www.kovarabir.com/>

